

AGRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AĞRI
İBRAHİM ÇEÇEN
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ISSN:2149-3006
e-ISSN:2149-4053

NİSAN/APRİL

VOLUME: 3/1 2017

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Yusuf ÇETİN
Doç. Dr. Faruk KAYA
Doç. Dr. Zübeyir SALTUKLU
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Doç. Dr. Gökhan BAYRAKTAR
Doç. Dr. Abdulkerim SEBER
Doç. Dr. Figen ATABEY
Doç. Dr. Akif ASLAN
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZGÜL
Yrd. Doç. Dr. Emine TEYFUR
Yrd. Doç. Dr. Esra KADANALI
Yrd. Doç. Dr. Meral DİNÇER
Yrd. Doç. Dr. Metin ERKAL
Yrd. Doç. Dr. Shalale RAMAZANOVA
Arş. Gör. Salih ÖZYURT

Sosyal Bilimler Enstitüsü
adına İmtiyaz sahibi

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Rektör

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Doç. Dr. Faruk KAYA

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Faruk KAYA
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Arş. Gör. Salih ÖZYURT

BASKI

Dizgi ve Tasarım
Salih ÖZYURT

Dergi Sekreteryası
Temel ATMACA
Sümeyra ATASEVER

Bu dergi,

tarafından
desteklenmektedir.

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BEŐE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ÇELİK (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat BAŐARAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KÖSE (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil KOCA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İnalet PEHLİVAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Memmed RIZAYEV (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat H. YANIK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan DENİZ (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman MERT (Atatürk Üniversitesi)

- Prof. Dr. Ömer ŞENEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep GÜRSOY (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkemir SEBER (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Akif ARSLAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Coşkun TAŞTAN (Polis Akademisi)
Doç. Dr. Elen CHIALASHVILI GORDEEVA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan TOZOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Evgeniya BONDAREVA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk KAYA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan BAYRAKTAR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülnara GAMBEROVA (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsnü KAPU (Kars Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Lokman TURAN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Salih GEÇİT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehrali CALP (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Doç. Dr. Mesut DOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazım KARTAL (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuray KARACA (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ogün COŞKUN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan ÇINAR (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan HAZAR (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ufuk ŞİMŞEK (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Zübeyir SALTUKLU (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Başkanı

BU SAYININ HAKEM KURULU

Prof. Dr. Adem EFE
Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER
Prof. Dr. Salavat AIUPOVA
Doç. Dr. Oğuzhan SEVİM
Yrd. Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOPAL
Yrd. Doç. Dr. Elife AKIŞ
Yrd. Doç. Dr. Gonca SUTAY
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. İsmail BULUT
Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Kadirhan POLAT
Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇİFTYILDIZ
Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi ERCOŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa SAFA
Yrd. Doç. Dr. Özgür TOKAN
Yrd. Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Shalala RAMAZANOVA
Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN
Yrd. Doç. Dr. Murat ÇALIŞOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SÖYLEMEZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Başkanı

V

SUNUŞ

Bilim dünyasının saygıdeğer üyeleri, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin üçüncü cildinin ilk sayısı ile sizleri buluşturmanın haklı gururunu yaşamaktayız.

Üniversiteler; dünya genelinde bilimin, ilerlemenin ve teknolojinin merkezi olarak kabul edilmektedir. Üniversitelerin eğitim öğretim ve araştırma olmak üzere iki temel fonksiyonu vardır. Bu çerçevede toplumun ve bilimin ihtiyaç duyduğu alanlarda, gerekli bilimsel ve teknolojik araştırmaları yapmak, topluma yararlı eğitilmiş insan gücünü yetiştirmek, bunları toplumun ve bilimin hizmetine sunmak üniversite olarak temel görevimizdir.

Üniversitemizin misyonu evrensel ölçekte bilgi ve teknolojiyi üretim yolu ile bilimsel gelişime katkı sağlayan, sorgulayan, araştıran ve sürekli gelişmeyi hedef edinen üretken bireyleri topluma kazandırmak, toplumsal gelişimin sürdürülebilmesinde etkin ve belirleyici rol oynamaktır.

Üniversitemizin İslami İlimler ve İktisadi İdari Bilimler Fakültelerinin tüm bölümleri Sosyal Bilimler alanında faaliyet göstermekte iken Eğitim Fakültesi ve Fen Edebiyat Fakültesi'nin birçok bölümü de Sosyal Bilimlere katkı sağlamaya çalışmaktadır. Adı geçen fakültelerimizde akademik çalışmalarına devam eden akademisyenlerimiz için önemli bir kaynak oluşturan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ile önemli bir ihtiyacı giderdiğimizi düşünmekteyiz. Ayrıca önceki sayılarımızda hem Türkçe hem de dört farklı dilde yaptığımız yayınlarımızı daha geniş bilimsel çevrelere ulaştırma gayreti içerisinde olduğumuzu ifade etmek istiyorum.

Dergimiz TÜBİTAK tarafından oluşturulmuş DERGİPARK altyapısı içerisinde tüm süreçlerini şeffaf bir şekilde ilerleten, sağlam ve tarafsız yayın ilkelerini benimsemiş, tamamen bilimsel ilkelerle hareket eden bir yayın organıdır. DERGİPARK içerisinde online dergi olarak yayımlanan dergimiz aynı zamanda basılı yayım olarak da okuyucularına ulaştırılmaktadır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ile hem akademisyenlerimiz için bir iç kaynak oluştururken hem de üniversitemiz bilimsel kaynaklarının yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından değerlendirilmesi imkânını sunmuş oluyoruz. Dolayısıyla

bilimsel faaliyetlerin dünyanın tamamına katkı sunacağı düşüncesinden hareketle üreten üniversite olma heyecanını yürekte hissetmekteyiz.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin beşinci sayısının okuyucularla buluşması için yoğun emek harcayan başta editörlerimiz olmak üzere yayın ve hakem kurulu ile maddi - manevi katkılarını üniversitemizden esirgemeyen İC Vakfı yöneticilerine de şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Rektör

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular, yoğun bir emek harcanarak hazırlanan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin, beşinci sayısını sizlerle paylaşmanın haklı gururunu yaşamaktayız. Bu sayımızda da Sosyal Bilimlerin farklı alanlarına ait kıymetli çalışmaları siz değerli okuyucularımızın istifadesine sunmaya çalıştık. Üçüncü yılındaki üçüncü cildi yayınlanan dergimizin beşinci sayısında 11 makale yer almakta olup, bu makalelerin biri Rusça, diğerleri de Türkçe olarak neşredilmiştir.

Birinci makalede Netâyic El-Fünûn” Adlı Yazma Eserde “İlm-i Nücûm” Bölümünün Değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Netayic el-fünûn adlı eserin İlm-i Nücûm bölümünü tanıtmak üzere bu makale kaleme alınmıştır. Müslümanlar yıllarca gök bilimiyle uğraşmışlar, bugünkü astronomi ilmine büyük katkıda bulunmuşlardır. İlm-i Nücûm konusunda Farabi, İbni Sina ve Mes'ûdî bilinen en önemli âlimlerdir. Osmanlı ilim hayatında birçok konuda çok değerli âlimler ve bunlara ait ilmi eserler verilmiştir. Medrese sisteminde dinî ilimlerden, pozitif ilimlere kadar birçok sahada mükemmel eğitim verilmiştir. Astronomi ile ilgili eserlerin de varlığı Osmanlı döneminde âlimlerin bu işi çok ciddiye almalarından ve ilmin sınırlarının olmadığını göstermektedir. Bugün modern ilim çağının teknoloji ile değerlendirmekte aciz kaldığı birçok konu o dönemlerde ay ve yıldızların gözlemlenmesiyle ortaya konulmuştur.

Bir Biyografi Denemesi: Latifi, Hayati ve Bazı Eserleri başlığı ile kaleme alınan ikinci makalede şairlerin hayatından, Kuran surelerinin isimlerine ve İbrahim Paşa'dan İstanbul'un vasıflarına kadar birçok farklı alanda telifi bulunan bu değerli, edebi yönü ağır basan müellifi tanıtmaya amaçlanmıştır. Makalede, Latifi'nin hayatı ve bazı eserleri ile ilgili olarak nitel veri toplama tekniklerinden doküman analizi metodu kullanılmıştır. Makalede, Latifi'nin hayatta iken yeteri kadar değer görmediği, ancak sonraki dönemlerde özellikle Tezkiresinin Edebiyat dünyasına katkıları sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'de Deniz İş Kanunu Kapsamında Çalışanların Sendikal Örgütlenme Yapısı Ve Sorunları başlığı ile kaleme alınan üçüncü makalede, Türkiye'de Deniz İş Hukuku kapsamında çalışanların sendikal örgütlenme yapısı hukuksal boyutu ile incelendikten sonra, örgütlendikleri sendikaların geçmişten günümüze değerlendirilmesi yapılmış ve sendikal örgütlenme önünde oluşan engeller tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Deniz İş Hukuku kapsamında çalışanların özellikle yasal mevzuatın günümüz şartlarına uygun düzenlenmemesi ve çalışma şartlarındaki zorluklar nedeni ile sendikal örgütlenmede yeterli seviyeye ulaşamadığı sonucuna varılmıştır.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Seçili Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği (1992-

2015, başlığı ile incelenen dördüncü makalede; gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1992-2015 dönemi için yeni nesil panel veri metodolojisi kapsamında ampirik olarak ele alınmış ve bu yönüyle çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde teorik çerçevede öngörüldüğü gibi bir etkiye sahip olup olmadığının ekonometrik açıdan da incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, inceleme döneminde Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu, Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Kirmân’da Saltanat Süren Kadın Bir Hükümdar: Savvetüddîn Padişâh Hatun başlığı ile kaleme alınan beşinci makalede; Hicri 619-706 yılları arasında Kirmân’da hüküm süren Kutlukhanlılar (Kirmân Karahıtayları)’ın altıncı ve aynı zamanda ikinci kadın hükümdarı olan ve aynı zamanda, akıllı, güzel yüzlü, iyi bir edip ve hattat olan Savvetüddîn Padişâh Hatun’un sahip olduğu bu üstün vasıfları yüzünden Moğol hanları tarafından alınıp götürülmemesi için erkek kardeşleri arasında büyütüldüğü ve yüksek tabakadan uzak tutulduğuna dikkat çekilmektedir. Ancak bu gayret sonuç vermemiş ve Padişâh Hatunun ilk olarak Abaka Han (1265-1282) ile onun ölümünden sonrada Keyhatu (1282-1284) ile evlendiği, Padişâh Hatunun bu evlilikler neticesinde üvey kardeşi Siyurgatmış ile giriştiği iktidar mücadelesini kazandığı ve Kirmân tahtını elde ettiğini ortaya koymaktadır.

Altıncı makale, ilköğretim II. kademe 7. Sınıf Türkçe dersinde klasik Türk edebiyatı metnlerinin öğretilebilirliğini incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada esas amaç, öğrencilerin MEB yedinci sınıf Türkçe müfredatını öğrenirken aynı zamanda onları klasik Türk edebiyatı dünyasıyla tanıştırmak, yaklaşık olarak altı yüz yıl edebiyatımıza yön vermiş bu dönemin dil ve üslup özelliklerini, kendine has kurallarından bazılarını öğrencilere kavratmaktır. Çalışmada klasik Türk edebiyatı metinleri doküman inceleme tekniği ile incelenerek bu inceleme neticesinde Türkçe Dersi Öğretim Programı nazara alınmış biri dinleme metni olmak üzere toplamda 4 metin ve bu metinlere bağlı olarak da toplamda 40 tane etkinlik “Duygular teması” çerçevesinde ele alınarak hazırlanmıştır. Hazırlanan 4 metnin uygulama süreci sonunda tema sonu değerlendirme çalışmalarını takiben klasik Türk edebiyatı başarı testi öğrencilere tekrar uygulanmış olup çalışmada incelenen durum olan klasik Türk edebiyatı metnlerinin istenilen kazanımlarını edindikleri görülmüştür. Bunun yanında yapılan öğrenci tutum ölçeğinin ve öğrenci görüşmelerinin sonuçları da değerlendirilmiş ve klasik Türk edebiyatının ilköğretim II. kademe 7. Sınıf Türkçe dersinde kullanımında olumlu görüşlerin olduğu belirlenmiştir.

Yedinci makale esasen alanyazında yer alan daha fazla iş yükünün daha fazla performansa yol açabileceği yönündeki bir görüşü deneme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, okul müdürlerinin iş yüklerinin, performansları üzerindeki etkisinin incelenmesi araştırmanın amacıdır. Alanyazında bu konu ile ilgili çeşitli çalışmalar olsa da Türk Eğitim Bilimleri alanyazınında bu konu üzerinde yürütülmüş bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma iş yükü ve performans kavramlarına ilişkin yürütülen Türk eğitim bilimleri alanyazınındaki ilk çalışmadır. Araştırma, İstanbul ilindeki 379 okul müdürü üzerinde yürütülmüştür. Ölçme araçlarıyla elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda okul müdürlerinin iş yükünün bireysel ve örgütsel performansları üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. İş yükündeki artış, bireysel ve örgütsel performansı arttırmaktadır. Araştırma sonuçları alanyazında yeni boşlukları belirginleştirmek adına önemlidir.

Ortaçağ İslam Dünyasında Tüketici Grupları, Moda ve Yönelimler Üzerine –Bir Taslak– başlığıyla ele alınan sekizinci makalede; günümüzde olduğu gibi Ortaçağ'da da toplumun hiçbir şekilde homojen bir yapıya sahip olmadığı ifade edilerek, gelir seviyesi, sosyo-ekonomik faktörler, kültür seviyesi, yaşam tarzı ve davranış biçimlerine göre insanların çeşitli pazar bölümlenmelerine ayrılabilirdikleri belirtilmektedir. Bu insanlar kendi aralarında göçebeler-köylüler-şehirliler şeklinde, kadınlar-erkekler-çocuklar şeklinde, resmi kurumlar ve sivil tüketiciler şeklinde ya da üst-orta-alt sınıflar, köleler şeklinde alt gruplar halinde sınıflandırılabilir. Harcama alışkanlıklarını etkileyen göç, kriz gibi olağanüstü durumlar söz konusu olabilir. Bunun yanında, farklı biçimlerde kendini gösteren moda akımları da Ortaçağ insanına yabancı olmayan olgulardır. Ortaçağ İslam dünyası kendine has bir toplumsal devinime sahip olup, toplumsal çeşitliliğin ticaret jargonundaki karşılığı, her biri farklı gelirlere sahip olan müşteri segmentleridir.

Regüler Ekonomilerin Homotopi Grupları başlığıyla incelenen dokuzuncu makalede; regüler ekonomiler homeomorf olduğu delinmiş küreye taşınmış ve burada regüler ekonomiler alt manifoldunun homotopi grubu hesaplanmıştır. Böylelikle cebirsel topoloji metotlarının genel denge analizine bir uygulaması gösterilmiştir. Homotopi fonksiyonu yardımı ile her değiş-tokuş ekonomisi için en az bir denge vektörü olduğu ve bu ekonomilerin oluşturduğu geometrik yapının bir alt manifold yapısı meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Şehristânî'nin Allah'ın Varlığını ve Birliğini İspat İçin Kullandığı Deliller, başlığıyla kaleme alınan onuncu makalede; İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Şehristânî'nin; Kelâm, Dinler ve Mezhepler Tarihi, Felsefe ve Tefsir ilimlerinde haklı bir şöhrete sahip olduğu ifade edilmektedir. VI/XII. yüzyıl Horasan bölgesinin Şehristân, Bağdat, Nişabur, Harizm, Merv gibi önemli ilim merkezlerinde hayatını geçirmiş ve Eş'arî kelimeler ekolünün metodolojisine büyük ölçüde bağlı kalarak fikirlerini ortaya koymuştur. Şehristânî İslâm düşüncesinde Gazzâlî ile başlayan

müteahhirin dönemin en önde gelen temsilcisidir. Müteahhirin dönemde özellikle mantık ve felsefenin kelama etkisi oldukça fazla olmuştur. Hiç şüphesiz Şehristânî de felsefeden çok etkilenmiş ve Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmek için felsefi ve mantıki kurgulamaları çokça kullanmıştır.

Rusça yazılmış olan onbirinci ve son makalede ise, Üniversitelerde yeni kontrol sistemlerinin kurulması profesyonel eğitimin kalitesinin yükseltilmesine imkân vermektedir. Yükseköğretim kurumları içerisinde uygulanan test sistemi öğrencilerin başarısını düzenli bir şekilde takip etmeyi sağlamaktadır.

Önceki sayılarımızda da ifade edildiği üzere dergimiz, yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) yayımlanacak olup, seçici bir şekilde yayın hayatına devam edecektir. Dergimiz hem basılı hem de online yayın şeklinde okuyucularımızın istifadesine sunulmaktadır. Çalışmalarını dergimizde yayımlamak isteyen yazarlar, dergimizin Dergi Park Ulakbim sayfasındaki (<http://dergipark.gov.tr>) adresinden üye olarak, özgün bilimsel çalışmalarını online olarak gönderebilir ve süreci takip edebilirler. Hakemler ve yayın kurulu tarafından yayımlanması uygun görülen makaleler öncelikle Dergi Park sisteminden yeni sayımız içinde yayımlanacak, ardından da basılı şekli yazarlara ve hakemlere enstitümüz tarafından gönderilecektir. Ayrıca önümüzdeki sayılardan itibaren dergimizin yabancı alan indekslerine girebilmesi için çalışmalar devam ettirilmekte ve uluslararası bir statü kazanabilmesi için gerekli girişimler sürdürülmektedir. Bu noktadan hareketle dergimizin hem ÜAK Doçentlik Kriterlerine hem de Akademik Teşvik Kriterlerine uygun hale getirilmesi öncelikli amaçlarımız arasındadır.

Dergimizin yayım hayatını sürdürmesinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Abdülhalik KARABULUT ve İC Vakfı yönetim kuruluna şükranlarımı sunuyorum. Dergimizin beşinci sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli bilim insanlarına, hakemlerimize, dergimizin yönetim ve yayın kurulunda özveriyle görev yapan bütün arkadaşlarıma teşekkür eder; dergimizin bilim camiasını ve eğitim hayatına katkı sağlamasını temenni ederim. Dergimizin gelecek sayılarında değerlendirilmek üzere kıymetli akademisyen dostlarımızın yeni çalışmalarını bekler, tüm okuyucularımıza selam ve saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Faruk KAYA
Editör

İÇİNDEKİLER

“NETÂYİC EL-FÜNÛN” ADLI YAZMA ESERDE “İLM-İ NÜCÛM” BÖLÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	1
Müzahi KILIÇ	
BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ: LATİFİ, HAYATI VE BAZI ESERLERİ	11
Ersin SAVAŞ	
Vahit CELAL	
TÜRKİYE’DE DENİZ İŞ KANUNU KAPSAMINDA ÇALIŞANLARIN SENDİKAL ÖRGÜTLENME YAPISI VE SORUNLARI	21
Gökçe CEREV	
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: SEÇİLİ YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ (1992-2015).....	39
Ömer YALÇINKAYA	
KİRMÂN’DA SALTANAT SÜREN KADIN BİR HÜKÜMDAR: SAVETÜDDİN PADİŞÂH HATUN	65
Cihan GENÇTÜRK	
KLASİK TÜRK EDEBİYATI ARACILIĞIYLA YEDİNCİ SINIFTA DUYGULAR TEMASININ ÖĞRETİLEBİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ.....	83
Ahmet KARABULUT	
Lokman TURAN	
İŞ YÜKÜ VE PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİLER: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA.....	101
Ali BALTACI	
ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA TÜKETİCİ GRUPLARI, MODA VE YÖNELİMLER ÜZERİNE –BİR TASLAK	123
Ahmet Nurullah ÖZDAL	
REGÜLER EKONOMİLERİN HOMOTOPI GRUPLARI	137
Murat BEŞER	
ŞEHRİSTÂNÎ’NİN ALLAH’IN VARLIĞINI VE BİRLİĞİNİ İSPAT İÇİN KULLANDIĞI DELİLLER.....	147
Halil ÇURAK	
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ	171
Olga Gavrishina GAVRİSHİNA	

**“NETÂYİC EL-FÜNÛN” ADLI YAZMA ESERDE “İLM-İ NÜCÛM”
BÖLÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Evaluation of Star Knowledge Section at The Manuscript Which Name
Netâyic El-Fünûn**

*Müzahi KILIÇ**

Özet

İlm-i Nücûm, ilm-i fûnûnun bir dalıdır. “Gökküresi anlamına gelen ilm-i felek terimi islam dünyasında aynı zamanda: felekiyyat, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-ı ta’limi, sînâat-ı nücûm, sînâat-ı tencim, ilm-i hey’e, ilm-i hey’eti’l-âlem de denilen astronominin en yaygın karşılığıdır. İlm-i Nücûm, ilm-i ahkâm-ı nücûm olarak da değerlendirilir. İlmi-i Ahkâm-ı nücûmun iki kolu vardır. Bunlardan biri mevâlid diğeri ihtiyârât’dır. İnsanın doğumuyla alakalı olup bu konuda kitaplar yazılmıştır. İhtiyârât ise, belirli bir işi uğurlu ve uğursuz olduğuna inanılan vakitlerde yapıp yamamakla ilgili tarihleri düzenleyen bilim dalıdır. Bu konuda yazılmış eserler de “Kitâbu’l-İhtiyârât adıyla bilinir.¹

İlm-i felek üç ana dal olarak değerlendirilir. İlk olarak feleklerin yapısı, yıldızlar ve burçların sayıları, büyüklükleri ve aralarındaki mesafe ele alınır. İkincisi, takvimler ve tarihlerle ilgilidir. Üçüncüsü ise burçlar, felekler ve yıldızların doğuşu ile bunlarla ilgili dünyada olabilecek olaylardan bahseder. İlm-i Nücûm konusunda Farabi, İbni Sina ve Mes’ûdî bilinen en önemli âlimlerdir.

Müslümanlar yıllarca gök bilimiyle uğraşmışlar, bugünkü astronomi ilmine büyük katkıda bulunmuşlardır. Netayic el-fünûn adlı eserin İlm-i Nücûm bölümünü tanıtmak üzere bu makale kaleme alındı. Yıldızlar hakkında yazılmış bölüm değerlendirilmiş oldu.

Anahtar Kelimeler: Nev’î, İlm-i nücûm, Netâyicü’l-fünûn, Burçlar

Abstract

Star knowledge is a category of science. Sky knowledge term which means celestial sphere is the most common meaning the art of star, the motion

* Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, muzahirk@msn.com

¹ Tefvik Fehd, TDVİA, İlm-i Ahkâm-ı Nücûm mad.c. 22, sa. 124-126

of star at the same time in Islamic world. Star science is evaluates as the rules of sky knowledge. The rules of sky knowledge have two sections. The first is to be born and the second is to prefer. The first is about the born of human and the boks was written on this subject. The second is a science section which is about doing a work that is believes in a lucky or unlucky day. The books was written about this section knows the name of Kitâbu'l- İhtiyârât.

Sky knowledge is utilized three main sections. At the first structure of sky,stars, numbers of holoscopes, their size and distance between one another are studies. The second is about calenders and dates. The third speaks of stars and the events occur in the World about those. Farabi, İbni Sina and Mesûdî are the most common writes which is believes about star science.

The Muslim have interested in sky knowledge and they contributed to astronomy of today. This article was written for introduce sky knowledge section of the books which name Netâyic El-Fünûn. So the section about stars was evaluated.

Key words: Nev'î, Star Knowledge, Netâyic El-Fünûn, Holoscopes.

Giriş

İlm-i Nücûm Nedir?

İlm-i nücûm (ilmü'n-nücûm): Yıldız ilmi. Burç ve gezegenlerin durumlarına göre gelişen astronomi ilmi. Eskiler yıldızların hareket ve durumlarından birer anlam çıkarırlardı. İlk defa Babil'de yıldızlara tapan Nebâtiler tarafından ortaya konan bu ilim, her yıldıza bir isim konularak ortaya çıkmıştır. İlm-i nücûma dair birçok eser yazılmıştır. Saraylarda Müneccimbaşılık mevkiî kurulmuşve eski hayat sistemi içinde ilm-i nücûm çok rağbet görmüştür.² İlm-i ahkâm-ı nücûm, Yahudiler arasında da çok yayılmıştı. Onlar bu ilmi gayet gizli tutarlardı. Bu ilme dair *Zühre* isminde bir de kitapları varmış. Bu ilim, dünyanın her tarafında rağbet görmüştür. Bu ilimle meşgul olanlar hükümdarların talihlerine bakarlar, mühim vakaları haber verirler, harp ve sulh zamanlarını tayin ederler, hülâsa “eşref-i saat” ararlardı.³

İlm-i ahkâm-ı nücûma esas olan yedi seyyare ile (burûc-ı isna aşer)⁴ denilen on iki burçtur. Bu ilimle meşgul olanlara göre, her insan, hatta hayvan, nebat ve maden bile yıldızların tesiri altındadır. Seyyarelerin her birinin

² İskender Pala , Divan Şiiri Sözlüğü, s. 253. c.I-II, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989

³ İskender Pala, age.

⁴ Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.141

hissiyat, ahlak, tabiat ve sıhhat üzerine tesirleri vardır. Her birinin delâlet ettiği renk ve husûsiyet başka başkadır. İnsanlar, tesiri altında buldukları yıldızların hususiyetine göre iyi veya fena, cömert veya hasis, talihi veya talihsiz olabilirler.⁵

Netâyic el-Fünûn adlı yazma eserin fiziksel özelliği:

Yazma nüshası hâzâ Kitâbu Netâyici'l-fünûn, başlık altında “İlm-i Beşer” adı kayıtlı, 51 varak, (bazı varakların kaybolduğu bazı varakların ise yırtıldığı görülmektedir. Bu sebeple eserin elimizdeki nüshasının 51 varaktan ibaret olduğu kabul edilmelidir.) Cilt: 205x125 mm. ebadında deri, koyu kahverenginde, cildin ön ve arka dış yüzleri motifli şemseli, miklepsiz. Aharlı sarı kağıt, bazı kısımlar kenar haşiyeli, mensur bir eser, yazı ebadı 140x75 mm., nesih ve talik kırması, hattın bazı sahifeleri hariç pek güzel değil. Belki de iki kişi istinsah etmiş olabilir. Ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple, diğer kısımlar siyah mürekkeple yazılmış, cildin iç sahifesi sarı renkli kağıtla kaplı ve bu sayfalarda konu dışı bazı kayıtlar var. Kitabın kaydı yok. Ancak eser üzerinde bir çalışma yapılmıştır. ⁶ Bu sebeple müstensih ve istinsah tarihi belli değil. 21-25. sayfaların yarısı yırtık. Eserin sahibi hakkında kayıt yok. Eserin bir nüshasının yurt dışına kaçırıldığı Müjgân Cumbur’un makalesinden anlaşılmaktadır.⁷ Eserin giriş bölümünde eseri niçin yazdığından, Abdurrahman Bestâmî’nin *el-Fevaihu’l-miskiyye* (fi-bahri’l-vukûf) ve Gazzâlî’nin *Mevzûâtül-ulûm* adlı eserinden bahsetmektedir. Kapak sayfalarına yakın kısımlar fersude, su almış ve bozulmuş. Yazma, şahsi kitaplığında bulunmaktadır.

⁵ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, İlm-i Tencim, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 197-217.*

⁶ Ömer Tolgay, (Nev’î Efendi), *İlimlerin Özü “Netâyic el-Fünûn”, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, tarafından bu eserin başka bir yazması üzerinde çalışma yapılmıştır. Bu eser, Şair ve ilim adamı Nev’î Efendi’ye aittir. Nev’î Efendi, bir âlim olduğu kadar, ünlü bir şâirdi. “Çağdaşı ve arkadaşı Bâkî kadar şöhret bulamamakla birlikte, değişik bir şiir anlayışına sahip olan ve daha çok duygu plânında kalarak, tabiat ve hayat karşısında kendi iç dünyasının çeşitli akislerini dile getiren bu ince ruhlu şâir, ... [Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed olmak üzere] dört pâdişah devrini idrâk etmiş ve onlarla çeşitli derecelerde yakınlık sağlamıştı; ancak asıl itibar ve şöhretini III. Murad devrinde elde edebildi. Bu devirde şehzâde hocalığına getirilen Nev’î, dîvanını onun adına tertip ettiği gibi, birçok ilmî ve edebî eserini de ona ithâf etmiştir”*

⁷ Cumbur, Dr. Müjgân, *Batıya Kaçırılan Kitaplarımız*, s. 11’de *Netâyic-el Fünûn Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* c. 8, sayı 1, 1959.

“Haza Kitâbu Netâyic-el Fünûn adlı eserde ilimler şu şekilde surlanmıştır: İlm-i târih, ilm-i tasavvuf, ilm-i hey’et, ilm-i kelâm, ilm-i usûl-i fıkıh, ilm-i hılâf, ilm-i, tefsîr, ilm-i ta’bir-i rü’yâ, ilm-i ruky efsûn ve Tıbb, ilm-i felâhet, ilm-i nücûm, ilm-i fâl ve ilm-i zecr. Bu yazma eserin aradan bazı sahifelerin kayıp, yırtılmış olduğunu göz önüne alarak mevcut haliyle numaralandırdık ve 33b-38b arası yıldızlar ilmi, (ilm-i felekiyye) olarak adlandırılan bölümü aşağıya aldık.

İlm-i Nücûm’un Çeviriyazılı Metni

İlm-i nücûm ki teşekkülât-ı felekiyye ile havâdis-i süfliyye üzerine istidlâldur. Bazı vücûh ile eşref-i ulûmdur. Ukalâ-i dûrbîn ve hükemâ-i ehl-i ta’ayyün ki, her biri mücerreb umûr-i dühûr-i mümtehan-ı surûf-i eyyâm ü şühûrdur. Enzâr-ı dakika ve efkâr-ı enikaların⁸ bu ilme masrûf kılmışlardır. Amma ilm-i nücûm inde’l-ıtlâk aksâm-ı selâseye maksûmdur. Hesâbiyyât ve tayyibât ve vehmiyyât ammâ hesâbiyyâtta şekk ü ilminde şer’an men’ yoktur.⁹ قال الله تعالى: الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ⁹ ve bunda ashâb-ı i’tibâre delâil-i tavsîd bî-şümârdur. Âsâr-ı esîreye ve a’yân-ı unsuriyye bilcümle vücûd-ı mü’essiri i’lâm ve arzdu ki¹⁰ أولم ينظروا في ملكوت السماوات والأرض amma tayyibât, meselâ; âftâb-ı âlem-tâbin burûc-i felekiyyede intisâlından tagayyür fusûl-i sâle istidlâl etmektir. Sermâ gibi ve germâ gibi ve i’tidlâl-i hevâ gibi. قدره منازل الآبة. bu mertebe dahi şure’a merdûd değıldür. Amma vehmiyyât meselâdur. İttisâlât-ı kevâkibden havâdis-i süfliyyeye hayrına ve şerrine istidlâl etmektir. Be-tarîku’l-umûm ve rişteni “ص” üzerine istidlal etmektir. Batrîku’l-ihtisâs ve bu kısmın bir asl-ı şer’iyyeye istinâdı yoktur. Ve kâyil-i i’timâd değıldür. Ol eclden merdûd şer’dür ki, Resulullah buyurur: إذا ذكر النجوم فامكوا و قال النبي عليه السلام تعلموا من النجوم ما تهتدون به في البر والبحر ثم انتهوا (Hadis) Şeyh Melâî, *ed-Devletü Urve* adlı kitabında buyurur ki; Kaçan sen mutrik ittisâlât-ı uluvviye sebebi ile hâdis olduğun bilmek dilesen Allah tebâreke ve

⁸ Hoşa giden, zarif

⁹ Kur’an-ı Kerim, Rahman, 5 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.”

¹⁰ Kur’an-ı Kerim, A’raf , 185, “Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümlerlik ve nizama...hiç bakmadılar mı”? Bununla ilgili En’am suresi 75. Ayetin dipnotu. Meâldeki “hükümlerlik ve nizam” ifadesi, âyetteki “melekût” kelimesinin karşılığıdır. Melekût, Allah’a özgü hükümlerlik demektir. “Melekûtu göstermek” de Yüce Allah’ın kâinata koyduğu, hissedilebilen veya hissedilemeyen muazzam nizamı ve tabiat kanunlarını araştırıp anlayabilecek, inceliklerini kavrayabilecek yeteneğın verilmesidir.

te’âlânın bu kulun kırâat ile ki buyurur. ¹¹ “ve fethu’l-bâbe” insırâf-ı kamerdür. Bir kevkebden Zühre ittisaldur ki, ol kevkebin hanesi kevkeb-i evvele mukabil ola. Misal; Kamer’in Zühre’den Mirrîh’e insırâfı gibi. Ve dahi buyurur ki; ilm-i nücûm ala enbiyâ idügün bilmek dimesek bu âyeti Kur’an ile *فَقَالَ إِنِّي سَيِّمٌ فِي النُّجُومِ*. ¹² ve Nebi aleyhisselâmın *من آمن بالنجوم فقد كفر* ¹³ dediğinden murâd-ı şerîfi nücûmun tedbîr-i âlemde ... olup emrullahâ müsehhar olduğuna mu’tekad olanlar kâfirdür demektir. Ve ma’lûm ola ki fi-ahkâm-ı nücûmda mukarrerdür ki şenbe günü Zühal’e müte’allıkdur. Ve yekşenbe Âftâb’a ve düşenbe Mâh’a ve seşenbe Mirrîh’e, çehârşenbe Utârid’e, pencşenbe Müşteri’ye, cum’a Zühre’ye münâsıpdür. Amma Kamer’in sefere münâsebeti ve Mirrîh’in hacâmete ve kan dökmeğe ve Utarid’in dâru içmeğe, Müşteri’nin kazâ-yı havâyice ve Zühre’nin tezevvüce ve cem’iyyete münasebeti, fenn-i nücûma müsellemdür. Amma Zühal’in sayda ve Âftâbın binâya nisbeti fenn-i mezburdan zâhir olmaz. *bu ola ki İbni Abbâs kavli üzere çün Yehûd Cum’a gününde ibâdetle me’mur oldular. Cum’ayı terk edip yevm-i sebt¹⁴ ile müptelâ kılıp ol gün saydı haram kıldı. Kaçan yevm-i sebt olsa saydgâhlarımı bâliğ ile mâlâmâl olurdu. Erresi bir dânesine mecâl muhâl olurdu. Pes şenbe günü sayd Yehûda muhâlif olur. Yekşenbe gününün binaya nispeti, Allah te’âlâ tek binâ-ı âleme yekşenbe günü şürü’ ettiğidür. Allâhu a’lem. Mes’ele: Sâil suâl eder ki, niçin câiz olmaya ki, ecrâm-ı uluvviyeden ba’zısı esbâb-ı havâdis-i süfliyye olan ve niçin mümkün olmaya ki, mün cem-i âkil nücûmun keyfiyet-i harekâtından ve ihtilâfat-ı münâzırından ve burçtan burca intikalâtından vaktinden mukaddem ba’zı havâdisin vukû’una istidlâl eyleye. Meselâ, şol tabîb gibi ki, harekât-ı niheng-i keyfiyetten hudûs eyleye. İletin vukû’una istidlâl eder. Vaktinden musadder. Cevap: İcrâ-yı âdet-i tarîkı üzre mümkündür ki, bu son havâdis sebep ola. Nitekim ateş sebep-i ihrâk olduğu gibi tarik-i hissile sâbittir. Ammâ bu mahalde delil yoktur ki, kevâkib esbâb-ı sa’âdet ve ‘ilel-i nühûset olana tarik-i hiss ile ne tarik-i akl ile ve ne tarik-i sem’ ile amma tarik-i hissile zâhirdür. Bunların ekser ahkâmı dürüst olmaz. Nitekim kavli-i hükemâdur. “*Cüz’iyâtühâ lâ tüdrak ve külliyyâtühâ lâ tuhakkak*” ¹⁵ ammâ tarik-i akl ile ma’kûldür. Ki ahkâmilerin ‘ilel ve usûlü*

¹¹ Kur’an-ı Kerim, Kamer, 11 “Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağın bir yağmurla açtık.”

¹² Kur’an-ı Kerim, Saffat, 88,89 “İbrahim, yıldızlara baktı ve “Ben hastayım” dedi.”

¹³ “Kim yıldızlara inanırsa, kâfir olur”

¹⁴ Musevilerin ibadet günü, cumartesi günü.

¹⁵ Parçaları tam olarak anlaşılabilir, tamamı ise tam olarak kavranamaz.

mütenâkızdur. Nitekim icrâ-yı ‘ulvviyeye tabi’at hâmedür. Anâsır-ı erba’adan dediler. Ba’s-i Zühâl’e bârid-yâbdur. Ve Müşteriye sâr-ratbdur. Deyip her kevkebe tabi’at isbât ettiler. Bu hod tenâkızdur. Dahı kevâkıb istikâmet ve rüçû’ları metâli’-i buruca izâfet ile ve mevâzi’ ve emkine nisbet iledür. Nefsinde kevâkıbin tedvirâtında ric’atı ve istikâmeti yoktur, derler. Ba’dehu ol rücu’ gayr-i mütehakkıki müessir, nuhust-i ‘âlem kılurlar. Ve nitekim ihtirâkâ-ı kevâkıb kendi feleğindedede âftâba bir derece ve bir dakika mülâkat derler, onu dahi müessir nuhûset derler. Ol dahi emr-i izâfidür, zirâ enfes-i kevâkıb olduğu mahalde hiç ihrâk yoktur. Pes nice müessir olur. Kezâlik kûsûf-i âftâb dahi ihtilâf-ı evzâ’-ı felekiyyeden hâsıl olur. Melekût zemînin mevtine nice delil olur. Nitekim hadis-i şerîfdür: ان الشمس والقمر آيتان من آيات الله بالنجوم و عرافًا او منجمًا فصدقه فقد كفر بما انزل على محمد Mesele: Hüküm-i nücûmda şüre’a bu mertebede sebep mubalağa-i nehy ve bâ’is-i teşdîd-i men’ nedür? Cevap: Esbâb-ı nehy üçtür: Evvel budur ki, her kimin ki ahkâm-ı nücûma kalbi peyveste ola dilinde tefhîm-i kevâkıbde peydâ olup te’sirât-ı kevâkıbe mukayyed olur ve saadet ve nuhusti kevâkıbe nisbet eder. Bu i’tikâda menâfi’ tevhdîd ve müverris teşrikdür. İkinci oldur ki, ilm-i mezbûr mehbil-i mahzdur. Zira demişler ki sâbika bu ilm, mu’cize-i İdris aleyhisselâm idi. Amma hâlâ münderistir. Ve bu ilimler esbâbı ve şartı hadd-ı kesb-i beşerde bîrundur. Sâye-i mu’cizât gibi ve *bin yirmi dokuz* kevâkıb-i sâbite vardır ki felekü’l-burûcda mezkûrdur. Emr-i necm za’mı üzre cümlesinin ahkâmı vardır. Sâye-i ahkâmı seyyârat gibi. Emr-i nücûm anların ahvâlını zabt etmiştir. Ancak bunların içinde kevâkıb mersûtları 49 kevkebdür, bâkisi mechûldur. Ve anların za’mınca fehaccu edille-i zamanı ve edille-i mekânı ve edille-i devleti ve milleti ve edille-i kurânât ve edvâr. Ve tâli’ ve sây ve edille-i tâli’-i vilâdet. Ve tahvîli ve dükelisin ma’lûm etmek gerek ve bir bir merâtibi zabt ve hıfz edip bu cümleden hüküm istihrac etmek gerek. Bu makvele şerâit-i kesir denir. Zabt hadd-i kudret-i beşerde bir و عنده hod irtifâ’ aldığı zamanda eline ıstrâb alup vaz’ını râst ve dürüst kılınca ve ol za’mınca dürüst kıldığı âh-ı latîfede âftâb kaç bin ferseng (fersah) hareket etmiş Hudâ bilir. Hikâye: Bir gün Cibrîl aleyhisselâm Mustafa (s.a.v.) huzuruna gelip, Resulullah’a sordu ki; زال الشمس ام لا Cebrâil eyitti. “la na’am” yani şems zevâle vardı mı, yoksa varmadı mı? Cebrâ’il eyitti “ La na’am, la harf-i nefydür. Yani varmadı na’am kelime-i îcâbdur, vardı demektir. Pes Rasulullah aleyhi vesellem ayıtdı. Bu cevabın manası nedür ki? Zâhirâtına kadı müştemildür. Cebrâil eyitti: Beyt: بين ان قلت لا و بين ان قلت نعم سارت ميوه

خمسمائة عام Yani “lâ” ve “na’am” dediğim mabeyninde güneş beş yüz yıllık yol hareket etti. Dedi. Öyleyse zamanında ittihâd olmayıp tenakuz da lâzım gelmez. Üçüncü: Budur ki, vaktinden mukaddem vukû’-ı havâdise, ilmin faydası yoktur. Zira Resulullah buyurmuştur. لا بغى حذر من قدر. ve şair demiştir;

Şiir:

يدبر بالنجوم وليس يدري و رب النجوم يفعل مايريد

İlm-i bî-î-fâyide taziy-i evkâtır. Hikâye: Hicretin beş yüz seksen birinde Sultan Tuğrul zamânında Zühâl ve Müşteri burc-i münîrânda ki hevâya münevveb Kur’ân atılar ve müneccimât hükm ettiler ki, ol senede ma’mûre-i arz yıldan harâb ola merhûm şâir Enverî ol zamânın hükemâsından olmağın müneccimler ile ol hükümde müttelik idi. Halk zamâanla havf ü haşyet üzre o gün zîr ü zemînde ‘imâretler ve sarâyalar ihzâr ettiler. Müneccimler ol yevmi ta’yîn edip ol gün halk zîr ü zemîne ve kuhsârda gârlara gizlendiler. İttifâk ol gün ol câygâhda tahrîk-i berk gâh ider, yıl zâhir olmayıp Tuğrul buyurdu: “*Za’men alâ enf’ül-hakîm*” ser-i minârede bir şem’-i tâbdâr yaktılar. Ol gün akşama dek rûzgârdan eser ve cerâ’a zarar olmadı. Ol zamanda ekâbirden birisi Enverî hakkında bu kıt’ayı nazm etmiştir. Kıt’a;

گفت انوری که از اثر بادهای سخت ویران شد عمارت و هر کوه برتری
در روز حکم او نوزیرست هیچ باد یا مرس الرياح تو دانی انوری

Lâkin ol gün vilayette Tatar da Cengiz Han öz kavmine emir oldu derler. (Nesir) Otuz yıldan sonra hurûc edip bâd ü saht ü seyl-revân key Maveraünnehir’e devân olup, dûdmân-ı du-zer-i meyân-ı garka-ı hûn etti. Ba’de ¹⁶ قال الله تعالى فلا أقسم بالخنس الجوار الكنس¹⁶ olunan sitâreler kunkıdır. Ve bunlara niçin “hannas” ve kennes” denilirdi? Mes’ele “hannas” cem’i “hânîs”dür. Ric’at edici, yani geldiği yere gidici ve “kennes” cem’i “kânîs”dür. Makamında tozucu demektir. Müfessirler demişlerdür ki bunlar beş nefer sitâre-i seyyâredür ki yerlerinde istikâmet ve rücû’ vardır. Zühâl ve Müşteri ve Merih ve Zühre ve Utarit bunlara “hamse-i muhayyere” itlâk olunur ve demişler ki, Mâh dahi bu cümledendür. Amma ric’atı muhavves değildir. Nihâyet ric’atı zamanında fi’l-cümle nûr ser-za’if gelir derler. Ric’at: Kevkeb-i hakikatda bize nisbet iledür. Zîrâ felek tedvîrinde nitâk-ı sânîden eşge hareket etse râci’ görünür. Ve nitâk-ı râbi’a gelse hareketi bâlâya olur. Ol

¹⁶ Kur’an-ı Kerim, Tekvîr, 15-16 “*Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara*”

zamanda müstakîm görünür. Pes Hudâdâvend-i cellet kudrete kevâkib-i mezburenin ric'atı âhulain kendi hânelerine ric'ata teşbîh etti. Ve istikâmeti hânelerinde kadîm olduklarına temsîl kıldı. Zirâ “hannes” ve “kennes” Arabîde âhûların sıfatıdır¹⁷ قال الله تبارك و تعالی : وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ Burûc-1 âsmân ki, sekizinci felektedir. On ikidir. Nitekim nazm etmişlerdür: Beyit: چون حمل چون ثور و چون جوزا و سرتان و اسددر سنبله میزان و اقرب قوس و جدی و دلو و حوت

Çün Hamel çün Sevr ü çün Cevza vü Seretân ü Esedd'dür

Sünbüle Mizân ü Akreb ü Cedî vü Delv ü Hût

Şiir:

Âftâb bir yılda oni ki burcu seyr eder.

Ve her burcun mesâfesin bir ayda kat' eder.

Amma kamer her ayda on iki burcu seyr eder

Her bir burcu iki gün ve on iki saatte kat' eder.

Takriben ve fusûl-i erba'ada burûc-1 bahârî üçtür: Hamel¹⁸ ü sevr¹⁹ ü cevzâ²⁰, ve burûc-1 tâbistân: seretân²¹, esed²², sünbüle²³... ve burûc-1 harîf: mîzân²⁴ ü akreb ü kavs²⁵. Ve burûc-1 zemistân: cedî²⁶ vü delv²⁷ ü hût²⁸ ve her faslın burc-1 evveline münkalib derler ki anda bir fasıldan fasl-1 âhire intikâl vardır. Ve ikinci burca burc-1 sâbit derler ol faslın hevâ-yı mahsûsı anda sâbit olur. Üçüncü burca dü-ceddin derler ol faslın havâsını gelecek faslın havâsı

¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Buruc, 1 “Burçlar sahibi gökyüzüne”

¹⁸ Hamel: **Kuzu burcu**. Güneş Mart ayında bu burca girer.

¹⁹ Sevr: **Boğa burcu**, semanın kuzey yarımküresinde bulunan bir burç.

²⁰ Cevzâ: **İkizler burcu**. Güneş Mayıs ayında bu burca girer.

²¹ Seretan: **Yengeç burcu**, Güneş'in 22 Haziranda girdiği burçtur, Cevza ile Esed burcu arasındadır.

²² Esed: **Aslan burcu**, güneşin Rumî Temmuzun dokuzunda ve Efrencî Temmuzun yirmi üçünde içine girdiği, semanın kuzey yarımküresi eteğinde bulunan birçok parlak yıldızdan müteşekkil beşinci burç.

²³ Sünbüle: **Başak burcu**: Semanın kuzey yarım küresinde bulunan yedi parlak yıldızdan müteşekkil bir dikdörtgen ve iki kuyruklu burç. Güneş Ağustosta bu burca girer

²⁴ Mizân: **Terazi Burcu**, Semanın kuzey yarımküresinde görülebilen ve Sünbüle burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup belli başlı dört yıldızdan müteşekkil küçük bir burç.

²⁵ Kavs: **Yay burcu**.

²⁶ Cedî: **Oğlak burcu**.

²⁷ Delv: **Kova burcu**, Güneş Ocak ayının sekizinci günü bu burca girer.

²⁸ Hût: **Balık burcu**, Semanın güney yarımküresinde Sevr burcundan ilerde Hamel burcunun istikametindedir.

ile mümtezic olur. Ve Hudây te’âlâ her bir burcda kevâkib-i sâbite halk etmiştir. Ârâyiş-i âsmân için *وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا* قال الله تبارك و تعالی : *وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا* Ve eger dilersen ki, kamer her gün hangi burçta idüğün bilesen cân ile ki mâh-ı Arabiyeden kaç gün geçmiştir. Ba’dehu eyyâm-ı güzeşte-i muzâ’afe ile ve cümlelerin üzerine şeş adet dahi ziyâde ile ba’dehü ma’lûm ile ki âftâb hangi burçtadır. Pes ol âftâb olduğu burçtan addile ve her burçta ol eyyâm-ı güzeştenin adedinden beş adet tarh ile aded-i mezbûr hangi burçta tamam olursa mâh ol burçtadır. Eğer bâki kalan aded beşten eksik ise ol burcun tamam-ı kat’ etmiş olur. Eğer ittifâk-ı âftâb evvel gün âhir burca gelmiş olsa kamer ol sonra gelen burçta vaki’ ola. Nasîr-i Tûsî³⁰ bu ma’nâyı nazm etmiştir. Şiir;

هرگز از ماه بشر مثنی کن پنج دیگر فضای بر سران
پس بهر برج راز موضع شمس در پنج بر کرد جای ماه بدان
پس بهر برج راز موضع شمس در کرم حی و جان مه کن ان

Açıklaması:

Mah hangi burçta bilmek dilesen evvela ayın kaçınıcı günüdür bilesin, Ba’dehu ol geçen günleri müsennâ yani taz’îf edesin. Meselâ: Birinci gününde olsan bir dahi zammedersin, iki olur. Ve beşi dahi zammedersin. Cümle yedi olur. Güneş hangi burçta ise ol burçtan beşlenip her bir burçta bir beş iskât ile hangi burçta tamam olursa ay ol burçta olur. Meselâ güneş Hamelde olsa ol yedi adedin beş Hamel için iskât etsen bilirsin ki, ay Hamel burcundadır.

Kıt’a:

Açılrsa bâb-ı felek zâhir olsa mahfiyân
Müyesser olsa sana cümlelerin müşâhedesi
Felekte fâide kılmaz sa’âdet-i kevkeb
Seninle tâli’in olmaya müsâ’adesi

Sonuç

Osmanlı ilim hayatında birçok konuda çok değerli âlimler ve bunlara ait ilmi eserler verilmiştir. Medrese sisteminde dinî ilimlerden, pozitif ilimlere kadar birçok sahada mükemmel eğitim verilmiştir. Astronomi ile ilgili eserlerin de varlığı Osmanlı döneminde âlimlerin bu işi çok ciddiye almalarından ve ilmin sınırlarının olmadığını göstermektedir. Bugün modern

²⁹ Kur’an-ı Kerim, Hicr 16, “Andolsun, biz gökte burçlar yaptık ve onu, bakanlar için süsledik.”

³⁰ Nasîrüddîn-i Tûsî, 1201 ile 1274 yıllarında yaşamış Fars bilgini, İslam filozofu.

MÜZAHİR KILIÇ

ilim çağının teknoloji ile değerlendirmekte aciz kaldığı birçok konu o dönemlerde ay ve yıldızların gözlemlenmesiyle ortaya konulmuştur. Yıldızların ve burçların insan hayatı ile ilgili olduğu daha sonra yazılan kitaplarda da ele alınmıştır.

BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ: LATİFİ, HAYATI VE BAZI ESERLERİ*

A BIOGRAPHY EXPERIMENT: LATIFI, HIS LIFE AND SOME OF HIS WORKS

Ersin SAVAŞ**

Vahit CELAL***

Seydi Bilimden Enstitüsü Başkanı

Özet

Latifi, edebi alanda, özellikle *Tezkiresi* ile tanınmaktadır. Bu makale; şairlerin hayatından, Kuran surelerinin isimlerine ve İbrahim Paşa'dan İstanbul'un vasıflarına kadar birçok farklı alanda telifi bulunan bu değerli, edebi yönü ağır basan müellifi tanıtmaya amacını gütmektedir. Makalede, Kastamonu'da doğan ve 16. yy da yaşamış bulunan yazarımızın biyografisi hakkında bilgi verilmektedir. Bundan başka yazarın temel eserleri ile de ilgili temalara da değinilmiştir. Makalede, Latifi'nin hayatı ve bazı eserleri ile ilgili olarak nitel veri toplama tekniklerinden doküman analizi metodu kullanılmıştır. Makalede, Latifi'nin hayatta iken yeteri kadar değer görmediği, ancak sonraki dönemlerde özellikle Tezkiresinin Edebiyat dünyasına katkılar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Latifi, Tezkire, Edebiyat

Abstract

Latifi is known in the literary field for his work titled *Tezkire*. The purpose of this article is to introduce this valuable, literary proprietor, who has many different types of intellectuals from the life of the poets to the names of the Qur'an surahs and Ibrahim Pasha to the qualities of Istanbul. In the article, information has been presented about the biography of the writer, who was born in Kastamonu and lived in the 16th century. Moreover, the themes related

* Bu makale, "Latifi'nin Risale-i Esrarname İsimli Eseri ve Eserdeki Eğitim İle İslami İlimler Hakkındaki Görüşleri" isimli Basılmamış Yüksek Lisans tezinin birinci bölümünden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ersinsavas1987@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. , Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, vcelal@bartin.edu.tr

to the author's main works has also been mentioned. In the article, document analysis method was used among qualitative data collection techniques to collect data related to Latifi's life and some works. In the article, it was determined that Latifi was not appreciated during his life, however, especially his Tezkire contributed to world of literature in later periods.

Key Words: Latifi, Tezkire, Literature

1. Giriş

Farklı türde eser veren yazarlara kolay rastlanılmamaktadır. Bu çalışmada, farklı alanlarda eserler vermiş bulunan Latifi'nin biyografisine ve bazı eserlerine değinilmiştir. Çalışma öncesi yapılan kaynak taramasında mezkûr yazarla ilgili çok fazla çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı Latifi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bir araştırma yapmaya karar verdik. Çalışmanın amacı, Latifi'nin hayatı ile ilgili derli toplu bir bilgi kaynağı oluşturmaktır. Bununla birlikte bazı eserlerine de değinilerek Latifi ile ilgili genel bir perspektife ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. Hayatı

Latifi, Kastamonu'da doğmuştur (İpekten, İsen, Toparlı, Okçu, Karabey, 1988, s. 261), (ayrıca bakınız Tahir, 1926, s. 134). Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Latifi'nin 1489 veya 1490 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Sevgi, 1987, s. 9). Ancak Latifi'nin doğum yılı, kendisi ile ilgili yapılan son dönemdeki çalışmalarda 1491 olarak geçmektedir (Canım, 2000, s. 7).

Latifi, Hatipzadeler adlı köklü bir aileye mensup olup soyu Fatih Sultan Mehmet Han devri şairlerinden Hamdi Çelebi'ye kadar uzanmaktadır (İpekten, İsen, Kılıç, Aksoyak, Eyduran, 2002, s. 35).

Latifi'nin asıl adı Abdülatif olmakla birlikte kendisi Latifi mahlasını kullanmıştır (DİA, 2003, 111). “*Divan şiirinde mahlas seçimi; şairin mesleği, babasının mesleği, ses güzelliği, hattatlık, ressamlık, güzellik, vücut özellik ve arızaları, psikolojik hal ve vasıflar, dini- tasavvufi faaliyet ve bağlılıklar, şairin başından geçen herhangi ilginç bir olayla ilgili hal ve durumlara dayanabilir*” (Tolasa, 1983, s. 240). Latifi, Latifi mahlasını seçişini ise şöyle açıklamaktadır: “*İsmim Abdülatif olduğu yakınlığı ile Latifi'yi mahlas ettim. Ya-ı nisbis-i Cenab-ı Bari'ye racidür. Zira ism-i Latif esma-i İlah'dan ism-i zattur*” (Sevgi, 1987, s. 10). Latifi, burada isminin Abdülatif olmasından dolayı Latifi mahlasını kullandığını belirtmektedir. Sondaki *nispet ya*'sının ise, Allah'a izafe olduğunu ifade etmektedir.

BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ: LATİFİ, HAYATI VE BAZI ESERLERİ

Latifi'nin çocukluk ve gençlik dönemleri ile ilgili bilgileri bizzat eserlerinde görmek mümkündür. Şairimiz, "Tezkire" adlı eserinde çocukluk döneminde âşık olduğunu bu sebeple de vücudunu dağılayıp dillere destan olduğunu bundan dolayı da ailesinin kendisini serbest bıraktığından bahseder (Sevgi, 1987, s. 10). Latifi, daha çocukluk döneminde Kur'an-ı Kerim'i yarı etmeden şiirler yazdığından söz eder (Sevgi, 1987, s. 11).

Latifi, kendisi "Beş yüz mikdarı gazaliyyat ve otuz üç aded kaside ile terbi'den ve tahmisen başka tertib-i huruf üzere divan tedvin" (Sevgi, 1986, s. 1). ettiğini belirtir. Burada Latifi, beş yüz gazel, otuz üç adet kaside yazdığından bahsetmektedir. Fakat "Meta-ı muteber ve gerçi fazl-u hüner degül. Ve hem söyletsen iki kişinin biri şair belki şair-i mahir geçinir. Ve her biri sinek migdar iken makam-ı ankada uçarlar. Ve hem fazl-u sevab iras itmez ve beyne'l akran sahibine kadr-ü menzilet virmez." (Sevgi, 1986, s. 1). der. Latifi, burada ise, şiire karşı olan önyargıdan söz etmektedir. İyi şiir yazamayanların terviç edilip, hünerli şairlerin ise gereken ilgiyi görmediklerinden dem vurmaktadır. Bu sebeple Latifi şiiri bırakıp düzyazı yazmaya başlar ve asıl başarıyı da bu alanda yakalar. (Sevgi, 1986, s. 2).

Latifi'nin gençliği çoğunlukla İstanbul ve Rumeli'de geçmiştir. Latifi'nin eserlerindeki ifadelerden onun yirmili yaşlarda İstanbul'a geldiğini ve yaklaşık olarak on yıl kadar İstanbul'da kaldığını öğrenmekteyiz (MEB, 1997, s. 19).

Latifi, kâtiplik mesleğine girer ardından devrin defterdarı İskender Çelebi'ye sunduğu "Bahariyye" kasidesiyle hem tanınır hem de Belgrad imaret kâtipliğine tayin edilir (Suner, 1977, s. 8).

Uzun dönem Rumeli'de imaret kâtipliği işiyle uğraşan Latifi, ancak ihtiyarlık döneminde İstanbul'a dönebilmiştir. Latifi, gençlik yıllarından farklı olarak artık daha birikimli bir inşa ustası olmuştur. Artık ne İstanbul eski İstanbul'dur ne de Latifi eski Latifi'dir. Bu dönemde tezkire türünün ilk örneği Edirneli Sehi Bey (?- 1548) tarafından verilmiş ve edebiyat çevrelerinde büyük bir yankı uyandırmıştı. Şairimiz, arkadaşı, Zaifi'nin (1494-1557) desteği ve Aşık Çelebi'nin de görüşlerinden istifade ederek en önemli eseri olan "Tezkire-i Şuara" yı yazar ve haklı bir şöhret elde eder. Ardından bu eserini devrin Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a sunar. Padişah tarafından da eserinin beğenilmesiyle Ebu Eyyub El- Ensari Vakfı'na kâtip olarak tayin edilir (Banarlı, 2004, s. 615), (ayrıca bakınız Tahir, 1926, s. 135).

Latifi, yaklaşık on yıl bu görevde kalır. Ardından bu görevden azledilerek Rodos'a, Kanuni İmaret Kâtipliğine sürgüne gönderilir. Daha

sonra Mısır'a geçen Latifi, Yemen'e gitmek üzere bindiği geminin batması sonucu vefat etmiştir (Kutlu, 1986, s. 71).

Eğitimi

Latifi, Kastamonu'da başladığı eğitimini yarıda bırakarak İstanbul'a gelmiş çeşitli idari görevlerde bulunmuştur. Latifi'nin eğitimiyle alakalı net bir bilgiye sahip değiliz (Canım, 2000, s. 7). Fakat kendisini çeşitli alanlarda iyi yetiştirdiği oldukça belirgindir. Özellikle tezkire ve inşa alanında herkesin takdirini kazanmıştır. Şairlik yönü çok fazla beğenilmemiş devrinin ikinci derece şairleri arasında gösterilmiştir. Fakat tezkire adlı eseri sahasında yazılmış döneminin önemli eserleri arasında kabul edilmiştir (MEB, 1983, s. 121).

Bizim tespit ettiğimiz kadarıyla Latifi, dini ilimler alanında da oldukça sağlam ve donanımlı olarak yetişmiştir. Bununla ilgili iki dayanak noktamız mevcuttur. Birincisi, Latifi'nin *Esmâ-ü Süveri'l Kuran* adlı eseridir. Müellifimiz bu eserde Kur'an surelerinin isimlerini yirmi dokuz beyitte toplayan bir risale yazmıştır (DİA, 2003, s. 112). İkinci delilimiz ise bizzat çalışmamıza konu olan *Risale-i Esrarname* adlı risalesidir. Latifi, bu eserde kâinatın varlığından birçok ahlaki meseleye kadar geniş bir yelpazedeki konuları ayet ve hadislerle destekleyerek yazmıştır. Kur'an ve hadis ilimlerine vakıf olamayanların böyle karışık meselelerde bu iki kaynağı rahatça kullanıp deliller getirebilmesi pek mümkün değildir.

Risale-i Esrarname adlı eserden elde ettiğimiz bilgilerden edindiğimiz kanaate göre Latifi, felsefi bir birikime de sahiptir. Çünkü yazarımız bu risalesinde muhtelif konularla ilgili ayet ve hadisleri verdikten sonra akli birtakım deliller de getirip meseleleri birçok açıdan değerlendirmektedir. Latifi'nin felsefi birikimiyle alakalı olarak en önemli delilimiz ise eserde, İslam dünyasında Eflatun olarak tanınan Platon ile ilgili bilgi verilmesidir. Dönemin şartları ve felsefeye bakış açısı düşünülürse Latifi'nin felsefeden haberi olmaksızın tüm bu bilgileri vermesi pek mümkün değildir.

Netice olarak diyebiliriz ki; Latifi'nin, her ne kadar kaynaklarda eğitimiyle alakalı net bir bilgi olmasa da biz, onun eserlerine bakarak ve eserlerini değerlendirenlerin görüşlerini göz önünde bulundurarak Latifi'nin iyi bir eğitim aldığı söyleyebiliriz.

Bulunduğu İdari Görevler

Latifi'nin bulunduğu idari görevlerle alakalı tespit ettiğimiz ilk memuriyeti dönemin defterdarı İskender Çelebi'ye sunduğu *Bahariyye*

kasidesi neticesinde tayin edildiği Belgrad imaret kâtipliğidir. Bir müddet burada kalan Latifi daha sonra İstanbul' gelir (Sevgi, 1992,s. 49).

Dönemin Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu *Tezkiretu'ş Şuara* adlı eseriyle *Ebu Eyyub El- Ensari Vakfi* kâtipliğine getirilir (Sevgi, 1992, s. 50).

Yaklaşık on yıl bu görevde kalan Latifi daha sonra azledilerek Rodos'a sürgün edilir. Latifi'nin daha sonra Mısır'a geçerek orada da kâtiplik görevinde bulunduğu bilinmektedir (Sevgi, 1992, s. 51).

3. Eserleri

Tezkiretü'ş Şuara ve Tabsıratu'n Nuzama

Sehi Bey'in *Tezkire* adlı eserinden sonra bu türde yazılan ikinci eserdir. Eser, Latifi'nin en meşhur eseri olarak kabul edilir. Tezkire tarzı eserlerde; belli dönemlerdeki şairlerin hayatları, şiirleri hakkında etraflıca bilgi verilmektedir. *Tezkire*; bir giriş, üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Eser, 1546 yılında tamamlandıktan sonra Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur (İpekten, İsen, Kılıç, Aksoyak, Eydur, 2002, s. 36).

Latifi, giriş bölümünde şiir, şair ve bu eserin hangi amaçla yazıldığı hakkında bilgi vermektedir. Birinci bölümde Anadolu'ya gelip yerleşen şairler hakkında malumat verilmektedir. İkinci bölümde Osmanlı hanedanından şiirle meşgul olanlar zikredilmektedir. Üçüncü bölüm eserin ana bölümüdür. Bu bölümde Latifi, II. Murat devrine kadar olan takribi 300 şairle ilgili bilgi verir (Sevgi, 1986, s. 3).

Latifi'nin böyle bir eser vücuda getirme niyeti yokken Zaifi ona bu niyeti aşılamıştır. Bir de o dönem Sehi Bey'in *Tezkire* adlı eseri çok rağbet görünce Latifi, böyle bir eser yazmaya karar verir (Banarlı, 2004, s. 615).

Eser, emsallerine göre oldukça başarılı bulunmuştur. Latifi'nin şairleri ve şiirlerini değerlendirirken objektiflik ilkesine özellikle riayet etmesi eserin beğenilen yönleri arasında olmuştur (Kutlu, 1986, s. 72).

Tezkire'nin üçüncü bölümünün alfabetik sıraya göre yapılması eseri diğer tezkirelerden ayırmaktadır. Bu fikir Aşık Çelebi'ye ait olmakla beraber ilk defa Türkçe bir eserde Latifi tarafından kullanılmıştır. Böylece Latifi, eski tabakat anlayışı ile ansiklopedik sıralayışı mezcetmiştir (Suner, 1977, s. 10).

Eserin dili sade, cümlelerin manaları gayet açıktır. Üslubu ise ahenkli olmakla beraber ironi de içermektedir. Hasan Çelebi eserin anlatım özelliklerini beğenmezken Âşık Çelebi ve Gelibolulu Ali eseri bu açıdan başarılı bulmaktadırlar (İpekten v.d., 2002, s. 37).

Esere yöneltelen en büyük eleştiri başarılı birçok şairin Kastamonu'lu

olarak gösterilmeye çalışılması iddiasıdır. Bu iddianın Latifi'nin kıskanılması nedeniyle uydurulduğu iddia edilmektedir (İsen, 1994, s. 25).

Eser, pek çok kere istinsah edilmekle beraber *İkdam Gazetesi*'nde Ahmet Cevdet tarafından *Tezkire-i Latifi* olarak neşredilmiştir. *Tezkiretü's Şuara* iki kez de Almanca'ya tercüme edilmiştir (Kutlu, 1986, s. 72).

Eser, Mustafa İsen tarafından günümüz Türkçesine uyarlanıp neşredilmiş, Rıdvan Canım tarafından da eserle ilgili edisyon kritikli doktora çalışması yapılmıştır.

Evsaf-ı İstanbul

Latifi'nin üzerinde durulması gereken ikinci eseri *Evsaf-ı İstanbul*'dur. Yazarın 1524 yılında yazdığı bu eseri; bir giriş, altı fasıl ve bir sonuçdan oluşur. Eserde İstanbul'un hangi yılda, kimler tarafından kurulduğu edebi bir üslupla anlatılmaktadır. Eserde İstanbul'un tarihi mekânlarından, etkileyici semtlerinden, saray, cami, medrese gibi cezbedici yerlerden bahsedilmektedir (Banarlı, 2004, s. 615).

Latifi, eserinde İstanbul'un sadece fiziki özelliklerine yer vermez. Dönemin toplumsal yapısı hakkında da sosyolojik değerlendirmelerde bulunur. Latifi, İstanbul'a güzel hayallerle gelip hayal kırıklığına uğrar ve genel olarak toplumun zevk ve sefaya düşkünlüğünü beğenmez. Eserde şehrin beğenmediği yönlerini istihzalı ve yer yer acı bir üslupla anlatır (Canım, 2000, s. 11-12).

Latifi, bu eserini önce Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuş ardından hayatının son yıllarında eserin mukaddimesini değiştirerek söz konusu eseri III. Murad'a takdim etmiştir (İpekten v.d., 2002, s. 35). Eser, 1977 yılında Nermin Suner tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır.

Fusul-i Erbaa

Latifi, bu eserinde dört mevsimin özelliklerini münazara tarzında nesir nazım arası bir tarzda anlatır (Suner, 1977, 11). Eser *Münazara-i Latifi* adıyla İstanbul'da basılmıştır. Müstakil bir çalışma olmayan eser Latifi'nin dört risalesi bir araya getirilerek oluşturulmuştur (DİA, 2003, s. 112).

Rebiyye-i Ezhar

Eserin müstakil nüshasına rastlanamamıştır. Fakat *Fusul-i Erbaa* adlı eserin ilk faslı olduğu düşünülmektedir. Giriş, Hz Peygamber'e (s.a.v) salat-ü selamla başlar. Latifi, bahar ve çiçeklerle ilgili çeşitli malumatlardan sonra eseri sonlandırır (Sevgi, 1986, s. 4)

Subhatü'l Uşşak

Bu eserinde Latifi, yüz kadar hadisi birer kıta halinde (Sevgi, 1986, s. 4) Türkçeye tercüme etmiştir. Eser, mesnevi şeklinde olup bir mukaddime ve

hatimesi vardır (Kutlu, 1986, s. 72).

Nazmü'l Cevahir

Latifi, bu eserinde Hz Ali'nin 207 sözünü kıtalar halinde Türkçeye çevirmiştir (İpekten v.d., 2002, s. 36).

Evsaf-ı İbrahim Paşa

Latifi, bu eserini İbrahim Paşa'nın katli üzerine yazmıştır. Eserde İbrahim Paşa'nın beğenilen özellikleri anlatılmaktadır (DİA, 2003, s. 112). Bu eser, Ahmet Sevgi tarafından yayınlanmıştır.

Divan

Bu eserin, tertip edilmiş bir nüshası bulunamamıştır, fakat Latifi'nin şiirleri farklı dergilerde yayınlanmıştır (Canım, 2000, s. 12).

Esmâ-ü Süveri'l Kur'an

Latifi, bu eserinde Kur'an surelerinin isimlerini 29 beyitte toplayıp edebi bir üslupla yazmıştır (Suner, 1977, s. 11).

Enisü'l Fusaha

Eserin nüshasına tesadüf edilememiştir, böyle bir yapıtın olduğunu Latifi'nin bizzat kendisinden öğreniyoruz (Suner, 1977, s. 11).

Risale-i Esrarname

Latifi'nin bu eserini başka kaynaklarda göremedik. Fakat yapmış olduğumuz tetkiklerde bu eserin Latifi'ye ait olduğunu tespit ettik. Öncelikle aynı eserin Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshalarından bazıları Abdullah-ı İlahiye nispet edilmektedir. Fakat biz bunu mümkün görmemekteyiz. Çünkü eserde kullanılan Latifi mahlası buna imkân vermemektedir. Abdullah-ı İlahi, *İlahi* mahlasını kullanmaktadır.(Kara, 1988, s.379.) Bu sebeple eserin ona ait olması pek muhtemel gözükmemektedir. Diğer Latifi mahlasına sahip olanların Esrarname isimli telif bir eser yazdıklarına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki nüshalarından birisi Kastamonulu Latifi'ye nispet edildiğinden biz de bu fikri benimsedik. Eser, tasavvuftan ahlaka, kelimadan felsefeye kadar birçok alanda çok derinlemesine olmasa da bilgi içerir. Eserin kullandığımız nüshası, Konya Karatay Yusufâğa kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sonuç

Latifi, hayattayken beklediği ilgiyi görmemiştir. Hatta ilgi görmek bir yana huzurlu bir ömür geçirememiştir. Devamlı bir sıkıntı hali yaşamıştır. İktbal, şöhret, makam ve mevkilerden daima uzak durmuş, münzevi bir hayatı tercih etmiştir. Sanatından ve eserlerinden beklediği ilgiyi göremeyen Latifi, oldukça karamsar bir hale bürünmüştür (Sevgi, 1986, s. 2).

Tezkire adlı eserinde de geçtiği üzere Latifi, döneminin devlet adamlarından da kendince görmesi gerektiği ilgiyi görmemiştir (Suner, 1977, s. 9).

Latifi, kaynaklarda geçtiği üzere girişken olmayan, takdiri ve övülmeyi dışarıdan bekleyen, dalkavukluktan hiç hazzetmeyen ve düşündüklerini korkusuzca söyleyen bir yapıya sahiptir (Suner, 1977, s. 9). Muhtemelen Latifi'nin yalnız kalmasında bu psikolojik yapısının da etkili olduğu söylenebilir.

Latifi, özellikle *Tezkire* adlı eseriyle edebiyat dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur (Kutlu, 1986, s. 71-72). Fakat Latifi'nin bizce asıl dikkat edilmesi gereken tarafı edebiyattan, dini ilimlere geniş bir yelpazede ürün vermiş olmasıdır. Üstelik tüm bunları daha da değerli kılan münzevi bir hayatla değil bizzat hayatın içinde iken memuriyetleri esnasında bu eserleri yazmasıdır. Üstelik Anadolu coğrafyasında alfabetik tarzda eser veren ilk kişi olmuştur (Suner, 1977, s. 10). Ayrıca *Tezkire* adlı eserindeki şair ve şiir değerlendirmeleri son derece objektif bulunmuştur (DİA, 2003, s. 111).

Latifi, kendisini, şairden çok, bir inşacı olarak görmüştür. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan *Pervane Bey* dergisinde Latifi'nin pek fazla şiirinin bulunmaması da onun yaşadığı dönemde şairlik vasfıyla pek tanınmadığının bir alametidir (DİA, 2003, s. 111).

Oldukça zengin bir edebiyat kültürüne sahip Latifi, nesirde kendince bir üslup geliştirmiş ve düşüncelerini ayet ve hadislerle ve atasözleriyle destekleyerek edebiyata daha önce pek tesadüf edilemeyen bir üslup kazandırmıştır (Canım, 2000, s. 10).

Netice olarak Latifi, geniş bir yelpazeye uzanan eserleri, düzgün karakteri ve ilim dünyasına kazandırdığı zengin muhtevalı üslubuyla adından uzun yıllar söz ettiren dirayetli bir âlim olarak tanımlanabilir. Ne var ki Latifi, tüm bu potansiyeline rağmen birçok sanatkar gibi ölümünden sonra hak ettiği ilgi ve rağbeti görmüştür.

KAYNAKLAR

- Banarlı, N. S. (2004). *Resimli türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Canım, R. (2000). *Latifi tezkiretü'ş şuara ve tabsıratu'n nuzama*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- İpekten, H., İsen, M., Toparlı, R., Okçu, N. ve Karabey, T. (1988). *Tezkirelere göre divan edebiyatı sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, H., İsen, M., Kılıç, F., Aksoyak, İ. H., Eyduvan, A. (2002). *Şair tezkireleri*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Kühü'l ahbar'ın tezkire kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kara, M. (1988) *Molla İlahi'ye Dair*, Osmanlı Araştırmaları, sayı: 7-8, s. 365-392.
- Kutlu, M. (1986). *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi*. (C.6.). (İstanbul, Dergah Yayınları).
- Latifi (1977). *Evsaf-ı istanbul*. (Sad. N. Suner). İstanbul: Baha Matbaası.
- M.E.B. (1983). *Türk ansiklopedisi*. (C. 32). Ankara:, Milli Eğitim Basımevi.
- Sevgi, A. (2003). DİA, (C.27). (Ankara, TDV Yayınları).
- Sevgi, A. (1986). *Latifi 'nin iki risalesi: enisü'l fusaha ve evsaf-ı İbrahim paşa*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Sevgi, A. (1987). *Latifi hayatı ve eserleri inceleme metin*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sevgi, A. (1992). Latifi ve subhatu'l uşşak'ı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 47-92.
- Tahir, B. M. (1926). *Osmanlı müellifleri*, c.3. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Tolasa, H. (1983). *Sehi, latifi, aşık çelebi tezkirelerine göre 16. yy'da edebiyat araştırma ve eleştirisi*. İzmir: Ege üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TÜRKİYE’DE DENİZ İŞ KANUNU KAPSAMINDA ÇALIŞANLARIN SENDİKAL ÖRGÜTLENME YAPISI VE SORUNLARI

The Structure of Unionization in Turkey Under Maritime Labor Code and Related Problems

Gökçe CEREV*

Özet

Günümüzde küreselleşme ile birlikte büyüyen dünya ticareti deniz taşımacılığının önemini artırmıştır. Deniz taşımacılığının öneminin artması denizcilik sektöründe çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesini zorunlu kılmıştır. Denizcilik çalışma şartları olarak zor ve riskli bir iştir. Denizcilik mesleği kendine özgü kuralları olan ve farklı çalışma ilişkileri ortaya çıkaran bir yapıdadır. Denizcilik mesleğinin ortaya çıkan bu farklı yönleri hukuksal boyutta da ön plana çıkmış ve bu alanda çalışanlar için Türkiye’de Deniz İş Hukuku düzenlemesine gidilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de Deniz İş Hukuku kapsamında çalışanların sendikal örgütlenme yapısı hukuksal boyutu ile incelendikten sonra, örgütlendikleri sendikaların geçmişten günümüze değerlendirilmesi yapılmış ve sendikal örgütlenme önünde oluşan engeller tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Deniz İş Hukuku kapsamında çalışanların özellikle yasal mevzuatın günümüz şartlarına uygun düzenlenmemesi ve çalışma şartlarındaki zorluklar nedeni ile sendikal örgütlenmede yeterli seviyeye ulaşamadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizcilik, Gemi adamı, Deniz İş Hukuku, Sendika

Abstract

The growth in world trade in parallel to the globalization process increased the importance of maritime transportation considerably. Hence, improvement of working conditions for maritime sector employees has become a necessity. Maritime is a very difficult and risky line of business. It has its own rules and a special structure creating different kind of labor relations. These different aspects of the profession have manifested

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İİBF, gcerev@hotmail.com

themselves in the legal dimension of the business and a Maritime Labor Legislation was enacted for sector employees working in Turkey.

In this study, first, the structure of unionization of the employees of this sector under the Maritime Labor Legislation in Turkey is investigated from a legal point of view. Then, the unions under which these employees have been organized, are evaluated, from past to present. It is also attempted to find out the impediments before the unionization. As a result of the study, it is found out that the unionization of the employees has not reached to sufficient levels due to difficulties in working conditions and due to the fact that the legislation is not in line with today's conditions and requirements.

Key words: Maritime, Seaman, Maritime Labor Law, Union

Giriş

Denizler, medeniyetler tarihi boyunca insanlığı besleyen ve irtibatı sağlayan en önemli unsurlardan birisidir. Denizler bulundurmış olduğu besin ve doğal kaynaklar ile geniş kapasiteli ticaret olanağı sunması sonucunda tarih boyunca insanlığın ilerlemesi ve gelişmesi için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Dünya tarihini etkileyen önemli keşifler deniz yolu ile yapılmış, yapılan keşifler sonucu elde edilen kaynaklar yine deniz yolu ile getirilerek üretime dönüştürülmüştür. Dünya yüzeyinin üçte ikisinin denizler ile kaplı olması doğrudan denizleri ve dolaylı olarak da denizciliği önemli bir konuma getirmiştir.

Günümüzde denizlerin önemi uluslararası ticaret ile birlikte giderek artmaya devam etmektedir. Dünya yük ve petrol taşımacılığının yaklaşık %85'i deniz yolu ile yapılırken, dünya nüfusunun yaklaşık %80'i deniz veya denizlere yakın bölgelerde yaşamaktadır. Önemli ticaret merkezlerinin büyük kısmı deniz kenarında kurulmuştur (Tümertekin, 1987:51). 15'nci yüzyılda keşifler ile başlayan, 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda ticaret ve güç odağı şekline dönüşen denizcilik, günümüz gelişmiş devletlerinin refaha erişmesinde büyük rol oynamıştır. 2016 yılı sonunda Dünya Ticaret Filosu 52.784 adet gemiye ve 1,83 milyar DWT tonaja ulaşmıştır. Türkiye ise 695 gemi ve 8,24 milyon DWT tonaj ile bu filoda yer almaktadır. Türkiye sahip olduğu ticaret filosu ile 2000 yılında 18'nci, 2005 yılında 24'ncü, 2010 yılında 23'ncü ve 2015 yılında 22'nci, 2016 yılında ise 23'ncü sırada yer almaktadır (www. udhb.gov.tr, Erişim tarih: 25.04.2017)

Denizciliğin giderek artan bu önemi sektörde çalışanları da farklı bir konuma getirmiştir. Denizcilik mesleği mevcut çalışma şartları ve riskleri nedeni ile diğer mesleklerden farklı bir yapıdadır. Bu sebepten dolayı

denizcilik sektöründe çalışanlar farklı yasal düzenlemelerin kapsamına alınmıştır. Türkiye’de Deniz İş Hukuku kapsamında çalışan denizciler, gelişen sektör ile birlikte çalışma ilişkilerinde zorluklar yaşamaya başlamıştır. Sektör çalışanları yeterli düzeyde sendikal örgütlenmeye ulaşamamış ve çalışma şartlarında yapılan düzenlemeler ile olumsuz bir sürece girmişlerdir. Bu çalışmada Deniz İş Hukuku kapsamında çalışanların sendikal örgütlenme problemleri araştırılmış ve sendikal örgütlenmenin önünde bulunan engellere karşı çözüm yolları sunulmuştur.

1. Gemi Adamı Kavramı

Denizcilik sektörü, diğer sektörlerden farklı olarak birçok ulusal ve uluslararası faktörün etkisi altındadır (Arslan ve Gürel, 2008:55). Deniz taşımacılığı son yıllarda hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bu gelişmeye rağmen dünya genelinde yeterli sayıda kalifiye gemi adamı bulmak ciddi bir sorundur. Çünkü deniz çalışma hayatı kendine özgüdür. Ancak istenerek yapılırsa başarılı olunabilir. Evinden ve ülkesinden uzun ayrılıklar, zor ve tehlikeli çalışma şartları, farklı ülkelerde değişik mevzuatlara tabi olarak görev yapmak, çok uluslu mürettebatla birlikte farklı kültürleri kabullenerek harmoni içinde çalışmak denizciliği farklı kılan temel nedenlerdendir. Bununla birlikte denizciliği seçenler, karadaki diğer mesleki alanlara göre iş bulma, yüksek ücret elde etme imkanları ve meslek yaşamında esnek çalışma biçimiyle göreceli pek çok farklı duruma tabidir.

Denizciliğin ortaya çıkan farklı yapısı, sektör altında çalışanların yasal düzenlemelerini de etkilemiştir. Türkiye’de denizcilik sektöründe çalışanların çalışma ilişkileri 1967 tarihinde kabul edilen 854 sayılı Deniz İş Kanunu ile düzenlenmiştir. Deniz İş Kanunu’nun 2/B maddesinde sektörde çalışanları gemi adamı ifadesi ile tanımlamış ve gemi adamlarını, bir hizmet akdine dayanarak gemide çalışan kaptan, zabıt ve tayfalarla diğer kimseler olarak açıklamıştır (Deniz İş Kanunu Md:2). Gemi Adamları Yönetmeliğinde de gemi adamları “geminin kaptanı, zabıtları, yardımcı zabıtları, stajyerleri, tayfaları ve yardımcı hizmet personeli olarak sınıflandırılmıştır (Narmanlıoğlu, 2012:103). Gemi adamları gemilerde profesyonel olarak görev yapan personeldir. (Güner, 2001:11).

Gemiler denizlerde gece ve gündüz her şartta kesintisiz hizmet veren araçlardır. Liman içinde, kapalı denizlerde ve açık denizlerde seyir yapan gemilerde çalışan gemi adamları, güverte, makine ve diğer yardımcı sınıflarda çeşitli rütbelerde görev yaparlar. Güverte bölümünün en yüksek yeterliliği uzak yol kaptanlığı, makine bölümünün ise uzak yol başmühendisliğidir. Yardımcı sınıf olarak gemilerde telsiz, sağlık, elektrik ve elektronik branşları

bulunmaktadır. Tayfalar ise güverte bölümünde gemici, makine bölümünde ise yağcı ya da makine tayfası olarak adlandırılmaktadır (Gemilerin Gemi adamı ile Donatılma Yönergesi Madde 5, Tarih: 30.09.2014/Sayı: 50794).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre dünya genelinde toplam 1,2 milyon gemi adamı bulunmaktadır. Bunların 466.000'i zabıt (ticaret gemisi subayı), 721.000'i tayfa olarak gemilerde görev yapmaktadır (DTO, 2015:9). Baltık ve Uluslararası Denizcilik Konseyi ile Uluslararası Denizcilik Federasyonu (BIMCO-ISF) 'nun 2015 yılında yaptığı son araştırmada küresel ölçekte 637 bin zabıt ve 747 bin tayfa talebi olduğu tespit edildi. BIMCO-ISF tarafından 5 yılda bir güncellenerek yayımlanan istatistiki veriler çerçevesinde ülkemiz, 2010 yılı itibariyle gemi adamı sayısı bakımından dünya üzerinde 36 bin 734 zabitan ve 51 bin 9 tayfa sınıfı gemi adamı ile Çin'den sonra yüzde 6,66'lık pay ile 2'nci sırada yer almaktadır. Günümüz verilerine bakıldığında ise bugün itibari ile gemi adamı kayıt sistemimizde zabitan sınıfında 47 bin 368 adet, tayfa sınıfında ise 132 bin 460 gemi adamı kayıtlıdır. Uluslararası istatistikler bizlere sayı olarak gemi adamlarımızın dünya denizcilik sektöründe ve kendi filomuzda önemli bir yer edindiğini göstermektedir (DTO, 2015:5-8).

2. Türkiye'de İşçi Sendikacılığının Tarihsel Gelişim Süreci

Sendikacılığın gelişmesi ülkelerin siyasi yapıları ile ilgili olduğu kadar, kuşkusuz endüstrileşme düzeyi, bağımlı çalışanların sayısı, işgücünün yapısı, işsizlik ve kayıt dışı istihdam oranı, işverenlerin tutumu, mevcut sendikaların yönetimi ve endüstri ilişkilerinin yasal çerçevesi ile yakından ilgilidir (Mahiroğulları, 2001:124). Batı toplumlarında, sanayileşme sonucu doğal bir oluşum olarak ortaya çıkan sendikalar ve mücadeleler sonucu elde edilen sendikal haklar, Türkiye'de devletin koyduğu yasalar ile teminat altına alınarak düzenlenmiştir (Mahiroğulları,2001:125; Gülmez, 1994:228).

Türkiye'de bu konuda anayasal düzenlemeler 1876 "Teşkilatı Esasiye Kanunu" ile başlamıştır. Bilindiği gibi Osmanlı döneminde "Meşrutiyet Rejiminin kuruluşunda hazırlanan 1876 Anayasası ve Kurtuluş Savaşının özel koşullarına göre çıkarılan 1921 Anayasası dışında, işçilerin sendikal hakları bakımından 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarından söz etmek gerekir (Serim, 1995: 42- 43).1946'dan günümüze Türkiye'de üç sendikalar yasası (SY) uygulanmıştır. Bunların ilki 1947 yılında kabul edilen 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun, ikincisi, 1963 yılında kabul edilen 274 Sayılı Sendikalar Yasası ve üçüncüsü, 1983 yılında kabul edilen 2821 Sayılı Sendikalar Yasasıdır (Koç, 1991: 21- 22).

Türkiye’de sendika kavramının ortaya çıkması ve sendikacılığın gelişmesi dünya geneline göre daha geç olmuştur. Osmanlı’nın içinde bulunduğu genel durum nedeni ile sanayinin tam olarak gelişmemesi dönem içerisinde işçi sınıfının ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Osmanlı döneminde işçilerin örgütlenmesi ile ilgili bazı yasal düzenlemeler yapılsa da bu düzenlemeler kısmi olmuştur.¹ Osmanlı döneminde sendikalar 1908 yılında İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmış ve yaygınlaşmaya başlamıştır. 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Yasası ile örgütlenme yasal zemin kazanmıştır (Gönel, 1998:24). Osmanlı’nın son döneminde uzun süreli savaşların patlak vermesi, eğitim kurumlarında modern eğitime geç geçilmesi nedenleriyle, Avrupa’da gerçekleşen Sanayi Devrimine kayıtsız kalınmıştır. Ticaret anlaşmaları ile dış ülkelerden sanayi mallarının Osmanlı’ya düşük gümrükler ile rahat bir şekilde girebilmesi, sanayi hayatının Osmanlı’da gelişmesine büyük ölçüde engel olmuştur. Bu nedenlerle Osmanlı son dönemlerinde dahi yerli sanayiye kuramamış ve batılı anlamda bir işçi sınıfını oluşturamamıştır (Mahiroğulları, 2016:48-49).

Osmanlı dönemi sonrasında cumhuriyet ile birlikte Türkiye’de çalışanlar bazı sendikal hareketlerde bulunsa da bu durum yetersiz ve dağınık bir düzeyde olmuştur (Yılmaz, 2010:21). Özellikle İzmir İktisat Kongresi bu dönemde işçiler için önemli olmuş, kongrede işçiler bazı taleplerde bulunmuşlardır (Yılmaz,2010:28, Sülker,1973:36). 1924 yılında yapılan ilk anayasa ile birlikte, Cemiyetler Yasası yürürlükte olmaya devam etmiş, dernek kurma hakkı anayasal güvence altına alınmış, fakat 1925 yılından 1929 yılına kadar yürürlükte kalan 578 sayılı Takriri Sükûn kanunu ile sendikal hareketler yasaklanmıştır (Altıparmak, 2001:34). 1938 yılında 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu yürürlüğe girmiştir. 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile birlikte aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Bu durum ile birlikte o döneme kadar kurulan sendika benzeri örgütler ortadan kalkmıştır (Yılmaz,2010:23). 1946 yılında Cemiyetler Yasasından “Sınıf esasına dayalı cemiyet kurulamaz” ifadesinin çıkarılması ile birlikte sendikacılık yasal zemin kazanmış, müteakiben ülke genelinde işçiler sendikal örgütlenmeye gitmiş fakat kurulan bu ilk sendikaların daha çok ideolojik örgüt boyutu kazanacağı endişesi ile 17 Aralık 1946 yılında kapatılmıştır (Mahiroğulları, 2001:162, Makal, 2008:5).

¹ Osmanlı döneminde çalışma hayatına yönelik ilk yasal düzenleme 1865 yılında Ereğli Havzasında kömür madeni çalışanlarını korumaya yönelik yapılmıştır (Dereli ve Ekin, 1980:28).

1947 yılında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiş, bu şekilde sendikal örgütlenme tekrar yasal zemine kavuşmuştur (Mahiroğulları, 2001:163, Koray,1994:266). Yapılan bu yasal düzenleme ile birlikte işçi sınıfının sendikal örgütlenmesinin önü açılmış, sendika kurma ve üyesi olma konusunda serbestliğe kavuşmuşlar fakat grev hakkından yoksun bırakılmışlardır (Koray, 1994:166). Yapılan bu düzenleme ile birlikte birçok sendika kurulmuş, ülke genelinde işçiler hızlı bir şekilde örgütlenmeye gitmişlerdir. 1946 yılından sonra kurulan sendikaların bir kısmının katılımı ile bir üst örgütlenme olan ve günümüze kadar varlığını sürdüren Türk-İş 1952 yılında işçi konfederasyonu olarak kurulmuştur (Koç,1999:34). Aynı dönemde 1952 yılında çıkarılan Basın İş Kanunu ile basın mensuplarına, 1954 yılında çıkarılan Deniz İş Kanunu ile gemi adamlarına sendikalaşma hakkı tanınmıştır (Koç, 1999:46). Bu süreç 1960 yılına kadar devam etmiştir.

1960 yılında olan askeri müdahale sonucu yapılan yeni 1961 Anayasası ile işçilerin örgütlenme hakkı devam etmiştir. 1961 Anayasasının 46 ve 47nci maddelerinde grev hakkı dahil sendikal örgütlenme anayasal koruma altına alınmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girmiştir (Çeçen, 1970:47). 1971 yılında yapılan değişiklikle işçilere verilen haklar devam etmiş fakat diğer çalışanlar için birtakım kısıtlamalar ve yasaklamalar getirilmiştir. Dönem içerisinde sendikacılık ülke genelinde hareketlenmeye başlamış olup bu hareketlenme sonucu 1967 yılında DİSK, 1970 MİSK ve 1976 yılında ise HAK-İŞ kurulmuştur (Koç, 1999:74-78).

1960 yılında başlayan bu gelişmeler 1980 askeri müdahalesi ile yeniden kesintiye uğramıştır. DİSK, HAK-İŞ ve MİSK kapatılmış, TÜRK-İŞ' in faaliyetleri kısıtlanmıştır (Koç, 1999:80). 1980 yılından 1983 yılına kadar geçen üç yıllık süre içerisinde her türlü sendikal faaliyet ülke genelinde yasaklanmıştır (Oğuz,1995:10). 1982 yılında oluşturulan yeni anayasa ile birlikte örgütlenme faaliyetleri işçilere tekrar serbest bırakılmıştır. 1982 Anayasasına dayanılarak hazırlanan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi kanunu 1983 yılında yürürlüğe girmiştir (Tokol,1994:80). Yapılan bu düzenleme ile işçilere tekrardan örgütlenme hakkı tanınsa da bu hak farklı sınırlamalara tabi olmuş, sendika kurmak zorlaştırılmıştır (Yılmaz, 2010:17). 1980 öncesi dönemin kapalı ekonomik yapısına karşılık, ihracata dayalı yeni ekonomik modele geçiş ile birlikte sendikalara bakış açısı da değişmiştir (Şenkal, 1999:250). Ülke genelinde sendikal örgütlenmeler hız kazanmış, birçok işçi sendikası kurulmuştur.

Bu dönem sonrası özellikle 1982 Anayasasının 90'ncı maddesinde yer alan "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz" hükmü (1982 Anayasası Md. 90) ile birlikte sendikacılığın gelişmesinde uluslararası (ILO, AB vb.) teşkilatların etkisi büyük olmuştur. Anayasanın 90'ncı maddesi gereği imzalanmış olan uluslararası sözleşmelere göre yapılan yeni düzenlemeler sendikacılığın günümüzde şekillenmesinde en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Tüm bu gelişmeler ile birlikte düzenlenen 6356 sayılı "Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu" 28469 sayılı resmî gazetede yayınlanarak 18.10.2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir (R.G.28469). Günümüzde işçilerin sendikal örgütlenmelerini düzenleyen en son yasal düzenleme 6356 sayılı yasal düzenlemedir.

Türkiye'de işçiler günümüzde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre yirmi ayrı işkolunda 164 farklı sendika altında örgütlenme faaliyetlerinin sürdürmektedir (www.çsgb.gov.tr, Erişim Tarihi: 14.04.2017, www.csgb.gov.tr/home/Contents/Istatistikler). Bu sendikaların birçoğu dört ana konfederasyon çatısı altında üst örgütlenmeye gitmişlerdir. Diğer sendikalar ise faaliyetlerini bağımsız olarak sürdürmektedirler. İşçiler sendikal olarak 2012 yılında yapılan mevzuat düzenlemesi altında sendikal faaliyetlerini sürdürmektedirler. Tablo-1'de 2016 yılında işçilerin örgütlenmiş olduğu konfederasyonların üye sayıları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerinden ayrıntılı şekilde verilmiştir. Tablo-1 verilerine göre 2016 yılında sendikal işçilerden 877.587 işçi Türk-İş konfederasyonu altında örgütlenmiş, 436.542 işçi ise Hak-İş konfederasyonu altında sendikal faaliyetlerini sürdürmüştür. Disk çatısı altında örgütlenen işçilerin sayısı ise 144.264 kişidir.

Tablo-1. İşçi Konfederasyon Üye Sayıları (2016 Yılı/Ocak)

KONFEDERASYON	ÜYE SAYISI
TÜRK-İŞ	877.587
HAK-İŞ	436.542
DİSK	144.264
AKSİYON-İŞ	26.089
TÜM-İŞ	112
BAĞIMSIZ	29.459

Kaynak: www.csgb.gov.tr, Erişim Tarihi: 14.04.2017 (2016 Ocak İşkolu İstatistikleri, www.csgb.gov.tr/home/Contents/Istatistikler)

3. Deniz İş Hukuku Kapsamında Çalışanların Sendikal Örgütlenme Mücadelesi

Türkiye’de 1947 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı ‘‘İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’’ ile çalışanların sendikal örgütlenme mücadelesi yasal zemine kavuşmuş ve ülke genelinde işçiler hızlı bir şekilde sendikalar kurmaya başlamıştır (Tuna, 2011:160). Cumhuriyet tarihinde denizcilik sektöründe kurulan ilk sendikalarda bu dönem de olmuştur. 1951 yılında denizcilerin deniz iş kolunda kurmuş oldukları ‘‘Türkiye Gemi Adamları Sendikası’’ deniz sektörünün ilk işçi sendikasıdır. İlk denizcilik sendikasının Kurucu Başkanı Abdurrahman BENLİOĞLU olmuş, yapılan ilk genel kurulda başkanlığa Hayri İSEN seçilmiştir. Dönem içerisinde 11 Şubat 1953 tarihinde İstanbul Şehir Hatları çalışanlarını çatısı altında toplayan diğer bir denizci sendikası olan ‘‘İstanbul Denizciler Sendikası’’ kurulmuş, sendika fesih edildiği 1961 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür (Öğünç, 1967:12).

1956 tarihinde Feridun Şakir ÖĞÜNÇ tarafından meslek esasına dayalı ‘‘Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası’’ kurulan diğer bir sendika olmuştur. Bu sendika gemi kaptan ve zabitanlarının hemen hemen tamamına yakını bünyesine toplamış fakat sendika bir yıl gibi kısa sürede fesih olarak dağılmıştır. 1957 yılında yine Feridun Şakir ÖĞÜNÇ tarafından iş kolu düzeyinde ‘‘Türkiye Denizciler Sendikası’’ kurulmuştur (Öğünç, 1967:12).1959 yılında Türkiye Denizciler Sendikası, Tük Gemi İş Sendikası, Gemi Katipleri ve Yardımcıları Sendikası ve Şehir Hatları Denizciler Sendikası kuruculuğunda ‘‘Türkiye Denizciler Sendikası Federasyonu’’ kurulmuştur (Pekdemir, 2011). Kurulan federasyonun ismi daha sonra ‘‘Türk Ulaş İş’’ olarak değiştirilmiş ve tüzüğünde yapılan değişiklik ile Kara Taşıt İşçileri Sendikası, Türkiye Sivil Havacılık Sendikası, Türkiye Demiryolu İşçileri Sendikası, Türkiye Posta Telgraf ve Telefon İşçileri Sendikasının da federasyona üye olması sağlanmıştır (Pekdemir, 2011).

1963 yılında Denizcilik İş Kolunda Şehir Hatları İşletmesi Deniz Taşımacılığı Sendikası, Liman İşçileri Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Marmara Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Deniz Nakliyat Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Armatör Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası kurulmuş ve bu sendikalar Deniz Taşımacılığı İşçileri Federasyonu’nu oluşturmuşlardır (Öğünç, 1967:17). 1964 yılından itibaren denizcilerin sendikalaşması gittikçe hareketlenmeye başlamıştır. Denizcilik sektöründe 1964 yılından sonra dönem içerisinde, Deniz Taşımacılığı İşçileri

Sendikası, Deniz Nakliyat ve Armatör İşletmeleri Birleşik Denizcilik Sendikası, Deniz Yolları İşletmesi Sendikası, Liman İşletmesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Gemi Kaptanları Sendikası, Ege Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Zonguldak Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Karadeniz Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Van Gölü Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Marmara Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası adı altında sendikalar kurulmuştur (Çelikman, 1978).

1967 yılında yürürlüğe giren 854 sayılı Deniz İş Kanununun şekillenmesinde ve kabul edilmesinde dönemin denizcilik sendikaları federasyonlarının etkisi büyük olmuştur. Deniz iş kolunda sendikal örgütlenmenin bu kadar dağınık olmasının ve dönem içerisinde birçok sendikanın kurulmasının önemli nedeni; sektörün irili ufaklı gemilerden meydana gelmesi ve denizcilerin toplu olarak bir arada olmamalarından kaynaklanmaktadır (Pekdemir,2011).1982 Anayasasının yürürlüğe girmesi ile birlikte 1983 yılında 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi kanunu düzenlenmiştir (Şahlanan, 2013:111). Düzenlenen bu kanunlar ile birlikte Türkiye’de değişen sendikal örgütlenmeden Denizcilik Sektörü de etkilenmiştir. Denizciler 1983 yılında 9 sendikanın birleşmesi ile “Türkiye Denizciler Sendikası” kurmuşlardır. 1983 yılından sonra “Türkiye Denizciler Sendikası” denizcilik sektörünün en önemli sendikası olmuştur. Türkiye’de denizciler 2012 yılına kadar faaliyetlerini Deniz Taşımacılığı işkolunda örgütlenerek yapmıştır.

Tablo 2. Türkiye’de Gemi Adamlarının Sendikal Örgütlenme Süreci

TARİH	SENDİKA ADI
1951	Türkiye Gemi Adamları Sendikası
1953	İstanbul Denizciler Sendikası
1956	Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası
1957	Türkiye Denizciler Sendikası
1959	Türkiye Denizciler Sendikası Federasyonu’’
1963	Deniz Taşımacılığı İşçileri Federasyonu
1964	Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası Deniz Nakliyat ve Armatör İşletmeleri Birleşik Denizcilik Sendikası Liman İşletmesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası Marmara Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası
1983	Türkiye Denizciler Sendikası

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının işkolu verilerine göre Deniz Taşımacılığı işkolunda örgütlenen denizcilerin ayrıntılı görünümü Tablo 3’de verilmiştir. Dönem içerisinde denizciler ’Türkiye Denizciler Sendikası’’ altında örgütlenmişler ve işkolunda sendikal mücadelelerini tek sendika ile sürdürmüşlerdir. 2000 yılından 2008 yılına kadar geçen süreç içerisinde denizcilerin örgütlenmiş olduğu işyeri sayısı %22,8 artış göstermiş, aynı dönemde sendikalı işçi sayısı işkolunda %19,2 artmıştır. Dönem içerisinde işkolunda örgütlenme kamu sektöründen özel sektöre geçiş göstermiş, özel sektör sendikalı işçi sayısı artış gösterirken kamu sektöründe düşüş gözlenmiştir. Bu durumda özellikle dönem içinde yapılan özelleştirmelerin etkisi büyüktür. Sektörün geneline bakıldığında sendika üyesi çalışanların çoğunu sektörün genel yapısı itibari ile erkekler meydana getirmektedir. Sektörde sendikalaşma oranı ortalama %30 düzeyindedir.

Tablo 3. Deniz Taşımacılığı İşkolu Genel Görünümü (2000-2008)

YIL	İŞYERİ SAYISI			SENDİKALI İŞÇİ SAYISI			CİNSİYET ÜYE SAYISI		SENDİKALAŞMA ORANI (%)
	KAMU	ÖZEL	TOPLAM	KAMU	ÖZEL	TOPLAM	ERKEK	KADIN	
2000	135	220	355	7567	4451	12018	11481	537	30,22
2001	133	232	365	7384	5065	12449	11880	563	30,48
2002	129	235	364	7667	5030	12697	12127	570	30,85
2003	134	255	385	8092	4692	12784	12177	612	30,56
2004	120	254	374	7583	5482	13065	12440	625	31,58
2005	118	228	346	8080	5436	13518	12982	621	30,54
2006	131	271	402	7516	6299	13815	13160	655	30,08
2007	141	284	425	7103	6924	14027	13420	607	29,53
2008	145	291	436	6453	7884	14337	13704	637	29,02

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Hayatı İstatistikleri 2000-2008 (www.çsgb.gov.tr, Erişim Tarihi: 20.04.2017)

Denizcilerin sendikal örgütlenmesinde dönüm noktalarından bir tanesi de 2012 yılında yapılan düzenlemedir. Denizciler 2012 yılında yürürlüğe giren 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile “Deniz Taşımacılığı İşkolu” ile “Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk” işkolu ile birleştirilmiştir (6356 Sayılı Kanun). Bu birleşme sonucunda deniz taşımacılığı işkolu altında “Türkiye Denizciler Sendikası” önderliğinde örgütlenen denizcilerin sendikal mücadelesi farklı bir boyut kazanmıştır.

2012 yılında yapılan düzenleme sonucu Türkiye genelinde işkolları sayısı tekrardan düzenlenmiş bu düzenleme sendikaların genel yapısına da yansımıştır. Türkiye’de son yıllarda sendikalaşma oranlarında artış gözlemlenmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre son üç yıllık süreç içerisinde 2013 yılında %9,21 olan sendikalaşma oranı, 2016 yılında %11,96 oranına yükselmiştir. 2016 yılında sendika üyesi olabilecek 12.663.783 çalışandan, 1.514.053’ü farklı sendikaların üyesi olarak çalışma yaşantısının içerisinde bulunmaktadır. Sendika üyesi bu çalışanların örgütlenmiş olduğu bir işkolu da gemi yapımı ve deniz taşımacılığı iş kolu olmuştur.

Tablo 4. Türkiye ve Denizcilik sektöründe sendikalaşma oranları (2013-2016)

YIL	TÜRKİYE GENELİ			GEMİ YAPIMI VE DENİZ TAŞIMACILIĞI İŞ KOLU		
	İŞÇİ SAYISI	SENDİKALI İŞÇİ SAYISI	SENDİKA LAŞMA ORANI (%)	İŞÇİ SAYISI	SENDİKALI İŞÇİ SAYISI	SENDİKA LAŞMA ORANI (%)
2016	12.663.783	1.514.053	11,96	165.814	13.774	8,4
2015	12.180.945	1.297.466	10,65	161.917	13.621	8,4
2014	11.600.554	1.096.540	9,45	151.739	11.058	7,28
2013	10.881.618	1.001.671	9,21	143.764	10.055	6,9

Kaynak: www.csgeb.gov.tr, Erişim Tarihi: 14.04.2017, www.csgeb.gov.tr/home/Contents/Istatistikler

Deniz İş Hukuku kapsamında çalışanların üye olabileceği gemi yapımı ve deniz taşımacılığı iş kolu genel olarak incelendiğinde sendikalaşma oranlarının ülke ortalamasının altında olduğu gözlenmektedir. 2013 yılında işkolunda bulunan 143.764 çalışanın % 6,9'luk oranı olan 10.055 çalışan sendika üyesi olarak çalışma yaşantısında bulunmuştur. Bu oran 2014 yılında %7,28'e yükselmiş, 2015 ve 2016 yıllarında ise %8,4 oranında oluşmuştur.2016 yılının ilk döneminde 165.814 çalışandan 13.774 çalışan sendikaya üye olmuştur.

Günümüzde Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı İş Kolunda çalışanlar sendikal faaliyetlerini yedi farklı sendika altında yürütmektedir. Tablo 5'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı iş kolunda sendika üyesi olan çalışanların sendikalara göre dağılımı 2013-2016 yılları arasında ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 5. Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı İşkolunda Sendikaların Genel Durumu (2013-2016)

SENDİKA	2013		2014		2015		2016	
	ÜYE SAYISI	ORAN (%)	ÜYE SAYISI	ORAN (%)	ÜYE SAYISI	ORAN (%)	ÜYE SAYISI	ORAN (%)
TÜRK DENİZ-İŞ	4.536	3,16	4.420	2,91	5.847	3,62	6.248	3,77
LİMAN-İŞ	3.140	2,18	3.758	2,48	3.845	2,38	3.921	2,37
TÜRKİYE DOK GEMİ-İŞ	2.245	1,56	2.672	1,76	3.345	2,07	3.311	2,00
LİMTER-İŞ	134	0,09	172	0,11	187	0,12	163	0,10
DGD-SEN	-	-	28	0,02	353	0,03	77	0,05
DLT	-	-	8	0,01	9	0,01	7	0,01
PAK DENİZ-İŞ	-	-	-	-	35	0,03	47	0,03

Kaynak: www.csgb.gov.tr, Erişim Tarihi: 14.04.2017, www.csgb.gov.tr/home/Contents/Istatistikler

Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı İş Kolunda 2013 yılında dört sendika faaliyet gösterirken 2016 yılında sendika sayısı yediye çıkmıştır. Sayısal olarak artış gösteren sendikalı çalışan miktarı, kurulan sendika sayısına da yansımıştır. 2016 yılı verilerine göre iş kolunda en yüksek sendikalaşma oranına 6.248 üye ile % 3,77 oranla Türk Deniz-İş sahiptir. Liman-İş sendikası ise 3.921 üye ve % 2,37 oran ile ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye Dok Gemi-İş sendikası ise 3.311 üye ve % 2,00 orana sahiptir. İşkolunda bulunan diğer sendikaların üye sayı ve oranları ise bu üç sendikaya göre daha düşük seviyelerde şekillenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüz çalışma ilişkilerinde ortaya çıkan teknolojik, ekonomik ve piyasa değişim dinamiklerine karşı çalışanlar en etkin mücadelesini sendikal örgütler aracılığı ile yapmaktadır. Uluslararası anlaşmaların etkisi ile küresel ticaret, devletin ve işverenlerin çalışanlara karşı ortaya koyacağı politika ve tercihlerde daha ciddi bir risk analizi ve stratejik planlama yapmasını gerekli kılmıştır. Bu durum karşısında çalışan kesim açısından ise bir güç olgusu olarak şekillenen sendikalar çalışanların geleceği açısından daha fazla rol üstlenmekte ve daha etkin olmaktadır. Ortaya çıkan durum irdelendiğinde, çalışanlar sendikal faaliyet içerisinde ne kadar fazla örgütlenirlerse sistemsel kazanımlarının daha çok olacağı bir gerçektir.

Denizcilik sektörünün Türkiye açısından genel durumu değerlendirildiğinde sektörel olarak büyüyen bir hacme sahip yapıdadır. Giderek büyüyen deniz ticaret filosu ile sektörde daha fazla çalışan kendine iş

bulmakta, deniz iş hukukuna tabi çalışan gemi adamı sayısı her geçen gün artmaktadır. Her yönüyle giderek büyüyen denizcilik sektörü bu büyüme ile birlikte bir takım sıkıntılarında ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunların en temelinde ise artık günümüz şartlarına göre tekrardan düzenlenmesi gereken ve yaklaşık elli yıldır yürürlükte olan Deniz İş Kanunu gelmektedir. Düzenlenecek olan yeni Deniz İş Kanununun sektördeki çalışma ilişkilerine kazancı çok büyük olacaktır.

Denizcilik sektöründe gemi adamlarının sendikal örgütlenmesi incelendiğinde sendikalaşma oranlarının yetersiz düzeyde olduğu ortaya çıkmaktadır. Mesleki açıdan zor çalışma şartlarına sahip gemi adamlarının daha fazla sendikal örgütlenme oranlarına sahip olması gerekmektedir. Denizcilik sektöründe sendikalaşma oranlarının artmasında en önemli rol mevcut sendikaların izleyeceği politikalarda şekillenmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi için mevcut sendikalar tarafından,

- Mevcut Deniz İş Kanununun günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yenilenmesi sağlanmalıdır.
- Çalışanlara sendikalı olmanın ve sendikaya katılmanın faydaları iyi bir şekilde anlatılarak, sendikal örgütlenme bilinci yaratılmalıdır.
- Sendikaların işverenlere karşı yapmış olduğu kazanımlar belirtilmeli, sendikalı çalışanlar ile sendikasız çalışanlar arasındaki ücret, sosyal ve ekonomik farklılıklar, toplu sözleşmeler ile elde edilen kazanımlar anlatılmalıdır.
- 20 Ağustos 2013 tarihinden yürürlüğe giren ve 81 ülke tarafından kabul edilen “Denizcilik Çalışma Sözleşmesi, 2006 – MLC, 2006” Türkiye tarafından onaylanarak, 6898 sayılı Kanun olarak 25/03/2017 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Denizcilerin asgari çalışma şartlarının standartlarını belirleyen bu sözleşmenin kabul edilmesinde deniz işkolu sendikalarının etkisi önemlidir. Sektörde çalışanlarda sendikalaşma bilincinin gelişmesi için benzer gelişmeler sendikalar tarafından algı yönetimi kapsamında kullanılmalıdır.
- Uluslararası diğer örgütler ile daha fazla iş birliği yapılmalıdır.
- Sendikalar tarafından sektör çalışanlarının mevcut sorunlarına (kıdem tazminatı, çalışma süreleri, iç sular ve uluslararası sularda çalışma, yıpranma payı, ücret ödemeleri) yönelik çalışmalar yapılmalı ve elde edilen sonuçlar çalışanlar ile paylaşılmalıdır.

Gemi adamlarında ortaya çıkacak sendikal bilinç ile birlikte sektörde artan sendikalaşma oranları çalışma ilişkilerine çok önemli katkılarda

bulunacaktır. Ortaya çıkacak olan bu katkılar özelde çalışanların yararına olduğu kadar genelde sektörün gelişimine, işverenlere ve ülke ekonomisine olumlu fayda sağlayacaktır. Üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizde denizcilik her zaman önemli bir sektör olmuştur. Sektörün en büyük dinamiğini yaratan önemli unsurlardan biri olan Türk Gemi Adamları denizciliği gelecekte daha ileriye taşıyıp geliştirecek vazgeçilemez bir faktördür. Gemi adamlarının sendikal örgütlenme bilinci ile sendikalaşma oranlarını artırması sadece sektör açısından değil tüm ülke açısından önemlidir.

Kaynakça

- ALTIPARMAK A. (2001) "Türk Sendikacılığında Güven Bunalımı", İş mat Yayıncılık, Ankara
- ARSLAN Ö. ve GÜREL O (2008) "Farklı Tip ve Boyutta Gemilerin Seçiminin Bulanık Yöntem ile İncelenmesi", Havacılık ve Uzay Bilimleri Dergisi, Cilt: 3 Sayı :4
- ÇEÇEN, A., (1970) "Sendikalizm", Özgür İnsan Yayınları, Ankara
- ÇELİKMAN, G (1978) "Bir Mücadelenin Anatomisi", Say Matbaası, İstanbul
- DENİZ Ticaret Odası (2015), "Deniz Sektör Raporu", İstanbul.
- DERELİ T. ve EKİN N. (1980) "Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi", Fatih Yayınevi, İstanbul
- GÖNEL A. (1998) "Önde Gelen STK'lar", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- GÜNER, D. (2001), "Gemi Adamlarının Çalışma Süreleri", Çimento İşveren Sendikası Dergisi, Sayı:6, Cilt:15, s.7-29.
- GÜLMEZ, M. (1994) "Türkiye'de Memurlar ve Sendikal Haklar", TODAİ Yayınları, Ankara.
- KOÇ, Y., (1991). İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları. İstanbul: Ataol Yayıncılık
- KOÇ Y. (1999) "Sendikacılık Tarihi", Türk-İş Eğitim Yayınları, Ankara
- KORAY M. (1994) "Değişen Koşullarda Sendikacılık: Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye", TÜSES Yayınları, İstanbul
- MAHİROĞULLARI A. (2001) "Türkiye'de 1980 Sonrası Sendikalaşma ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 40. Seri, İstanbul.
- MAHİROĞULLARI A. (2016) "Anadolu'da Sendikacılık: Erzurum Örneği 81947-1980)", 17'nci Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi, Genişletilmiş Bildiri Özetleri Kitabı, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- MAKAL, A (2008) ‘‘Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963’’, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni,
http://www.obarsiv.com/pdf/ahmet_makal.pdf
- NARMANLIOĞLU, Ü (2012) ‘‘İş Hukuku Ferdi İş İlişkileri 1’’, Beta Yayınları, İstanbul.
- OĞUZ, H., (1995) ‘‘İşçi Hareketinde Durum’’, Skala Yayıncılık, İstanbul
- ÖĞÜNÇ, F.Ş. (1967) ‘‘Türk Deniz Sendikacılığı ve Denizci Sendikaları Tanyalım’’, Ulaş-İş Yayınları No:2
- PEKDEMİR, H. (2011), Uluslararası Boyutları İle Yorumlu Deniz-İş Hukuku, TÜRK-İŞ Yayınları, Ankara.
- ŞAHLANAN, F. (2013) ‘‘6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Sendikalara İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi’’, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 4
- ŞENKAL A. (1999) ‘‘Sendikasız Endüstri İlişkileri’’, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- SERİM, B., (1995). Kamu Görevlilerinin Örgütlenmesinde Hukuksal Boyut. Öteki Yayınevi: Ankara.
- SÜLKER, K., (1973) ‘‘100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri’’ Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. (1987) ‘‘Ulaşım Coğrafyası’’, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2053, İstanbul.
- TOKOL, A., (1994) ‘‘Türkiye’de Sendikal Hareket’’, Ezgi Kitabevi, Bursa
- TUNA, O. (2011) ‘‘Türkiye’de Sendikacılık ve Sendikalarımız’’, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı 20, s. 255-268,
- ÜNSAL E. (1999) ‘‘Kamu Görevlilerinin Sendika Kurma Hakkı Memur Sendikaları’’, Boyut Kitapları, İstanbul.
- YILMAZ E. (2010) ‘‘Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi’’, Atatürk Ü. SBE Dergisi, 14-1.

Kanunlar

- 1982 Anayasası
854 Sayılı Deniz İş Kanunu
6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu
28460 Sayılı Resmî Gazete
Gemilerin Gemi Adamı İle Donatılma Yönergesi, ‘‘31.09.2014 tarihli, 50794 Sayılı’’

İnternet Kaynakları

https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/istatistik_filo.aspx, “Deniz Ticaret Genel Müdürlüğü İstatistik Bilgi Sistemi”, Erişim Tarihi: 25.04.2017

<http://www.csgb.gov.tr/home/Contents/Istatistikler>, Erişim Tarihi: 14.07.2016

<https://www.csgb.gov.tr/home/contents/istatistikler/calismahayatiistatistikleri/kitap/> Erişim Tarihi: 20.04.2017 (Çalışma Hayatı İstatistikleri 2000-2008)

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: SEÇİLİ
YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ (1992-2015)**

**The Effects of Foreign Direct Investments on Economic Growth:
The Example of Selected Emerging Market Economies (1992-2015)**

*Ömer YALÇINKAYA**
*Halil İbrahim AYDIN***

Özet

Bu çalışmada, gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1992-2015 dönemi için yeni nesil panel veri metodolojisi kapsamında ampirik olarak incelenmektedir. Bu yönüyle çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde teorik çerçevede öngörüldüğü gibi bir etkiye sahip olup olmadığının ekonometrik açıdan da incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda, inceleme döneminde Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu, Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Teorik ve ampirik literatürle uyumlu olduğu belirlenen bu sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye ithalatçısı konumunda bulunan yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik büyüme performansları üzerindeki olumlu etkilerinin mutlak olmadığını ve bu etkilerin ülkelerdeki yatırım ortamının niceliğindeki/niteliğindeki bir takım özelliklere göre değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme, Seçili Yükselen Piyasa Ekonomileri, Yeni Nesil Panel Veri Analizi.

Abstract

In this study, the effects of foreign direct investments on economic growth in developing selected emerging market economies (Brazil, China, India, Indonesia, Mexico, Nigeria, Russia, South Africa and Turkey) are empirically examined in the context of the new generation panel data methodology for the period 1992-2015. In the study from this aspect, it is aimed to examine econometrically

* (Sorumlu Yazar), Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, oyalcinkaya@agri.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, hiaydin12@gmail.com

whether foreign direct investments in selected emerging market economies have an effect on economic growth as predicted in the theoretical framework. As a result of the study, it has been determined that the effects of foreign direct investments on economic growth in Brazil, China, Russia, India, Indonesia and Turkey were positive direction and statistically significant, in Nigeria, Mexico and South Africa, foreign direct investments didn't have any effect on economic growth as well. These results, which are determined to be consistent with the theoretical and empirical literature, show that the positive effects of foreign direct investments on economic growth performances of emerging market economies which are in the position of capital importers aren't absolute and these effects tend to vary according to a number of characteristics in the quantity/quality of investment environment in the countries.

Key Words: Foreign Direct Investments, Economic Growth, Selected Emerging Market Economies, The New Generation Panel Data Analysis.

Giriş

Bilindiği üzere, dünyada yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, politik ve sosyo-kültürel alanlarda meydana gelen sürekli değişimler ülke ekonomilerini giderek birbirine yaklaştırmakta ve küreselleşme olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Süreç içerisinde dünya genelindeki küreselleşme ve liberalleşme eğilimlerinin yaygınlaşması ise ülke ekonomilerindeki sınırlı kaynakların etkin dağılımına/kullanımına imkân sağlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, en önemli sınır ötesi ekonomik faaliyetlerden birisi haline getirmektedir. Nitekim doğrudan yabancı sermaye yatırımları; ihraç eden ülkelerin sermaye birikimi fazlalıklarını değerlendirmelerine ve rekabet güçlerini arttırmalarına, ithal eden ülkelerin ise üretim-ihracat kapasitelerini arttırmalarına, teknolojik gelişmelerden/yenilikçi yöntemlerden yararlanmalarına ve istihdam düzeylerini-niteliklerini geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Bu yönüyle, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ihraç ve ithal eden ülkelerin üretim imkânlarını geliştirmekte ve sırasıyla milli ile yurtiçi gelirlerinin yükseltilmesine katkı sağlamaktadır.

Diğer taraftan, 1980'li yıllara kadar ağırlıklı olarak sermaye ihracatçısı gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bu tarihten itibaren küresel ölçekte yaşanan borç krizlerinin ardından geliştirilen teşvik politikalarıyla birlikte sermaye ithalatçısı gelişmekte olan ülkelere doğru evrilmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde önceleri dış müdahale aracı olarak görülen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomilere kazandırılması noktasında yoğun bir rekabeti de beraberinde getirmektedir. (Bayraktar, 2003:1-2). Zira gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünde yüksek oranlı tüketim eğilimi, gelirden tasarruflara ayrılan payların düşük miktarlarda

kalmasına ve yurtiçi tasarruf açıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeleri de içerebilecek yurtiçi yatırımların gerçekleştirilebilmesi zaten yetersiz olan yurtiçi tasarruflara ilave olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları şeklindeki yabancı tasarrufların ekonomilere kazandırılmasını gerektirmektedir (Erçakar ve Karagöl, 2011: 4). Bu yönüyle, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi tasarruf açıklarını kapatmakta, yurtiçi tasarruflarının üzerinde yatırım yapabilmelerini mümkün kılmakta, yeni-ileri teknolojilerden yararlanma becerilerini geliştirmekte ve nihayetinde ekonomik büyüme performanslarının artırılmasına olanak sağlamaktadır.

En genel ifadesiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları, mevcut bir firmanın satın alınması, sermayesinin artırılması veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesinin sağlanması yoluyla bir ülkedeki firmalar tarafından diğer ülkelerdeki firmalara yapılan, kendisiyle birlikte teknoloji, yönetim bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de getiren yatırımlar olarak tanımlanmaktadır (Karluk, 2009: 688). Bu bağlamda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası piyasalarda faiz geliri elde etmek için menkul kıymet alımı-satımı şeklinde gerçekleştirilen finansal nitelikli portföy yatırımlarından ve çeşitli kredi araçlarından yararlanmak üzere gerçekleştirilen mali nitelikteki kısa-uzun vadeli diğer yabancı sermaye yatırımlarından ayrılmaktadır. Nitekim konjonktürel dalgalanmalara aşırı duyarlı olan portföy yatırımları ile yüksek miktarlarda faiz yükümlülüğünü ve borçların geri ödeme dönemlerinde devresel bozulmaları beraberinde getiren diğer yatırımlar, ülke ekonomilerinde finansal krizlere veya mevcut bir finansal krizin daha da derinleşmesine neden olabilmektedir (Bayraktar, 2003: 12; Gerçeker, 2015: 254). Buna karşılık, likiditesi düşük ve uzun vadeli olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, konjonktürel dalgalanmalara nispeten duyarsız olduğundan, ilgili ülkeleri hemen terk edememekte ve kısa dönemde ülke riskini üstlenmek durumunda kalmaktadır.

Tüm bunlar, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yurtiçi tasarruf açıklarının kapatılabilmesinde ve/veya yurtiçi tasarrufların üzerinde yatırımların yapılabilmesinde, diğer yabancı tasarruf türlerine kıyasla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına daha fazla ağırlık verilmesinin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerin; işgücü niceliğini-niteliğini, hammadde kaynaklarını, iç pazar büyüklüğünü, gelişmiş piyasalara yakınlığını, ulaştırma-haberleşme imkânlarını, yabancı sermaye mevzuatını, makroekonomik göstergelerini, geleceğe ilişkin beklentilerini vb. dikkate

olarak gideceği ülkeyi rasyonel bir şekilde (olası riskleri minimize ederek) belirlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yurtiçi tasarruf açıklarının kapatılabilmesi, yurtiçi yatırımların ve ekonomik büyümenin finansmanı için gerekli doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin sağlanabilmesine/artırılabilmesine yönelik yatırım ortamını iyileştirici politikaların geliştirilip uygulanması gereklilik arz etmektedir (Yükseler, 2005: 4).

Bu çalışmada, hızla gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1992-2015 dönemi için ampirik olarak analiz edilmektedir. Bu genel amaçla birlikte, çalışmada hızla gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde teorik çerçevede öngörüldüğü gibi bir etkiye sahip olup olmadığının ekonometrik açıdan da incelenmesi tasarlanmaktadır.

Bu kapsamda, girişi takiben ikinci bölümde konuyla ilgili literatür ana hatlarıyla özetlenmekte ve çalışmanın literatürdeki konumu açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, çalışmanın veri seti ile metodolojisi kısaca açıklanmakta ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkileri ekonometrik olarak incelenmektedir. Çalışma genel değerlendirmelerin bulunduğu dördüncü bölümle birlikte tamamlanmaktadır.

Literatür Özeti

İlgili literatürde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran ampirik çalışmaların teorik temelleri genellikle Neo-Klasik ve İçsel büyüme modellerine dayandırılmaktadır. Neo-Klasik büyüme teorilerine göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları yurtiçi yatırımların miktarını ve/veya etkinliğini artırarak yatırımın yapıldığı ülkenin ekonomik büyüme performansı üzerinde özellikle uzun dönemde olumlu bir etkiye sahip olmaktadır. İçsel büyüme teorilerinde ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri teknolojik süreçlerin bir fonksiyonu olarak ele alınmakta ve uzun dönemde teknolojik gelişmelerin dağılım ve yayılım etkileriyle birlikte yatırımın yapıldığı ülkenin ekonomik büyüme performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir (Değer ve Emsen, 2006: 124). Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, yatay kesit, zaman serisi ve panel veri analizi metodoloji kapsamında çeşitli ülkeler ve ülke grupları üzerinde 1990'lardan itibaren yapılan ampirik çalışmalarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımların

ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin yönünün ve büyüklüğünün farklı nitelikteki tahminler kullanılarak eş-bütünleşme ve nedensellik boyutunda incelendiği görülmektedir.

Bu çerçevede, farklı nitelikteki tahminler kullanılarak genellikle gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan ampirik çalışmaların büyük bir bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin, pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. (Balasubramanyam vd., (1996), Borensztein vd., (1998), Bende Nabende ve Ford (1998), Bosworth ve Collins (1999), De Mello (1999), Obwona (2001), Kumar ve Pradhan (2002), Campos ve Kinoshita (2002), Hermes ve Lensink (2003), Li ve Liu (2004), Asheghian (2004), Khawar (2005), Roy ve Von den Berg (2006), Değer ve Emsen (2006), Alfaro ve Charton (2007), Lensink ve Morrisey (2006), Sarkar (2007), Khaliq ve Noy (2007), Mun vd., (2008), Ayaydın (2010), Yılmaz vd., (2011), Chowdhary ve Kushwaha (2013), Zekarias (2016)). Bununla birlikte, aynı kapsamdaki diğer bazı çalışmalarda ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerinin, negatif yönlü/istatistiki açıdan anlamlı olduğu veya pozitif/negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamsız olduğu bulgulanmaktadır. (Carkovic ve Levine, (2002), Değer ve Emsen (2006), Lensink ve Morrisey (2006), Sarkar (2007)). Doğrudan yabancı sermaye yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini farklı nitelikteki nedensellik testleriyle inceleyen çalışmalarda ise değişkenler arasında tek¹ veya çift² yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ya da herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı³ sonucuna ulaşılmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar sonuçları özelinde değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda, teorik çerçevede öngörüldüğü gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye ithalatçısı ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu görüşünün ampirik açıdan da desteklendiği görülmektedir. Bununla birlikte, sınırlı sayıdaki bazı çalışmalarda ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye ithalatçısı ülkelerin

¹Bu kapsamdaki çalışmalar için bakınız: (Blömstorm vd., (1992), Kumar ve Pradhan (2002), Choe (2003), Hansen ve Rand (2004), Asheghian (2004), Chowdhury ve Mavrotas (2005), Tang vd., (2008) Sridharan vd., (2009) Bostan vd., (2016)).

²Bu kapsamdaki çalışmalar için bakınız: (Shan vd., (1997), Basu vd., (2003), Choe (2003), Hansen ve Rand (2004), Chowdhury ve Mavrotas (2005), Al-Iriani (2007), Mucuk ve Demirsel (2009), Sridharan vd., (2009), Pradhan (2009), Agrawal (2015)).

³Bu kapsamdaki çalışmalar için bakınız: (Aslanoğlu (2002), Herzer vd., (2008), Karimi ve Yusop (2009)).

ekonomik büyüme performansları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu veya herhangi bir etkiye sahip olmadığı belirtilmektedir. Bu durum, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye ithalatçısı ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerindeki olumlu etkilerinin mutlak olmayacağını ve bu etkilerin gelişmekte olan ülkelerdeki yatırım ortamına, yeni teknolojileri içselleştirme kapasitesine, dış dünyayla bütünleşme derecesine, beşeri sermayenin niteliğine, ekonomik gelişmişlik düzeyine vb., bir takım özelliklere göre değişme eğiliminde olacağını göstermektedir. Bu çalışmada ise literatür taramasının ardından, sermaye hareketliliğinin yoğun olduğu Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye'den oluşan gelişmekte olan yükselen piyasa ekonomilerinde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin yönü ve büyüklüğü ampirik olarak araştırılmaktadır. Bu yönüyle, çalışmada seçili yükselen piyasa ekonomilerinin her biri için uzun dönemli ve nedensellik ilişkileri boyutunda elde edilen sonuçların bu konudaki literatürün gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Verileri, Metodolojisi ve Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde, hızla gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1992-2015 dönemi için ampirik olarak analiz edilmektedir. Bu yönüyle çalışmada, hızla gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde teorik çerçevede öngörüldüğü gibi bir etkiye sahip olup olmadığının ekonometrik açıdan da incelenmesi tasarlanmaktadır.⁴ Çalışmada seçili yükselen piyasa ekonomilerinde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme (kişi başına düşen Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla-GSYİH) üzerindeki etkilerini incelemek için tahmin edilecek modellerde kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1'de açıklanmaktadır.⁵

⁴Çalışmada inceleme döneminin 1992 yılı ile başlatılmasında, WB veri tabanından alınan verilerin bazı ülkeler için bu tarihten itibaren temin edilebilmeleri etkili olmuştur.

⁵RGSYİH değişkeni, ilgili veri tabanından satın alma gücü paritesi cinsinden alınmıştır. RSSY değişkeni, aynı veri tabanından alınan yıl ortasındaki toplam nüfusa oranlanarak çalışmada kişi başına düşen değerler cinsinden kullanılmıştır. FDI değişkeni, ilgili ülkeler için doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin GSYİH içindeki payları cinsinden kullanılmıştır.

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ: SEÇİLİ YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ (1992-2015)

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklaması

Örneklem Dönemi: 1992-2015		
Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Tanımı	Veri Kaynağı
RGSYİH	Kişi Başına Düşen Reel GSYİH 2011 (USD)	World Bank (WB) (World Development Indicators).
RSSY	Reel Sabit Sermaye Yatırımları 2010 (USD)	
FDI	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	
Not:	Tabloda tanımlı RGSYİH ile RSSY değişkenleri ilgili dönem aralığındaki yıllık büyüme hızları ve FDI değişkeni ise GSYİH içerisindeki payları cinsinden analizlerde kullanılmaktadır.	

Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri farklı ülkelerin zaman serisi verilerinin kullanılmasından dolayı panel veri analiziyle incelenmekte ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin yönünün/büyüklüğünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini incelemek üzere reel sabit sermaye yatırımları kontrol değişkeniyle birlikte panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için tahmin edilecek ekonometrik model eşitlik 1'de gösterilmektedir:⁶

$$\text{Model: } RGSYİH_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 RSSY_{it} + \beta_2 FDI_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde (α) sabit terimi, (β) eğim parametrelerini, (u) hata terimini (i) terimi ülkeleri, (t) terimi ise zamanı temsil etmektedir. Panel veri metodolojisinde serilerin durağanlık durumu önem taşımakta, durağan olmayan serilerle analiz yapıldığında sapmalı t , F test istatistikleriyle ve R^2 değerleriyle karşılaşılabilmekte ve sahte regresyon olgusu yaşanabilmektedir. Bu durum, panel veri çalışmalarında tutarlı sonuçlarla karşılaşılabilmesi için serilerin durağanlık durumunun incelenmesini gerekli kılmaktadır (Tatoğlu, 2013:199). Panel verilerin durağanlık koşulunu belirlemek için kullanılması gereken birim kök testleri, paneli oluşturan kesitlerde yatay kesit bağımlılığının (YKB) bulunup bulunmamasına göre birinci ve ikinci nesil olarak iki gruba ayrılmaktadır. Birinci nesil panel birim kök testlerinde seriyi meydana getiren yatay kesit birimlerinin birbirlerinden bağımsız olduğu ve

⁶Çalışmada tanımlanan model Gauss 10.0 ve Stata 14.00 paket programları kullanılarak tahmin edilmiştir.

kesitlerden birinde meydana gelen şoktan yatay kesiti oluşturan tüm birimlerin eşit oranda etkilendikleri varsayılmaktadır. Seriyi oluşturan yatay kesit birimlerin birbirlerine bağımlı olduğu varsayımına dayanan ikinci nesil panel birim kök testlerinde ise paneldeki kesitlerden birinde meydana gelen şoktan her bir birimin farklı ölçülerde etkilendiği kabul edilmektedir. Bu kapsamda, paneli oluşturan kesit birimler arasında YKB'nin bulunması halinde birinci nesil panel birim kök testleri (Hadri 2000; Levin vd., 2002; Im vd., 2003; Breitung 2005 vb.) tutarlı sonuçlar vermemektedir. Bu durumda paneli oluşturan birimler arasında YKB'ye izin veren (Taylor ve Sarno 1998; Breuer vd., 2002; Pesaran 2007; Hadri ve Kurozumi, 2012 vb.) ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle, panel veri çalışmalarında öncelikle modellerdeki serilerde ve eş-bütünleşme denklemlerinde YKB'nin varlığı araştırılarak, analizlerde kullanılacak birim kök, eş-bütünleşme vb., ardıl testlerin belirlenmesi gereklilik arz etmektedir. YKB'nin varlığı dikkate alınmadığında kullanılan testler sapmalı olabilmekte ve tutarsız sonuçlar üretebilmektedir. Panel verilerde yatay kesitlerin bağımsızlığı araştırılırken serilerin zaman ve kesit boyutları göz önünde bulundurularak; panelin zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$) Breusch ve Pagan (1980) CD-LM1 testi, zaman boyutu kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$) ve zaman boyutunun kesit boyutuna eşit olduğu ($T = N$) durumlarda Pesaran (2004) CD-LM2 testleri kullanılabilir. Diğer yandan, grup ortalamasının sıfır ve birim ortalamasının sıfırdan farklı olduğu durumlarda tutarsız sonuçlar üretebilen CD-LM1 ve CD-LM2 testleri Pesaran vd., (2008) çalışmalarında eşitlik 2'deki gibi geliştirilmektedir:

$$LM_{adj} = NLM^{**} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=j}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \frac{(T-K)\tilde{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{u_{Tij}} \right) \quad (2)$$

Pesaran vd., (2008) çalışmalarında, test istatistiğine yatay kesitlerin ortalamasını (μ_{Tij}) ve varyansını (u_{Tij}) ekleyerek test istatistiğinin; bireysel ortalamasının sıfırdan farklı olduğu durumlarda CD-LM1 ile CD-LM2 testlerine kıyasla daha tutarlı sonuçları ortaya çıkardığını göstermişlerdir (Pesaran vd., 2008:105-127). Düzeltilmiş CD-LM testi olarak ($CD-LM_{adj}$) ifade edilen bu teste, temel hipotez “seride veya modelde yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklinde kurulmaktadır. Asimtotik olarak normal dağılım özelliğine sahip olduğu kabul edilen testte temel hipotezin reddedilmesi halinde seride ve/veya modelde YKB'nin bulunduğu sonucuna

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ: SEÇİLİ YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ (1992-2015)

ulaşılmaktadır. Çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomileri için tanımlanan modeldeki serilerde ve eş-bütünleşme denkleminde YKB'nin varlığı T ve N koşullarının tümünde anlamlı sonuçlar verebilen CD-LM_{adj} testiyle araştırılmakta sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımsızlığı Test Sonuçları

Değişkenler	CD-LM _{adj} Test İstatistikleri	L
RGSYİH	72.41* [0.000]	3
RSSY	35.78* [0.000]	5
FDI	40.83* [0.000]	5
Model	1.98** [0.024]	4

Not: Sabitli+Trendli formdan elde edilen CD-LM_{adj} test istatistiklerinin önündeki (*) ve (**) işaretleri ilgili değişkenlerde ve tanımlı modelde % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının varlığını belirtmektedir. Tablodaki "L" sütunu değişkenler ile eş bütünleşme denklemleri için Schwarz bilgi kriterleri eşliğinde belirlenen optimal gecikme uzunluklarını, "[]" parantez içindeki değerler test istatistiklerine ait olasılıkları belirtmektedir.

Tablo 2'deki CD-LM_{adj} test sonuçları tahlil edildiğinde, tanımlı modeldeki bütün değişkenler ile eş-bütünleşme denklemlerine ait olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu izlenmektedir. Bu durum, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde değişkenler ile eş-bütünleşme denklemleri için CD-LM_{adj} testlerine göre oluşturulan temel hipotezlerin reddedilerek alternatiflerinin kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu sonuçlar, paneli oluşturan yatay kesit birimler arasında tanımlı modeldeki seriler ve eş-bütünleşme denklemi açısından YKB'nin bulunduğunu göstermekte ve analizin ilerleyen aşamalarında YKB'yi dikkate alan test yöntemlerinin kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu nedenle, seçili yükselen piyasa ekonomileri için tanımlanan modeldeki serilerin durağanlık koşulu, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve YKB'yi dikkate alan CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) ikinci nesil panel birim kök testiyle incelenmektedir. CADF testinde ilk olarak paneli oluşturan bütün birimler için CADF test istatistik değerleri hesaplanmakta, ardından bu değerlerin aritmetik ortalaması alınarak panel geneli için CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) istatistikleri elde edilmektedir. N>T ve N<T durumlarında da tutarlı sonuçlar verebilen CADF test istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$t(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_i y_{i-1}}{\bar{\sigma}^2 (\Delta y_{i-1}' \bar{M}_i y_{i-1})^{1/2}} \quad (3)$$

Eşitlik 3'teki denklemde CADF test istatistik değerleri bulunduktan sonra bu değerlerin basit ortalaması alınarak CIPS istatistik değerleri de eşitlik 4'teki gibi hesaplanmaktadır:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n t(N, T) \quad (4)$$

Tahmin edilen CADF ve CIPS test istatistikleri, Monte Carlo simülasyonları kullanılarak oluşturulan kritik tablo değerleriyle karşılaştırılmakta ve durağanlık için hipotezler test edilmektedir. Hesaplanan CADF ve CIPS test istatistik değerleri, kritik tablo değerlerinden mutlak değerce büyük olduğunda temel hipotez (seride birim kök bulunmaktadır) reddedilmekte ve söz konusu kesitte-panel genelinde alternatif hipotez (seride birim kök bulunmamaktadır) kabul edilmektedir (Pesaran, 2007: 265-312). Çalışmada seçili yükselen piyasa ekonomileri için tanımlanan modeldeki serilerin durağanlık koşulu CADF ve CIPS Panel Birim Kök testiyle incelenerek sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: CADF-CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Seviye	CADF					
Değişkenler	RGSYİH	L	RSSY	L	FDI	L
Brezilya	-0.30	2	-1.79	1	-2.55	4
Çin	-2.41	1	-3.36	1	-5.73*	1
Endonezya	-2.46	1	-1.60	3	-2.27	1
Hindistan	-3.07	1	-3.18	2	-3.69***	1
Meksika	-2.85	2	-2.93	5	-2.18	1
Nijerya	-3.83***	1	-5.33*	1	-3.19	4
Rusya	-2.25	2	-1.53	1	-0.04	5
Türkiye	-1.74	3	-2.62	1	-3.61***	2
Güney Afrika	-4.52**	2	-3.34	1	-2.26	1
Panel Geneli	CIPS					
	-2.60	3	-2.73	5	-2.71	5
1.Fark	CADF					
Değişkenler	ΔRGSYİH	L	ΔRSSY	L	ΔFDI	L
Brezilya	-1.81	2	-5.02*	1	-2.23	4

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ: SEÇİLİ YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ (1992-2015)

Çin	-2.91	1	-5.59*	1	-5.31*	1
Endonezya	-3.74***	1	-2.30	5	-2.96	1
Hindistan	-2.56	1	-1.60	2	-2.97	1
Meksika	-2.91	2	-1.64	2	-5.48*	1
Nijerya	-4.98*	1	-2.67	4	-1.95	4
Rusya	-3.09	2	-3.56***	1	-2.78	1
Türkiye	-3.58***	3	-4.29**	1	-3.72***	2
Güney Afrika	-4.00**	2	-3.58***	1	-3.26	1
Panel Geneli	CIPS					
	-3.29*	3	-3.36*	5	-3.41*	4
Kritik Değerler	CADF			CIPS		
	% 1	% 5	% 10	% 1	% 5	% 10
	-4.97	-3.99	-3.55	-3.15	-2.88	-2.74

Not: Sabitli+Trendli formdan elde edilen CADF ve CIPS test istatistiklerinin önündeki (*), (**) ve (***) işaretleri ilgili değişkenlerin sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde durağan olduklarını belirtmektedir. Tablodaki "L" sütunu CADF ve CIPS testlerinde değişkenler için Schwarz bilgi kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. CADF ve CIPS istatistiği kritik tablo değerleri T ve N durumuna uygun olarak Pesaran (2007) çalışmasından alınmıştır. "Δ" işareti fark operatörü olup değişkenlerin birinci farkının alındığını göstermektedir.

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde tanımlı modeldeki değişkenler için CADF istatistiklerine göre temel hipotezlerin yatay kesitlerin büyük bir bölümünde % 5 önem düzeyinde kabul edildiği ve nerdeyse tüm değişkenlerin seviye değerinde [I(0)] durağan olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte, seçili yükselen piyasa ekonomileri paneli genelinde tanımlı modeldeki bütün değişkenler için CIPS istatistiklerine göre temel hipotezlerin % 5 önem düzeyinde kabul edildiği ve istisnasız tüm değişkenlerin seviye değerinde [I(0)] durağan olmadıkları izlenmektedir. Değişkenlerin birinci farkları [I(1)] alındığında; CADF istatistiklerine göre yatay kesit birimlerin bazılarında ve CIPS istatistiklerine göre ise panelin genelinde temel hipotezlerin farklı önem düzeylerinde reddedildiği görülmektedir. Bu sonuçlar, yatay kesitlerin bir bölümünde bazı değişkenlerin, panel genelinde ise bütün değişkenlerin seviye değerinde değil ve/fakat birinci birinci farklarda durağanlaştıklarını ortaya koymaktadır.

Farkları alınarak durağanlaştırılan serilerdeki fark alma süreci serilerde geçmiş dönemlerde meydana gelmesi muhtemel geçici şokların etkisini ve bu seriler arasındaki olası uzun dönemli ilişkileri de yok edebilmektedir. Bu durumda seriler durağan olmasalar bile bu türden serilerin durağan bir bileşeni bulunabilmekte ve bu durum eş-bütünleşme analizleriyle belirlenebilmektedir (Tarı, 2010: 415). YKB'nin bulunmadığı modellerde (Johansen 1988; Kao 1999; Pedroni 1999 vb.) panel eş-bütünleşme testleri

tutarlı sonuçlar verirken, eş-bütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının olması durumunda bu testler sapmasız sonuçlar üretememektedir. Böyle bir durumda değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan (Westerlund ve Edgerton 2007, Westerlund 2008 vb.) panel eş-bütünleşme testlerinin kullanılması gereklilik arz etmektedir. Bu çalışmada, tanımlanan modellerde kullanılan serilerde ve eş-bütünleşme denklemlerinde YKB'nin olduğu belirlendiğinden, modellerdeki serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiler YKB'yi dikkate alan Westerlund-Edgerton (2007) ve Westerlund (2008) Panel Eş-Bütünleşme Testleriyle araştırılmaktadır.

Westerlund (2008) Durbin-Hausman Panel Eş-Bütünleşme testi, bağımlı değişkenin $[I(1)]$, bağımsız değişkenlerin $[I(1)]$ veya $[I(0)]$ olması durumunda uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasına olanak tanımakta ve paneldeki ortak faktörlerin varlığını hesaba katmaktadır. Hem panel homojenliğini hem de panel heterojenliğini göz önünde bulunduran hipotezler için farklı test istatistikleri hesaplayabilen Durbin-Hausman yönteminde, uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkileri panel ve grup boyutunda araştırılabilmektedir. DH (DH_g) grup testinde otoregresif parametrenin kesitler arasında farklılaştığı, DH (DH_p) panel testinde ise otoregresif parametrenin tüm kesitler için aynı olduğu kabul edilmektedir. DH grup ve DH panel testlerinde H_0 temel hipotezleri reddedildiğinde, sırasıyla paneli oluşturan bazı kesitlerde ve paneli oluşturan bütün kesitlerde eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. DH_p ve DH_g testlerinde H_0 temel hipotezlerinin kabul veya reddedilmesine test istatistiklerinin normal dağılım kritik tablo değerleriyle karşılaştırılmasıyla karar verilmektedir. DH_p ve DH_g testleri için hesaplanan test istatistikleri normal dağılım kritik tablo değerlerinden (2.33) büyük olması durumunda H_0 temel hipotezi % 1 önem düzeyinde reddedilerek, paneli oluşturan bütün kesitlerde ve paneli oluşturan bazı kesitlerde eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Westerlund, 2008: 196-199). Çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomileri için tanımlı modelde yer alan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerinin varlığı Durbin-Hausman Panel Eş-Bütünleşme testiyle incelenmekte ve sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Durbin-Hausman Panel Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Test İstatistikleri	DH _g	DH _p	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
Model	23.31* [0.000]	5.41* [0.000]	-0.988* [0.838]	-0.059* [0.524]

Not: Sabitli+Trendli form kullanılarak hesaplanan DH_p ve DH_g test istatistikleri için rapor edilen olasılık değerleri (10.000) bootstrap dağılımından elde edilmiştir. “*” işareti % 1 anlamlılık düzeyinde seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ test istatistiklerinin önündeki “*” işareti modeldeki eş-bütünleşme denkleminde ait eğim katsayılarının % 1 anlamlılık düzeyinde homojen olduğunu belirtmektedir. “[]” köşeli parantez içindeki sayılar test istatistiklerine ait olasılıkları göstermektedir.

Tablo 4’teki test sonuçları, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde DH_p ve DH_g test istatistiklerine göre H₀ temel hipotezlerinin % 1 önem düzeyinde reddedildiğini ve H₁ alternatif hipotezlerinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu durum, ilgili ülkelerde DH_p ve DH_g testleri için hesaplanan istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden (2.33) büyük olmasından anlaşılmakta, panel genelinde/paneli oluşturan bütün yatay kesit birimlerde modellerdeki seriler arasında uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Tanımlı modeldeki uzun dönemli ilişkiler belirlendikten sonra, eş-bütünleşme denklemindeki eğim katsayılarının homojenlik durumu eğim katsayılarının homojenliği testiyle (Slope Homogeneity Tests) incelenebilmektedir. Bu teste, eş-bütünleşme denklemindeki eğim katsayılarının yatay kesit birimlere göre farklılık gösterip göstermediği “eğim katsayıları homojendir” temel hipotezine karşılık, “eğim katsayıları homojen değildir” şeklindeki alternatif hipotezle incelenmektedir. Hesaplanan ($\tilde{\Delta}$), ($\tilde{\Delta}_{adj}$) test istatistikleri olasılık değerleri 0.01’den büyük olduğunda temel hipotez % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilememekte ve eş-bütünleşme katsayılarının yatay kesitler arasında homojen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008: 50-93). Çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomileri için tanımlanan modelin eş-bütünleşme denklemindeki eğim katsayılarının homojenliği incelenerek sonuçları Tablo 4’te verilmektedir. Tablo 4’teki homojenlik testi sonuçları incelendiğinde, tanımlanan modelde ($\tilde{\Delta}$) ve ($\tilde{\Delta}_{adj}$) test istatistikleri için hesaplanan olasılık değerlerinin 0.01’ten büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, ilgili ülke grubu için tanımlanan modelin eş-bütünleşme denklemindeki sabit terim ve eğim katsayılarının homojen olduğunu göstermekte, panel geneli için yapılacak eş-bütünleşme yorumlarının geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Seçili yükselen piyasa ekonomileri için tanımlanan modelde bulunan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler eş-bütünleşme testleriyle

saptandıktan sonra serilere ait uzun dönem katsayılarının nasıl tahmin edilmesi gerektiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada, tanımlanan modelde YKB bulunduğundan, modeldeki açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun dönemli etkilerinin büyüklüğünün YKB'yi dikkate alan tahmincilerle belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu tahmincilerden biri de Mark vd., (2005) tarafından geliştirilen DSUR (Dynamic Seemingly Unrelated Cointegrating Regressions) yöntemi olmaktadır. DSUR yöntemi, denklemler arasındaki eş-bütünleşik vektörlerin homojen ya da heterojen olduğu durumlarda kullanılabilen ve modeldeki çoklu eş-bütünleşik regresyonları parametrik bir yöntemle tahmin etmektedir (Mark vd., 2005: 797-820). Çalışmada seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini incelemek üzere tanımlanan model DSUR yöntemiyle tahmin edilmekte ve sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Uzun Dönemli Eş-Bütünleşme Katsayılarının Tahmini

Ülkeler	RSSY		FDI	
	Katsayı	SE.	Katsayı	SE.
Brezilya	0.3268*	0.0229 [0.000]	0.2767*	0.0581 [0.000]
Çin	0.1618*	0.0442 [0.001]	1.7875*	0.1657 [0.000]
Endonezya	0.3372*	0.0462 [0.000]	0.8312*	0.2698 [0.000]
Güney Afrika	0.2456*	0.0385[0.000]	0.0777	0.1424 [0.591]
Hindistan	0.3075*	0.0632 [0.000]	1.7481*	0.3922 [0.000]
Meksika	0.2772*	0.0384 [0.000]	0.1381	0.1331 [0.311]
Nijerya	0.0184	0.0638 [0.776]	0.3834	0.3391 [0.270]
Rusya	0.3925*	0.0285 [0.000]	0.4806**	0.2053 [0.029]
Türkiye	0.2974*	0.0162 [0.000]	0.8048*	0.1535 [0.000]
Panel	0.2449*	0.0204 [0.000]	0.6907*	0.1002 [0.000]

Not: Panel genelinde ve yatay kesit birimlerde değişkenler için hesaplanan katsayıların önündeki (*) ve (**) işaretleri katsayılara ait t-istatistiklerinin % 1 ve % 5 önem düzeyinde anlamlı olduğunu belirtmektedir. Değişkenlerin t-istatistiklerinin elde edilmesinde Newey-West değişen varyans standart hatası kullanılmıştır. Tablodaki SE terimi, katsayılara ait standart hataları ve “[]” parantez içindeki değerler katsayılara ait olasılık değerlerini belirtmektedir.

Tablo 5'teki sonuçlar RSSY değişkeni açısından incelendiğinde, RSSY açıklayıcı değişkeninin katsayısının panel genelinde ve paneli oluşturan bütün yatay kesit birimlerde (Nijerya hariç) beklentilerle uyumlu olarak pozitif yönlü ve istatistiki açıdan % 1 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, çalışma döneminde panel genelinde ve paneli oluşturan Nijerya dışındaki bütün yatay kesit birimlerde, reel sabit sermaye yatırımlarında meydana gelen artışların/iyileşmelerin ekonomik büyümeyi

pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Sonuçlar, paneli oluşturan yatay kesit birimler açısından ayrı ayrı incelendiğinde ise RSYY değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif yönlü ve anlamlı olan etkilerinin büyüklüğünün sırasıyla Rusya, Endonezya, Brezilya, Hindistan, Türkiye, Meksika, Güney Afrika ve Çin şeklinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, inceleme döneminde bir yandan panel genelinde ve paneli oluşturan Nijerya dışındaki bütün yatay kesit birimlerde, reel sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermekte, diğer yandan bu etkinin büyüklüğünün en fazla Rusya'da en az ise Çin'de olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlar, inceleme döneminde Nijerya'da ise reel sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar, örneklem döneminde Nijerya bir kenara bırakıldığında seçili yükselen piyasa ekonomilerinin tamamında reel sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin büyüklüğünün ülkeler arasında ayırt edici derecede farklılıklar oluşturmadığını ortaya koymaktadır.

Buna karşılık Tablo 5'teki sonuçlar incelendiğinde, seçili yükselen piyasa ekonomileri arasında ekonomik büyüme üzerindeki etkileri itibariyle doğrudan yabancı sermaye yatırımların farklılık yaratan asıl unsur olduğu görülmektedir. Nitekim Tablo 5'teki sonuçlar, FDI açıklayıcı değişkeninin katsayısının panel genelinde ve paneli oluşturan bütün yatay kesit birimlerde beklentilerle uyumlu olarak pozitif yönlü olduğunu ve istatistiki açıdan farklı önem düzeylerinde anlamlı olduğunu (Nijerya, Meksika ve Güney Afrika hariç) göstermektedir. Bu sonuçlar, çalışma döneminde panel genelinde ve paneli oluşturan yatay kesit birimlerden; Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen artışların/iyileşmelerin ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık sonuçlar, paneli oluşturan yatay kesit birimlerden; Nijerya, Meksika ve Güney Afrika'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını (katsayıları pozitif olsa da istatistiki açıdan anlamsız olmaları) göstermektedir. Diğer taraftan, sonuçlar FDI değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif yönlü ve anlamlı olan etkilerinin büyüklüğünün sırasıyla Çin (1.79), Hindistan (1.75), Endonezya (0.83), Türkiye (0.81), Rusya (0.48) ve Brezilya (0.28) şeklinde olduğunu ve ülkelere göre önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, inceleme döneminde bir yandan panel genelinde ve paneli oluşturan Nijerya, Meksika

ve Güney Afrika dışındaki bütün yatay kesit birimlerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermekte, diğer yandan bu etkinin büyüklüğünün en fazla Çin’de en az ise Brezilya’da olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin büyüklüğü itibarıyla ülkeler arasında ortaya çıkardığı farklılıkların Çin ile Brezilya arasında altı kattan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen tüm bu sonuçlar, inceleme döneminde seçili yükselen piyasa ekonomilerinden Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de ekonomik büyümenin finansmanında yurtiçi yatırımların ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte, sonuçlar doğrudan yabancı sermaye yatırımların söz konusu etkisinin büyüklüğünün Çin, Rusya Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de yurtiçi yatırımlara kıyasla kat ve kat daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, sonuçlar seçili yükselen piyasa ekonomilerinden Meksika ve Güney Afrika’da ekonomik büyümenin finansmanında yurtiçi yatırımların önemli bir rol oynadığını gösterirken doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ise herhangi bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Sonuçlar, Nijerya açısından ise hem yurtiçi yatırımların hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümenin finansmanında önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Bu durum, Nijerya ekonomisinde yurtiçi yatırımlar-doğrudan yabancı sermaye yatırımlar düzeyinin düşük kaldığını göstermekte ve ekonomik büyüme arasındaki bağıntıların ekonomik açıdan benzer olduğu diğer yükselen piyasa ekonomilerine kıyasla görece zayıf kaldığını düşündürmektedir.

Teorik çerçeveye ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan ampirik çalışmalarla uyumlu olduğu belirlenen tüm bu sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye ithalatçısı konumunda bulunan yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik büyüme performansları üzerindeki olumlu etkilerinin mutlak olmadığını ve bu etkilerin ülkelerdeki yatırım ortamının niceliğindeki/niteliğindeki bir takım özelliklere göre değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, çalışmanın bulguları doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri için gerekli yatırım ortamındaki niceliksel ve niteliksel gelişmelerin yükselen piyasa ekonomilerinden; Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de nispeten sağlandığını ancak Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da yatırım ortamında bu yönde bir gelişmenin hali hazırda sağlanmadığını düşündürmektedir.

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ: SEÇİLİ YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ (1992-2015)

Seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkileri belirlendikten sonra, bu etkilerin yönü nedensellik testleriyle incelenebilmektedir. Bununla birlikte, tanımlanan modeldeki serilerde YKB bulunduğundan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönünün belirlenmesinde bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkilerinin yönü yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran ve Konya (2006) tarafından geliştirilen Panel Bootstrap Nedensellik testiyle araştırılmaktadır. Panel Bootstrap Nedensellik testi, serileri oluşturana yatay kesit birimlerin arasında eşanlı korelasyonun bulunması durumunda bile tutarlı sonuçlar verebilen görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR-Seemingly Unrelated Regressions) modeline dayanmakta ve panel verinin sağladığı mevcut ekstra bilginin kullanılmasına olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, Panel Bootstrap Nedensellik testinde seriler için nedensellik sınamaları öncesinde tespit edilmesi gereken durağanlık ve eş-bütünleşme özelliklerinin bilinmesine gerek duyulmadığından serilerde oluşacak bilgi kayıplarının da önüne geçilmektedir. Panel Bootstrap Nedensellik testinde, seriler arasındaki nedensellik ilişkileri panel genelinde ve paneli oluşturan yatay kesit birimlerde bootstrap kritik değerleri kullanılarak sırasıyla Fisher ve Wald test istatistikleriyle araştırılmaktadır (Konya, 2006: 979-981). Bu kapsamda, hesaplanan Wald test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden küçük olması halinde “yatay kesit birimlerde seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklindeki temel hipotez reddedilmekte ve “yatay kesit birimlerde seriler arasında nedensellik ilişkisi vardır” şeklindeki alternatif hipotez farklı önem düzeylerinde kabul edilmektedir. Diğer taraftan, panel geneli için hesaplanan Fisher test istatistiklerine ait olasılık değerleri 0.05’ten küçük olduğunda “bütün yatay kesitlerde seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklindeki temel hipotez % 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve “bütün yatay kesitlerde seriler arasında nedensellik ilişkisi vardır” şeklindeki alternatif hipotez kabul edilmektedir. Çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri Panel Bootstrap Nedensellik testiyle incelenmekte ve sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6: Panel Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

H ₀ : RGSYİH, Nedeni Değildir FDI.	Wald İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Brezilya	7.83*** [0.052]	15.32	8.03	5.30
Çin	4.33 [0.136]	14.80	7.99	5.39
Endonezya	1.56 [0.794]	38.84	24.09	17.91
Güney Afrika	0.714 [0.621]	21.49	11.61	8.13
Hindistan	12.01 [0.132]	26.95	24.09	17.91
Meksika	0.82 [0.536]	15.39	8.50	5.82
Nijerya	4.39 [0.141]	14.32	8.04	5.52
Rusya	11.47** [0.037]	17.89	10.18	7.34
Türkiye	13.01* [0.007]	11.49	6.14	4.31
Panel Geneli-Fisher İstatistiği	37.02*[0.005]			
H ₀ : FDI Nedeni Değildir RGSYİH.	Wald İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Brezilya	9.11** [0.048]	15.33	8.90	6.19
Çin	1.49 [0.443]	17.34	9.79	6.86
Endonezya	2.85 [0.528]	30.76	18.61	13.62
Güney Afrika	5.07 [0.148]	17.67	9.32	6.65
Hindistan	5.60 [0.643]	42.23	26.57	20.52
Meksika	0.08 [0.986]	43.04	27.81	21.62
Nijerya	5.74 [0.174]	17.42	8.64	5.78
Rusya	25.61* [0.006]	21.90	12.86	9.29
Türkiye	3.51 [0.194]	16.08	8.49	5.82
Panel Geneli-Fisher İstatistiği	32.53** [0.019]			

Not: (*), (**) ve (***) işaretleri temel hipotezlerin sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde reddildiğini göstermektedir. Fisher ve Wald test istatistikleri için rapor edilen olasılık değerleri (10.000) bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Tablo 6'daki sonuçlar seçili yükselen piyasa ekonomileri panelini oluşturan yatay kesit birimler açısından incelendiğinde, Türkiye'de ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve Brezilya ile Rusya'da ise değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, paneli oluşturan diğer yatay kesit birimlerden Çin, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Nijerya ve Meksika'da değişkenler arasından herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı izlenmektedir. Bu durum, RGSYİH ve FDI değişkenleri için hesaplanan Wald test istatistiklerinin; Brezilya, Rusya ve Türkiye'de kritik tablo değerlerinden farklı önem düzeylerinde büyük olmasından diğer ülkelerde ise kritik tablo değerlerinden farklı önem düzeylerinde küçük olmasından anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik

bağıntıların yükselen piyasa ekonomileri içerisinde sırasıyla, Brezilya, Rusya ve Türkiye’de nispeten daha güçlü olduğunu göstermektedir. Tablo 6’daki sonuçlar panel geneli açısından incelendiğinde ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu görülmektedir. Bu durum, RGSYİH ve FDI değişkenleri için hesaplanan Fisher test istatistiklerine ait olasılık değerlerinin 0.01 ve/veya 0.05 değerlerinden küçük olmasından anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, panel genelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin karşılıklı olarak birbirlerini uyardıklarını ve etkileşim içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi tasarruf açıklarını kapattığı, yurtiçi tasarruflarının üzerinde yatırım yapabilmelerine olanak sağladığı, yeni teknolojilerden yararlanma becerilerini geliştirdiği ve nihayetinde ekonomik büyüme performanslarını artırdığı genel olarak kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, hızla gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1992-2015 dönemi için ampirik olarak analiz edilmektedir. Bu genel amaçla birlikte, çalışmada hızla gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde teorik çerçevede öngörüldüğü gibi bir etkiye sahip olup olmadığının ekonometrik açıdan da incelenmesi tasarlanmaktadır. Çalışmada, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini incelemek üzere reel sabit sermaye yatırımları kontrol değişkeniyle birlikte panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için yeni nesil panel veri metodolojisi kapsamında ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Çalışma sonucunda, seçili yükselen piyasa ekonomilerinde panel geneli ve paneli oluşturan yatay kesit birimler için tanımlanan modelden elde edilen teorik ve ampirik literatürle nispeten uyumlu sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkün olmaktadır.

Seçili yükselen piyasa ekonomileri paneli genelinde ve paneli oluşturan yatay kesit birimlerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu (Nijerya, Meksika ve Güney Afrika hariç) tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, çalışma döneminde panel genelinde ve paneli oluşturan yatay kesit

birimlerden; Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen artışların/iyileşmelerin ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık sonuçlar, paneli oluşturan yatay kesit birimlerden; Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını (katsayıları pozitif olsa da istatistiki açıdan anlamsız olmaları) göstermektedir. Diğer taraftan, sonuçlar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif yönlü ve anlamlı olan etkilerinin büyüklüğünün sırasıyla Çin, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Rusya ve Brezilya şeklinde olduğunu ve ülkelere göre önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, inceleme döneminde bir yandan panel genelinde ve paneli oluşturan Nijerya, Meksika ve Güney Afrika dışındaki bütün yatay kesit birimlerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermekte, diğer yandan bu etkinin büyüklüğünün en fazla Çin’de en az ise Brezilya’da olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin büyüklüğü itibariyle ülkeler arasında ortaya çıkardığı farklılıkların Çin ile Brezilya arasında altı kattan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, seçili yükselene piyasa ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı olan etkilerinin büyüklüğü çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü itibariyle de kısmen desteklenmektedir. Bu kapsamda, panel genelinde ve panelini oluşturan yatay kesit birimlerden; Brezilya ve Rusya’da doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve Türkiye’de ise ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, paneli oluşturan diğer yatay kesit birimlerden Çin, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Nijerya ve Meksika’da değişkenler arasından herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik bağıntıların yükselen piyasa ekonomileri içerisinde sırasıyla, Brezilya, Rusya ve Türkiye’de nispeten daha güçlü olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca, panel genelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin karşılıklı olarak birbirlerini uyardıklarını ve etkileşim içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen tüm bu sonuçlar, inceleme döneminde seçili yükselen piyasa ekonomilerinden Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de ekonomik büyümenin finansmanında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Diğer taraftan, sonuçlar seçili yükselen piyasa ekonomilerinden Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da ise ekonomik büyümenin finansmanında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Nijerya, Meksika ve Güney Afrika ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının düzeyinin düşük kaldığını göstermekte ve ekonomik büyümeyle arasındaki bağlantıların ekonomik açıdan benzer olduğu diğer yükselen piyasa ekonomilerine kıyasla görece zayıf kaldığını düşündürmektedir.

Teorik çerçeveye ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan ampirik çalışmalarla uyumlu olduğu belirlenen tüm bu sonuçlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye ithalatçısı konumunda bulunan yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik büyüme performansları üzerindeki olumlu etkilerinin mutlak olmadığını ve bu etkilerin ülkelerdeki yatırım ortamının niceliğindeki/niteliğindeki bir takım özelliklere göre değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, çalışmanın bulguları doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri için gerekli yatırım ortamındaki niceliksel ve niteliksel gelişmelerin yükselen piyasa ekonomilerinden; Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye’de nispeten sağlandığını ancak Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da yatırım ortamında bu yönde bir gelişmenin hali hazırda sağlanmadığını düşündürmektedir. Tüm bunlar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerindeki etkileri dikkate alınarak değerlendirildiğinde, Nijerya, Meksika ve Güney Afrika’da ekonomik büyümenin finansmanı için gerekli doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin artırılabilmesine yönelik yatırım ortamında orta-uzun vadeli iyileştirici politikaların geliştirilip uygulanmasının daha fazla gerekli olduğunu göstermektedir. Tüm bunların yanında, gelişmekte olan ülkeler üzerine yakın gelecekte yapılacak ampirik çalışmalarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerinin neler olduğunu tespit etmeye yönelik çalışmaların yapılmasının bu konudaki literatürün gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Agrawal, G. (2015). "Foreign Direct Investment and Economic Growth in BRICS Economies: A Panel Data Analysis", *Journal of Economics, Business and Management*, 4, 421-424.
- Alfaro, L. ve Charlton, A. (2007). "Growth and The Quality of Foreign Direct Investment: Is All FDI Equal?", CEP Discussion Papers No: 830.
- Al-Iriani, M. (2007). "Foreign Direct Investment and Economic Growth in the GCC Countries: A Causality Investigation using Heterogeneous Panel Analysis", *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 9(1), 1-31.
- Ashghian, P. (2004). "Determinants of Economic Growth in the United States: The Role of Foreign Direct Investment", *The International Trade Journal*, 18(1), 63-83.
- Ayaydın, H. (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 133-145.
- Balasubramanyam, V. N., Salisu, M. and Sapsford, D. (1996). "Foreign Direct Investment and Growth in EP and IS Countries", *The Economic Journal*, 109(434), 92-105.
- Basu, P., Chakraborty, C. and Reagle D. (2003). "Liberalization, FDI and Growth in Developing Countries: A Panel Cointegration Approach", *Economic Inquiry*, 41(3), 510-516.
- Bayraktar, F. (2003). *Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. Türkiye Kalkınma Bankası Genel Araştırmalar Müdürlüğü.*
- Bende-Nabende, Avrom and Ford, J. L. (1998). FDI, Policy Adjustment and Endogenous Growth: Multiplier Effects from a Small Dynamic Model for Taiwan, 1959-1995". *World Development*, 26(7), 1315-1330.
- Blomstorm, Magnus, Lipsey A. Robert and Zejan, M. (1992). "What Explains Developing Country Growth?", NBER Working Paper, No: 4132.
- Borensztein, E., Gregorio, J. and De, Lee J-W. (1998). "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?", *Journal of International Economics*, 45, 115-135.
- Bostan, A., Kelleci, S. Ü. ve Yılmaz, A. (2016). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrasya Ekonomileri Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5(5), 23-36
- Bosworth, B. and Collins, S. M. (1999). "Capital Inflows, Investment and Growth", *Tokyo Club Papers*, 12, 35-74.

- Breitung, J. (2005). “A Parametric Approach to The Estimation of Cointegration Vectors in Panel Data”, *Econometric Reviews*, 24(2), p.151-173.
- Breuer, Janice B., Robert M. and Myles W. (2002). “Series-Specific Unit Root Tests with Panel Data”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546.
- Campos, Nauro F. and Yuko K. (2002). “Foreign Direct Investment as Technology Transferred: Some Panel Evidence from the Transition Economics”, William Davidson Working Paper, No: 438, 1-33.
- Carkovic, M. and R. Levine, (2002). “Does Foreign Direct Investment Accelerate Growth?”, Financial Globalization: A Blessing or a Curse, World Bank Conference.
- Choe, Jong. II. (2003). Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth? *Review of Development Economics*, 7(1), 44-57.
- Chowdhary, R. and Kushwaha, V. (2013). “Domestic Investment, Foreign Direct Investment and Economic Growth in India Since Economic Reforms”, *Journal of Transformative Entrepreneurship*, 1(2), 74-82.
- Chowdhury, A. and George M. (2005). “FDI & Growth: What Causes What?”, United Nation University, *WIDER*, Research Paper No: 2005/25, 1-10.
- Aslanoğlu, E. (2002). “The Structure and the Impact of Foreign Direct Investment in Turkey”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(1), 31-46
- De Mello, L. (1999). “Foreign Direct Investment Led Growth: Evidence From Time Series and Panel Data”, *Oxford Economic Papers* No: 51.
- Değer, M. K. ve Emsen, E. (2006). “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri (1990-2002)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2):121-137.
- Erçakar, M. E. ve Karagöl, E. T. (2011). “Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”, *SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*.
- Gerceker, M. (2015). “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi için Ampirik Bir Analiz”, *Journal of Economics Finance and Accounting*, 2(2).253-265.
- Hadri, K., (2000). “Testing for Stationarity in Heterogeneous Panels”, *Econometrics Journal*, 3, 148-161.

- Hadri, K and Kurozumi, E. (2012). “A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor”, *Economics Letters*, 115, 31-34.
- Hansen, H. and John, R. (2004). “On the Causal Links between FDI and Growth in Developing Countries”, *Institute of Economics, University of Copenhagen and Development Economics Research Group (DERG)*, Discussions Papers, 1-26.
- Herzer, D. S. K. and Lehmann, F. N. (2008). “In Search of FDI-Led Growth in Developing Countries: The way forward”, *Economic Modelling*, 25(5), 793-810.
- Im, Kyung, So, Pesaran M. H., and Shin Y. (2003). “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2), 231-254.
- Kao, C. (1999). “Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data”, *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Karimi, M. S., & Yusop, Z. (2009). “FDI and Economic Growth in Malaysia”, *MPRA Paper No:14999*.
- Karlık, R. (2009). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Uygulama*, Beta Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- Khaliq, A. and Noy, I. (2007). “Foreign Direct Investment and Economic Growth: Empirical Evidence from Sectoral Data in Indonesia”, Working Paper, University of Hawaii.
- Khawar, M. (2005). “Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Cross-Country Analysis”, *Global Economy Journal*, 5(1), 1-11.
- Konya, L. (2006). “Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with A Panel Data Approach”. *Economic Modelling*, 23, 978-9.
- Kumar N. and Pradhan, P. (2002). “Foreign Direct Investment, Externalities and Economic Growth in Developing Countries”. *RIS Discussion Papers*, 1, 1-37.
- Lensink, R. and Morrissey, O. (2006). “Foreign Direct Investment: Flows, Volatility, and the Impact on Growth”, *Review of International Economics*, 14(3), 478-493.
- Levin, Andrew, Lin, Chien-F. and Chu, Chia-Shang J. (2002)Ç “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties”, *Journal of Econometrics*, 108 (1), 1-24.

- Li, X. and Liu, X. (2004). `Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship`, *World Development*, 33(3), 393-407.
- Mark, Nelson. C., Ogaki, M. and Sul, D. (2005). “Dynamic Seemingly Unrelated Cointegrating Regressions”, *Review of Economic Studies*, 72, 797-820.
- Mucuk, M., ve Demirsel, M. T. (2009). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 365-373.
- Mun, H. W., Lin, T. K. and Man, Y. K. (2008). “FDI and Economic Growth Relationship: An Empirical Study on Malaysia”, *International Business Research*, 1, 11-18.
- Obwona, M. B. (2001). “Determinants of FDI and their Impact on Economic Growth in Uganda”, *African Development Review*, 13(1), 46-81.
- Pedroni, Peter, (1999). “Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 653-670.
- Pesaran, M. Hashem (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). “Testing Slope Homogeneity in Large Panels”, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. Hashem., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). “A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence”, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127
- Pradhan, R. P. (2009). “The FDI-led- Growth Hypothesis in ASEAN-5 Countries: Evidence from Cointegrated Panel Analysis”, *International Journal of Business and Management*, 4(12), 153-164.
- Roy, A. G. and Von den Berg, H. F. (2006). “Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time-Series Approach”, *Global Economy Journal*, 6,1-19.
- Sarkar, P. (2007). “Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Panel Data and Time Series Evidence From Less Developing Countries, 1970-2002”, MPRA Paper No: 5176.
- Shan, J., Tian, Garry G. and Sun, F. (1997). “The FDI-led Growth Hypothesis: Further Econometric Evidence from China”, *Economics Division Working Papers (China Economy)*, No: 97/2.

- Sridharan, P., Vijayakumar, N., and Rao, C. S. K. (2009). "Causal Relationship between Foreign Direct Investment and Growth: Evidence from BRICS Countries", *International Business Research*, 2(4), 198-203.
- Tang, S., Selvanathan, E. A. and Selvanathan, S. (2008). "Foreign direct investment, domestic investment and economic growth in China: A time series analysis", *The World Economy*, 31(10), 1292-1309.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*, Umuttepe Yayınları, 6. Baskı, Kocaeli.
- Tatoğlu, Ferda Y. (2013). *İleri Panel Veri Analizi-Stata Uygulamalı*, Beta Basım Yayım, 2. Baskı, İstanbul.
- Westerlund, J. (2008). "Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect", *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Westerlund, J. and Edgerton, David. L. (2007). "A Panel Bootstrap Cointegration Test", *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Yılmaz, Ö., Kaya, V. ve Akıncı, M. (2011). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyümeye Etkisi (1980-2008). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 13-30.
- Yükseler, Z. (2006). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş/Yatırım Ortamı İlişkisi*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Zekarias, S. M. (2016). "The Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on Economic Growth in Eastern Africa: Evidence from Panel Data Analysis", *Applied Economics and Finance*, 3(1), 145-160.

**KİRMÂN'DA SALTANAT SÜREN KADIN BİR HÜKÜMDAR:
SAVETÜDDİN PADIŞÂH HATUN***

**A Woman Horizons to Saltanate in The Kirman:
Savvetüddîn Padishah Hatun**

*Cihan GENÇTÜRK***

Özet

Savvetüddîn Padişâh Hatun; Hicri 619-706 yılları arasında Kirmân'da hüküm süren Kutlukhanlılar (Kirmân Karahıtayları)'ın altıncı ve aynı zamanda ikinci kadın hükümdarıdır. Akıllı, güzel yüzlü, iyi bir edip ve hattat olan Padişâh Hatun, bu üstün istidatları yüzünden Moğol hanları tarafından alınıp götürülmemesi için erkek kardeşleri arasında büyütülmüş ve yüksek tabakadan uzak tutulmasına gayret edilmiştir. Ancak bu gayret sonuç vermemiş ve Padişâh Hatun ilk olarak Abaka Han (1265-1282) ile onun ölümünden sonrada Keyhatu (1282-1284) ile evlenmiştir. Padişâh Hatun bu evlilikler neticesinde üvey kardeşi Siyurgatmış ile giriştiği iktidar mücadelesini kazanmış ve Kirmân tahtını elde etmişti.

Anahtar Kelimeler: Padişâh Hatun, Kutlukhanlılar, Kirmân, Moğol
Abstract

Savvetüddîn Padishah Hatun is the 6th and the 2nd women ruler of Kutlughans (Kirman of Karahitays), who ruled Kirman region between 619-706. She was a smart, beautiful, saint and calligrapher ruler. Therefore, she was raised among his brothers to keep away from the high strata so that she could not be taken away by the Mongolian rulers thanks to these superior talents. However, these efforts could not be sufficient and she was firstly married with Abaka Han (1265-1282) following his death she was married with Keyhatu (1282-1284). As a result of these marriages, she gained more power for throne struggle with her half-sibling Siyurgatmış and she obtained Kirman throne.

Keywords: Padishah Hatun, Kutlughans, Kirman, Mongol

* Bu çalışma, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (12-14 Ekim 2016 Ağrı) sunulan "Kirmân'da Saltanat Süren Kadın Bir Hükümdar: Savvetüddîn Padişâh Hatun" isimli basılmamış bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, hangenturk2008@hotmail.com

Giriş

Ortaçağ'da muhtelif coğrafyalarda hüküm sürmüş pek çok devlet ve hanedanlıkta; kadınlar devlet yönetiminde önemli roller üstlenmişlerdi. Padişâh Hatun'da bunlardan sadece bir tanesi idi. Güzelliği, nezaketi ve yüksek istidatları onu hem kendi devrinde, hem de kendinden sonra gelenler arasında ebedi kılmıştı.

Padişâh Hatun bu üstün yetenekleri ve güzelliğinin sonucu olarak; hanedanlar arasında yürütülen siyasi evlilikler doğrultusunda ilk önce Abaka Han ile onun ölümünden sonra da onun oğlu Keyhatu ile evlendirilmiştir. Ancak bu evlenme, yani bir kadının üvey oğlu ile evlendirilmesi (levirate) İslam kaidelerine aykırı olduğu halde Cengiz Han Yasası'na tamamiyle uygundu. Esasen hanedanın kurucu Barâk Hâcib'in İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Müslüman bir hanedan olan Kutlughanlılar'ın gözde bir prensesi olan Padişâh Hatun'un, Müslüman olmayan Abaka Han ile evlenmesi de İslam kaidelerine aykırı düşmekle beraber devlet menfaatleri, İslam kaidelerinin üstünde tutulmuştu. İlhanlı hanlarıyla yapılan bu siyasi evlilikler neticesinde Padişâh Hatun'un annesi Terken Hatun üvey oğlu Haccâc ile giriştiği taht mücadelesinden galip gelerek Kirman tahtını elde etmişti. Yine aynı şekilde Padişâh Hatun'da İlhanlı hanlarından aldığı destek sayesinde üvey kardeşi Siyurgatmış'ı hükümdarlıktan azlettirerek onun yerine Kirmân tahtına oturmuştur.

1. Padişâh Hatun'un Soyü

Kutbeddîn Muhammed'in (Kutlughanlılar'ın ikinci hükümdarı) kızı olan Padişâh Hatun, babasının sınır savaşlarında bulunduğu 645 (1247) yılında Terken Hatun'dan (Kutlughanlılar'ın dördüncü hükümdarı) doğmuştur. Akıllı, ağır başlı, güzel yüzlü bir kız olan Padişâh Hatun, Moğol hanları tarafından alınıp götürülmesin diye "Hasan Şâh" adı altında¹, erkek kardeşlerinin arasında büyütülmüş ve yüksek tabakadan uzak tutulmasına gayret edilmişti². Onun kız çocuğu olduğunu bilen birkaç kişi ise, bu sırrı

¹ Padişâh Hatun, yazmış olduğu bazı şiirlerde de bu ismi mahlas olarak kullanmıştır. Bkz. *Târih-i ŞâhiKarâhitâyân-i Kirmân* (Anonim), Neşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş.,s. 77-78, dipnot 2; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, Tahran 1387 hş.,s. 418.

² Mîrhond, *Ravzatu's-safâ fî Sîreti'l-enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hûlefâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş., s. 729; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, Neşr. Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş.,s. 459; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hüküm*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 130.

Padişâh Hatun'un selameti için başkalarına anlatmamışlardı. Bununla beraber, Padişâh Hatun büyüyüp genç bir kız olunca eşsiz bir güzelliğe sahip olmuş ve onun bu güzelliğine dair hikayeler Moğol hanlarından Hülagu'nun oğlu Abaka Han'a kadar ulaşmıştı. Bu methiyelerden etkilenen Abaka Han; Terken Hatun'dan kızını istemek için Emîr Karâhây'ı Kirmân'a yolladı. Padişâh Hatun'un üvey ağabeyi olan Haccâc Sultan'ın direnmesine rağmen, Terken Hatun, Abaka'nın bu teklifini kabul edip kızına zengin bir çeyiz hazırladı³. Böylece Padişâh Hatun 11 yıl⁴ Abaka Han'ın annesi Yisunçin Hatun'un sarayında kaldı. Yisunçin 669 Cemâziyelâhir (1271 Ocak-Şubat)'inde ölünce Padişâh Hatun kayınvalidesinin makamını elde etti. Padişâh Hatun'un yıllar boyunca Abaka Han ile evli kalması, Kirmân için çok faydalı oldu. Nitekim Moğollar bu bölgelerde onun sayesinde adalet ve insaf yolundan ayrılmadılar⁵.

Abaka Han'ın 1282'de aniden ölmesi üzerine, Hülagu'nun yedinci oğlu Teküder, İlhan olarak seçildi. Teküder; İslam dünyasındaki Moğol otoritesini daha sağlam hale getirmek ve Mısır Memlûkleriyle olan münasebetlerin düzelmesi için Müslüman olup "Ahmed" adını aldı⁶. Fakat Ahmed Teküder ile yeğeni Argun arasındaki taht çekişmeleri sonucunda, Teküder'in öldürülmesiyle onun saltanatı çok kısa sürmüş ve yerine Argun 1284'de İlhanlı hanı olarak tanındı⁷.

2. Padişâh Hatun İle Siyurğatmış Arasındaki Mücadele

Padişâh Hatun'un üvey kardeşi olan Siyurğatmış, Terken Hatun'la giriştiği taht mücadelesini kazanmıřsa⁸ da Argun'un İlhanlı hanı olmasıyla

³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târih-i Karâhutâiyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştiyânî, Tahran 1328 hş., s. 47-48; Abd el-Muhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, Tahran 1383 hş., s. 166; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler* s. 130.

⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, bu sürenin 15 yıl olduğunu zikretmektedir. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 71.

⁵ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejanı) TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 110; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 71; *Târih-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 76; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 130.

⁶ Bertold Spuler *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 89; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 130.

⁷ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 148-151; Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 164-165.

⁸ Siyurğatmış'a hükümdarlık yetkisi verilmediği halde, üvey annesi Kutlug Terken'in saltanat işlerine karışmaya hatta onun adının yanı sıra, kendi adını da hutbede

birlikte Terken Hatun'un çocukları, Kirmân hâkimiyeti için bekledikleri fırsatı yakalamışlardı. Nitekim Argun tahta geçtikten kısa bir süre sonra, Siyurgatmış'a elçi yollayarak onu Ordugâh (hükümdarın bulunduğu müstahkem yer)'a çağırmişti. Siyurgatmış, Ordugâh'a çağırıldığı vakit durumunun burada tehlikeli olacağını biliyordu. Ancak hem yeni seçilmiş Han'la karşı karşıya gelmemek hem de onun desteğini sağlamak için Ordugâh'a gitti. Siyurgatmış Ordugâh'a geldiği zaman; Bibi Terken, Padişâh Hatun, Nâsireddîn Yülükşâh, Gıyâseddîn Süyükşâh ve Hoca Zahîreddîn Mustevfî gibi kendisine düşmanlık besleyen iktidarlı kimselerin orada bulunmalarından dolayı umduğu desteği bulamadığı gibi Ahmed'in taraftarı olduğu için Argun Han tarafından şiddetli bir muhakemeye tabi tutuldu. Ancak Ulus emîri Bûkâ Çenksang kadınlara karşı kullandığı hile ve tedbirleri ile Sultan Celâleddîn Siyurgatmış'ın hayatını kurtardı ve Kirmân ülkesini Siyurgatmış ile Padişâh Hatun'un ortaklaşa idare etmeleri kararını aldırdı (690/1291). Padişâh ve Bibi Hatun bu karardan memnun olmadıklarından, durumu Argun Han'a yazdıkları bir mektupla bildirdiler. Bûkâ Çenksang ise Padişâh Hatun'un bu hareketine kızdığı için onu Ordugâh'dan ve Kirmân'dan uzak tutmak için çareler aradı ve sonunda Padişâh Hatun'un Abaka'nın oğlu Şehzade Keyhatu ile evlendirilip Rum (Anadolu'ya)'a gönderilmesini İlhanlı hanına ısrarla tavsiye etti ve bu tavsiyesinden istediği sonucu elde etmede başarılı oldu⁹.

Daha öncede anlattığımız gibi bu evlenme, yani bir kadının üvey oğlu ile evlendirilmesi (levirate) İslâm kaidelerine aykırı olduğu halde Moğol örf ve âdetine yada Cengiz Han Yasası'na tamamıyla uygundu. Esasen Müslüman Kutlughanlılar'ın gözde bir prensesi olan Padişâh Hatun'un, Müslüman olmayan Abaka Han ile evlenmesi de dine aykırı düşmekle beraber devlet

okutmaya ve itaatsizlik etmeye başlamıştı. Bir yandan da Kirmân'ın ileri gelenlerinden olan Muizeddîn Melik Şâh ile Melik Tağmâs, Melik Tukân, Şâh Melik, Emîr Tulâk ve diğer şahısları, Terken Hatun'un tabiiyetinden çıkarmak suretiyle ona karşı isyan etmişti. Bu isyanının sonucunda da Kirmân tahtını elde etmişti. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Cihan Gençtürk, "Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 5, Sayı: Ek Sayı, Aralık 2016, s. 106.

⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 56; *Târîh-i Şâhi Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 75; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 416-417; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, Neşr. İreçÂfşâr, Tahran 1363 hş., s. 243-244.

menfaatleri, henüz pek yeni kabul edilmiş olan İslâm dininin kaidelerinin üstünde tutulmuştu¹⁰.

Öte yandan İlhanlı Devleti'nde güçlü bir nüfuza sahip olan Bûkâ Çenksâng, Celâleddîn Siyurgatmış'ın durumunu kuvvetlendirmek için, onu Hülagu'nun oğlu Mengü Timuroğul'un ve Fars Atabeyi olan Ebiş (veya Abeş) Hatun'un kızı Gerduçin ile evlendirmeyi başarmıştı¹¹. Ayrıca Siyurgatmış'ın kızı Şâh Âlem'i de Şehzade Baydu ile evlendirmişti¹². Padişâh Hatun ise o sırada Küçük Asya (Anadolu)'da vali bulunan kocası Keyhatu'nun yanına gitmişti. Fakat Siyurgatmış ile Padişâh Hatun'un çekişmeleri son bulmamıştı. Padişâh Hatun'un incu (veya inçü, inci) yani hassa arazisi olan Sîrcân, Siyurgatmış için önemli bir yerdî. Bu yüzden Emîr Togan aracılığıyla Sîrcân kendisine verildiği takdirde 50.000 dinâr olan bu bölgenin vergisine karşılık kendisi yıllık 70.000 dinâr ödeyeceğini, Padişâh Hatun'a da Sîrcân'a karşılık Rum'da bir yer verilmesini İlhan'a teklif etti. Argun'un bu teklifi kabul etmesinden dolayı, Sîrcân bölgesi Siyurgatmış'ın eline geçti¹³.

Târîh-i Güzîde ve Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre'ye göre; Siyurgatmış, Argun Han'ın fermanıyla Sîrcân'ı alıp, tahtını muhafaza edince, vezirlik makamına Fahreddîn (veya Fahrülmülk) Mahmûd b. Şemseddîn Muhammed Şâh Zevzenî tayin etti¹⁴. Divan nazırlığına Fahreddîn Yahyâ'nın oğlu Hâce Kıvâmülmülk Şahâbeddîn'i, divan münşiliğine ise Hâce Cemâleddîn'in oğlu Hâce Tâceddîn (bu kişi Terken Hatun döneminde Yezd'den Kirmân'a

¹⁰ Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 131; Fatma Mernissi, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, (Çev. M. Ali Kayabol-Filiz Nayır), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992, s. 117; Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, Editör, Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 551.

¹¹ Hondmîr, *Habîbü'l-siyer fî AhbâriEfrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş., s. 269-270; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; Ali Han Vezîri, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 455; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, *Mecmau'lEnsâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1373 hş., s. 200; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 244.

¹² Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 417.

¹³ NâsireddînMünşîKirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 57; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; krş. Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁴ HamdullâhMustevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. AbdülhüseynNevâ'i, Tahran 1364 hş., Hondmîr, *Habîbü'l-siyer fî AhbâriEfrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed DebîrSiyakî, Tahran 1370 hş., s. 532-533; MuîneddînNatanzî, *Müntehabü'tTevârih-i Muîni*, Neşr. Pervînİstehri, Tahran 1383 hş., s. 31; aynı müellif, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre (Müntehabü'tTevârih-i Muîni "Anonim-i İskender"*, Neşr. JoanAubin, Tahran 1336 hş., s. 26.

gelmişti.)'i getirdi. Hâce Ziyâeddîn'in oğlu Hâce İzzeddîn Mesud'u da nedim yaptı¹⁵.

Kirmân'a tekrar hâkim olan Siyurgatmış buradaki gücünü muhafaza etmeye çalışmışsa da Padişâh Hatun ile Siyurgatmış arasındaki hâkimiyet mücadelesi henüz son bulmamıştı. Zira Siyurgatmış'ın veziri Fahrülmülk Muhammedşâh Zevzenî¹⁶ bu mücadeleyi körüklüyordu. Padişâh Hatun, nasihat yoluyla veziri bir takım tertiplere karışmaktan alıkoymaya çalıştı. Ancak Vezir, sert mizaçlı bir adamdı ve bu yüzden Padişâh Hatun'a şöyle bir cevap verdi: "Bugün Siyurgatmış'ın saltanat zamanıdır; elimden geleni geri komam, Allah göstermesin, eğer bir gün Kirmân tahtı sana düşerse, beni kasap satırı ile iki parçaya ayırırsın"¹⁷.

Aynı yılda yani 689 (1290)'da Padişâh Hatun, Sîrcân'ı kardeşinin elinden kurtarmak için önce Anadolu'da, sonra da Tebriz'de Argun Han ile yeniden konuştu. Argun'da, Padişâh Hatun'a izzet ve ikramlarda bulunarak onun isteklerini yerine getirdi. Bunda Vezir Sad ed-Devle'nin de etkisi olmuştu¹⁸.

690 (1291)'da Argun'un ölümü üzerine yerine Keyhatu tahta oturdu. Beklenmedik bir zamanda imparatorluk tahtına oturan Abaka'nın oğlu Keyhatu, Sultan Celâleddîn Siyurgatmış'ı Kirmân tahtından azledip, karısı Padişâh Hatun'u Kirmân tahtına hükümdar ilan etti (691/1292)¹⁹.

3. Padişâh Hatun'un Kirmân Tahtına Geçmesi

Padişâh Hatun kocasının askerlerinden ve tedbirli komutanlarından meydana gelen bir kuvvetin başında; elinde hükümdarlık fermanıyla Kirmân'a geldi. Bu durumla birlikte daha önce Siyurgatmış'ın taraftarı olan birçok emîr ondan uzaklaştı. Yalnız ve çaresiz kalan Siyurgatmış, karısı Gerduçin ve öteki karısı İlâk Hatun'dan başka, kızı Şâh Âlem'i de alıp kız

¹⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 74; krş. Ali Han Vezîri, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 456, dipnot 76.

¹⁶ Padişâh Hatun, Siyurgatmış'ı öldürüp Kirmân'a tamamen hâkim olduktan sonra Vezir Fahrülmülk'ü de öldürmüştür. Bkz. Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 533; Muineddîn Netenzi, *Müntehabü'tTevârih-i Muînî*, s. *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 27.

¹⁷ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 533; Muineddîn Netenzi, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 26-27; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 132-133.

¹⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 62; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 133.

¹⁹ *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 245; Abbas İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 417; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 99; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 133.

kardeşi Padişâh Hatun'u karşılamak üzere Fars sınırına kadar gitti²⁰. Padişâh Hatun 691 yılı Zilkadde (Ekim 1292) ayının ortasında Saffetüddin unvanıyla saltanat tahtına oturdu²¹.

Bir müddet memleketi yöneten Padişâh Hatun, Siyurgatmış'ın yeniden saltanata sahip olmak hevesine kapıldığını görünce onu şehrin kalesine hapsedirdi. Kadınlık merhametinden ötürü kardeşlik haklarını göz önünde tutarak ona; yargılanması sırasında savunulması için müdafiler tuttu ve işkence ettirmedi. Mengü Timur'un kızı Gerduçin, Padişâh Hatun'un güzel hasletlerinden kuvvet alarak eşini kurtarmak ümidini besledi. Bu amaca ulaşmak için de hayli uğraştı. Bir gün kalenin sakalığını yapan adamı, içinde bir ip bulunan su tulumunu Siyurgatmış'a götürmeye razı etti. Siyurgatmış bununla kaleden indi ve karısı ile birlikte kaçtılar²². Siyurgatmış'ın kaleden kaçtıktan sonra nereye gittiğiyle ilgili iki rivayet vardır. Bu rivayetlerden ilkinde göre; Siyurgatmış kaleden kaçtıktan sonra şehirde bulunan Kâdî Şeyh Sadreddin'in evine sığındı. Vaktinde Sultan Siyurgatmış'tan büyük bir izzet ve ikram görmüş olan bu zat, Padişâh Hatun'un yanına bir kişiyi gönderip kardeşinin kaleden kaçarak kendi evinde saklandığını söyledi²³. Diğer bir rivayette ise Siyurgatmış ve karısı önce Sistân'a veya Horâsân'a²⁴ Emîr Nevruz'un yanına gitmeyi en uygun çare gibi görmüşlerdi. Fakat evlatlarının ve mallarının selamette kalması için bundan vazgeçtiler. Siyurgatmış ve karısı sonunda Keyhatu'nun ordusuna doğru yol almaya karar verdiler. Onları burada Emîr Âk Bükâ kabul etti. Bu haber Padişâh Hatun'a ulaşır ulaşmaz, Padişâh Hatun kalabalık bir elçi heyetini zengin hediyelerle birlikte kocası Keyhatu'ya gönderip bendeliğini bir kere daha ifade etti²⁵. Karısının hatırını

²⁰ Nâsireddin Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 69; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 235; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 133.

²¹ Nâsireddin Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 71; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 459-462; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 76; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 417.

²² Nâsireddin Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 71-72; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 270; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 230; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzîde*, s. 534; Muineddin Netenzi, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 28; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 134.

²³ Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 462.

²⁴ Şebânkâreî; onların Horasan'a Gazan Han'ın yanına gitmek için meşverette bulduklarını zikretmektedir. Bkz. Şebânkâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 202.

²⁵ Nâsireddin Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, Neşr. Sadık Seccâdi, Tahran 1375 hş., s. 79-80; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247.

her şeyin üstünde tutan Keyhatu, Harezmlî Turhan ve Diliday Bahadır'ın himayesinde Siyurgatmış'ı zelilâne bir şekilde tek atlı olarak Kirmân'a yolladı²⁶. Padişâh Hatun yeğeni Nâsireddîn Yülükşâh'ın evinde onu birkaç ay hapis tuttu. Sonunda Şehzade Baydu, Keyhatu'dan Siyurgatmış'ın serbest bırakılıp kızı Şâh Âlem ile birlikte Ordugâh' gönderilmesine dair bir yarlıg hükmü aldı ve bunu kendi emîrlerinden Cergudây ve Kubilay ile yolladı. Padişâh Hatun, Siyurgatmış'ın serbest bırakılıp, gönderilmesi işini biraz geciktirdi, ama onun karısını (Îlâk Hâtun), oğlunu ve kızını hiç vakit kaybetmeden ve herhangi bir talepte bulunmadan Ordugâh'a gidebilmeleri için Bağdat'a yolladı (Şevvâl 692/Eylül 1293)²⁷.

4. Siyurgatmış'ın Öldürülmesi

Kısa bir süre sonra Padişâh Hatun kardeşine acıdı, onu affedip serbest bıraktı ve ona şefkatle muamele etti. Bu duruma sevinen Siyurgatmış, Padişâh Hatun'un şerefine çok tantanalı bir ziyafet hazırlattı. Her iki taraf samimiyet içinde kardeşlik bağlarını gönülden duydukları bu gecede bir takım menfaat düşkünlerinin damarlarındaki haset ve fitne kıvılcımları körüklenmiş oldu. Böylece Siyurgatmış'ın düşmanları ve vaktiyle ondan yüz çevirmiş olan melikler, ne yapıp edip Padişâh Hatun'a onu öldürtmeyi gaye edindiler ve Siyurgatmış'a karşı iftiraya koyuldular. Padişâh Hatun'a Siyurgatmış'ın kendisini öldürteceği yolunda kuşku uyandıran sözler söyleyip onda korku ve şiddet havası yarattılar²⁸. İktidarı elinde tutma, hüküm ve idare etme kabiliyetlerine rağmen pek zarif ve ince duygulu bir kadın olan Padişâh Hatun kendi hayatını tehdit ve endişeden kurtarmak için üvey kardeşi olan Siyurgatmış'ı bir ramazan akşamı (27 Ramazan 693²⁹/21 Ağustos 1294)³⁰ iftar vaktinde öldürülmesini emretti. Siyurgatmış'ın Padişâh Hatun tarafından elde

²⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 80; Muineddîn Netenzi, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre*, s.28; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 135.

²⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 246.

²⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 72-73; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, C. III, s. 80; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 730; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 246-247; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 135.

²⁹ Muineddîn Netenzi, onun 692 yılında öldürüldüğünü zikretmektedir. Bkz. Muineddîn Netenzi, *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, s. 31; aynı müellif, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 28.

³⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 462-463; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 136.

edilen İsen adlı cariyesi³¹ onun içkisine zehir attı³² ve daha sonra da onun bıçakla kendisini öldürdüğü haberini etrafa yaydılar. Şehirde başka bir evde tutuklu bulunan karısı Gerduçin olaydan haberdar olunca matem yerine geldi ve kederinden mateme büründü. Ayân ve emîrler gibi Padişâh Hatun da ona başsağlığında bulundu ve hemen bütün hayatı Kirmân tahtını elde etmek için mücadeleyle geçen Sultan Siyurgatmış'ı aile kabristanı olan Kubbe-i Sebz'de bulunan medreseye³³ gömdüler³⁴.

Bu olaylar, Kirmânlıları çok üzdü ve haklı olarak halkın Padişâh Hatun'a karşı beslediği sevgi ve saygı, nefret duygusu ile yer değiştirdi. Kirmânlılar kendi genç kardeşini öldürmesini, onun kemaline ve merhametine yakıştıramadılar. Dedikodu ve nefretleri unutturmak için Padişâh Hatun halkın her tabakasını nimetlere boğdu ve Siyurgatmış'ın hapisteki adamlarını serbest bıraktı. Zengin hediyeler tesirini çok çabuk gösterdi ve dedikodu ateşi sönmüverdi. Bu arada Padişâh Hatun kız kardeşinin oğlu Nâsireddin Yülükşâh'ı divanda görevlendirdi. Hâce Yemîn el-Melik Zahîreddîn'i divana müstevfi yaptı. FahrülmülkŞemseddin Muhammed Şâh'ın oğlu FahrülmülkNizâmeddînMahmûd vezir oldu. Divanın ileri gelenlerinden Zahîrülülk Fahreddîn Hoca da tevfiz (tam yetki ile donatılmış vezirlik) vezir oldu³⁵. Aynı yılda, Hoca NasireddinYûsuf'u eşi Keyhatu'ya yollayıp Yezd ve Şebankâra'yı istedi ve sarayın emîrlerinden olan Muizeddîn Ali Melik ve Nasireddîn Said'i Şebankâra emîrliğine aday gösterdi. Yezd eyaletine ise

³¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 136.

³² *Ravzatu's-safa* (s. 730); *Târîh-i ŞâhiKarâhutâiyân-i Kirmân* (s.76); *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû* (C. III, s. 81); *Mecmau'l Ensâb* (s. 201); *Târîh-i Kirmân* (C. I, s. 463) ve *Yâddâştây-i Kazvînî* (C. III, s. 247)'de ise onun boğdurularak öldürüldüğü yazılmaktadır.

³³ *Târîh-i Güzîde* (s. 533, dipnot 2)'de Sultan Siyurgatmış'ınnaaşının kendisi tarafından yaptırılan Derb-i Nev (Yeni Kapı) medresesine gömüldüğü yazılmaktadır. Yine aynı şekilde, *Yâddâştây-i Kazvînî*, (C. III, s. 247)'de Siyurgatmış'ınnaaşının kendisi tarafından yaptırılmış olan bir medreseye gömüldüğü yazılmaktadır. Krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 136; Ahmet Taşağıl, "Kutlukhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 493.

³⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 463.

³⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 73-74; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 136.

Nusret Melik'i uygun gördü³⁶. Ayrıca Vezir Fahrülmülk Nizâmeddîn'in tavsiyesiyle Nâsîreddîn Münşî (Sımtü'l-ulâ'nın müellifi)'yi de yanına çağırıp Divan-ı Resâ'il ve Divan-ı İnşa'yı ona verdi³⁷.

5. Baydu'nun İlhanlı Tahtına Cülusu ve Padişâh Hatun'un İdamı

Padişâh Hatun'un ikinci eşi Keyhatu Han hükümdarlık vasıflarından mahrum, sefih ve hatta derecesiz bir şekilde müsrif bir adamdı. Kabiliyetsizliklerini örtmek için hazineyi boşaltma bahasına cömertçe hediyeler dağıttı ve böylece başına gelebilecek tehlikeleri önlemeyi düşünmüştü. Keyhatu'nun selefleri zamanında büyük ölçüde kendini göstermiş olan para sıkıntısı bu hükümdar zamanında korkunç sonuçlar veren bir tedbirin alınmasına sebep oldu. Veziri ve maliye nâzırı Sadreddîn Zencânî, Çinlileri örnek alarak Tebriz'de ve devletin diğer birçok şehirlerinde kâğıt paralar (Çav) bastırdı (693/1294). Aynı zamanda madeni paranın da geçmesini yasak etti. Bunun sonucunda ticaret ve sanayi durdu, nüfus köylere ve kırlara dağıldı. Bundan dolayı şehirler boşaldı. Memleketin her tarafının harap olması tehlikesi baş gösterince alınan yasak karardan iki ay geçmeden vazgeçildi³⁸.

Bu yeni kâğıt para ekonomisine uygun, yeni bir düzen verilmediği için devlet maliyesine güven kalmadı. Keyhatu'nun mali işlerdeki beceriksizliğine politik kabiliyetsizliği de eklendi. Bu sebeplerden dolayı çok sayıda düşman kazandı. Taht rakiplerinden olan Baydu, şahsi kininin etkisi altında taraftarlarıyla Bağdat'tan çıkararak Tebriz'e doğru yürüdü. Keyhatu da Cemâziyelevvel 694 (Nisan 1295)'te ona karşı mücadeleye girişti. Fakat Keyhatu Han'ın emîrleri, Baydu tarafına geçtiklerinden, o evvelce bol bağışlarda bulunduğu valilerine sığına bilmek ümidiyle Küçük Asya'ya

³⁶ Nâsîreddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 74-75; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 137 aynı müellif, "Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 81, Ankara 1961, s. 92.

³⁷ *Yaddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 137; aynı müellif, Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", s. 92.

³⁸ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 182-183; *Târih-i Vassâf*, s. 156; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 101; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 138; aynı müellif, Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", s. 93.

kaçmayı uygun bir çare olarak gördü. Maceralı bir kaçıştan sonra yakalanıp Baydu'nun emriyle Cemâziyelevvel 694 (Mart 1295)'te idam edildi³⁹.

Baydu'nun Bağdat'ta ayaklanması haberi Padişâh Hatun'a ulaşır ulaşmaz (694/1295) o, bundan büyük bir kuşkuya kapıldı. Bu haberler Padişâh Hatun'un Yezd'te vali yapacağı Nusret Melik ile Şebankâra emîrlğine uygun gördüğü Ali Melik'in sadakatsizliklerini ortaya koymalarına sebep oldu. Onlar Baydu'nun başarılı işleri karşısında Padişâh Hatun'u devirmeyi ve böylece Baydu'nun gözüne hoş görünmeyi tasarladılar. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi Baydu'nun eşi, Padişâh Hatun'un katlettirdiği Sultan Siyurgatmış'ın kızı Şâh Âlem idi. Annesi Gerduçin ise kocasının öcünü almak için fırsat beklemekteydi. Baydu'nun İlhanlı hanı olması ise ona bu fırsatı vermişti⁴⁰.

Çok geçmeden Keyhatu'yu yenen Baydu'dan Padişâh Hatun'a bir yarlığ geldi. Bu yarlığ hükmünde; Padişâh Hatun'un mal ve hediyelerle birlikte kurultayda (Baydu'nun cülûs merasiminde) hazır bulunması bildiriliyordu⁴¹. Elçi Çıgan'ın getirdiği bu haberi öğrenen Nusret Melik, Siyurgatmış'ın dostu olanları kendine müttefik hale getirdi ve Hanzâde Gerduçin'e şehrin kapısından dışarı çıkması haberini yolladı. Gerduçin yakınları ile birlikte Kirmân'dan dışarıya çıkarak Meşîz'de toplandılar. Böylece Gerduçin ve başta Ali Melik olmak üzere diğer sadakatsiz emîrler, buradan ayrıılıp Kirmân'a Padişâh Hatun'un üzerine yürüdüler. Padişâh Hatun kendi üzerine yüründüğünü öğrenince emîrlerini toplayıp bu konudaki düşüncelerini sordu. Kâdî Havâf, Horâsân'a Gâzân'ın yanına gitmeyi teklif etti. Başka görüşte olanlar ise bu teklifin aleyhinde bulundular ve kalede saklanmak onlara daha tehlikesiz göründü. Bu süre zarfında Gerduçin ve taraftarları şehri kuşattılar. Kuşatma birkaç gün sürdü. Bu esnada Padişâh Hatun'un destekçilerinden bir kısmı⁴² ondan ayrıılıp Gerduçin'in hizmetine girdiler. Daha fazla direnmenin faydasız olduğunu gören Padişâh Hatun şehrin

³⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 101-102; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 138-139.

⁴⁰ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler* s. 139.

⁴¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 75; *Yâddâştây-i Kazvînî*, C. III, s. 247; *Târih-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân*, s. 81; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 139.

⁴² Bu kişiler: Emîr Tîmûr, Emîr Mübarek, Yülükşâh ve Emîr Şadi'dir. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 76.

anahtarlarını yengesi Gerduçin'e yolladı⁴³. Bunun üzerine askerler Kirmân şehrine girip Padişâh Hatun'un vezir ve emîrlerini yakalayıp bağladılar. Padişâh Hatun ise hıyanetle itham edilip bulunduğu köşkten getirilip Celâlî evinde hapsedildi. Ertesi gün Gerduçin büyük bir ihtişam ve merasimle Kirmân kapılarından geçip, tahta oturduktan sonra Padişâh Hatun'u hıyanetle itham etti ve Baydu Han'a durumu bildiren elçiler gönderdi. Daha sonra Gerduçin, Padişâh Hatun'u da yanına alarak Kasr-ı Zerd (veya Kûşk-i Zerd)'e⁴⁴ doğru yola koyuldu. Her ikisi de Yaylak'ta Baydu Han'dan gelecek fermanı beklediler. Şâh Âlem'in etkisiyle Baydu istenen fermanı verdi. Bu ferdandan sonra birkaç kişi Padişâh Hatun'un çadırına girip onu öldürdüler ve naaşını orada bulunan Müşkin⁴⁵ (veya Müskin) köyüne gömdüler (Şabân 694/Haziran-Temmuz 1295)⁴⁶. Daha sonra Padişâh Hatun'un naaşı Kirmân tahtına oturan Haccâc Sultan'ın (Siyurgatmış'ın kardeşi) oğlu Muzafereddîn Muhammed Şâh tarafından buradan alınıp Kirmân şehrine Terken Hatun'un medresesine defnedildi.⁴⁷

Böylece anne ve babası hükümdar olan ve iki İlhanlı İmparatoru'na eşlik eden Kutlug hanedanı hükümdarı Padişâh Hatun kardeş katili olmanın cezasını hayatıyla ödemiş oldu. Fakat onun öldürülmesine ferman çıkaran Baydu'ya da kısa bir süre sonra aynı sonuç reva görüldü.

6. Padişâh Hatun'un Şahsiyeti ve Şiirlerinden Derlemeler

Bütün kaynaklar ve bütün eski tarihler Padişâh Hatun'un vasıflarını adeta elbirliği ile hemen hemen şu yolda anlatırlar: Türlü faziletlerle süslenmiş bulunan iyi huylu güzel bir kadındı. Her zaman adaletle iş görürdü.

⁴³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 75-76; Ali Han Vezîri, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 464-465; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 81; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 81; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 247-148; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 139-140.

⁴⁴ Kasr-ı Zerd: İsfahân ile Şîrâz arasındaki bir yerleşim yerinin ismidir. Bkz. Ali Han Vezîri, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 465-466, dipnot 95; Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 143, dipnot 161.

⁴⁵ Müşkin: Kasr-ı Zerd'e bağlı bir köydür. Bkz. Bahriye Üçok *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 143, dipnot. 161.

⁴⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 76-77; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 81-82; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 27; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 81-82; Abbas İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 417; *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 248.

⁴⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 77; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*, C. III, s. 82; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 731.

Kirmân tahtına oturunca âlimlere ve fazıllara ilgi gösterip onların durumlarını düzeltmeye çalıştı. Yaradılışının güzelliği, nezaketi ve yüksek istidatları onu hem kendi devrinde, hem de kendinden sonra gelenler arasında ebedi kıldı. O çok iyi bir hattattı. Ayrıca edebi üslûba sahip bir yazardı. Bütün bunlardan başka eski şiir dergilerini süsleyen mahirane şiirleri ve kendi eliyle yazdığı tezhiplerle de süslediği eşsiz Kur'an-ı Kerim'leri devrin önemli kitaplarında yer almaktaydı⁴⁸.

Daha önceki bilgilerde de anlattığımız gibi Padişâh Hatun; iyi bir hattat olmasının yanında edebî üsluba sahip bir şairdi. Padişâh Hatun yazmış olduğu şiirlerde mahlas olarak Hasan Şâh isminin yanında Lâle Hatun mahlasını da kullanmıştı. Nitekim Âteşgede-i Âzer'de, Padişâh Hatun, Lâle Hatun şeklinde zikredilmiş ve hayatı ile şiirleri hakkında özet bilgiler aktarılmıştır⁴⁹.

Onun muhtelif kaynaklardan derlediğimiz şiirleri:

هر چند که فرزندانگ سلطانم یا میوه بستان دل ترکانم
مخندم از اقبال و سعادت لیکن می گریم ازین غربت بی پایانی⁵⁰

Her ne kadar, ulu sultanın çocuğu

Ve Terken'in gönül bahçesinin meyvesi olduğum için

İkbal ve saadetten görünüşte gülüyorsam da

Bu sonsuz gurbet yüzünden içim ağlıyor.

آن روز که در ازل نشانش کردند آسایش جان بیدلانش کردند
دعوی لب چون شکر ت کرد نبات⁵¹ ز آنرودوسه سیخ در دهانش کردند⁵²

⁴⁸ Nâsireddin Münşi Kirmânî, *Sımtü 'l-ulâ*, s. 70; Abd el-Muhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 166; Mîrhond, *Ravzatü's-safa*, s. 730-731; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 270-271; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 459-462; Abbas İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 418; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 143-144.

⁴⁹ *Lutf Ali Beg Âzer b. Âgâ Hân-i Begdilî, Âteşgede-i Âzer (Nîme-i Devvum)*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1378 hş., s. 446-447.

⁵⁰ Nâsireddin Münşi Kirmânî, *Sımtü 'l-ulâ*, s. 70; *Târih-i ŞâhiKarâhutâyân-i Kirmân*, s. 80; Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, s. 418.

⁵¹ *Târih-i Güzide* (s. 534)'de bu mısra “دعوی لب چو قند او کرد نبات” şeklindedir. Bahriye Üçok (*İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 145) ise bu mısra ve devamındaki mısrayı “دعوی لب نگار می کرد نبات ز آن دو سه سیخ در دهانش کردند” şeklinde yazmıştır. Ancak Üçok'un makalesinde, bizim yazdığımız şekilde yazılmıştır. Bkz. Bahriye Üçok, *Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar*, s. 95.

⁵² Nâsireddin Münşi Kirmânî, *Sımtü 'l-ulâ*, s. 70; Hamdullâh Mustevfi, *Târih-i Güzide*, s. 533-534; *Târih-i ŞâhiKarâhutâyân-i Kirmân*, s. 80; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 460; Hidayet Rızâ Kulihân, *Mecmau'l Fusaha*, C. I, Neşr. Mezâhir Musaffâ,

Ezelde onu vücuda getirmek istedikleri gün
Âşıkların ruhuna sükûnet vermek için yaratmışlardır
Nebat-ı şeker sevgilinin dudaklarının tatlılığını iddia ettiği zaman
Bu yüzden onun ağzına iki üç tıkaç tıkadılar.

سیبی که ز دست تو نهانی رسم⁵³ زو بوی جوادانی رسم
چون نار دلم بخندد از شادی آن کز دست و کف دوستگانی رسم⁵⁴

Senin elinden gizlice bana ulaşan elmadan
Ebedî hayatın kokusunu duyuyorum
Senin elin ve avucundan bana dostluk hatırası geldiği için
⁵⁵Duyduğum sevinçten gönlüm nar gibi açılır.

من آن زنم که همه کار من نکو کاریست بزیر مقنعه من بسی کله داریست
بهر که مقنعه بخشم از سرم کوید چه جای مقنعه تاج هزار دناریست⁵⁶

Ben o kadını ki bütün işlerim hayır işleridir
Benim başörtümün altında kuvvetli bir taç vardır
Her kimseye başımdaki örtüden bir tane hediye edersem
O bunun bin dinârlık bir taç olduğunu söyler

نه هر زنی بدو گز مقنعه است کد بانو نه هر سری بکلاهی سزای سر داریست
من آن شهیم ز نژاد شهان الغ سلطان⁵⁷ ز ما برند اگر در جهان جهانداریست⁵⁸

Her kadın bir iki arşın bez örtmekle hanımefendi olmaz
Her başta bir külahla serdarlığa layık olmaz

Tahran 1382 hş., s. 150; Ali Ekber-Müşir Selimî, *Zenân-i Sohenver*, C. I, Tahran 1335 hş., s. 59; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 418.

⁵³ *Târîh-i Moğol* (s. 418)'da bu ve sonraki mısralar "می رسم" şeklinde yazılmıştır.

⁵⁴ *Târîh-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 80; Ali Ekber-Müşir Selimî, *Zenân-i Sohenver*, C. I, s. 59; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 418.

⁵⁵ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 144-145.

⁵⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 70; *Târîh-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 76; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 460; Hidayet Rızâ Kulîhân, *Mecmau'l Fusaha*, C. I, s. 150; Ali Ekber-Müşir Selimî, *Zenân-i Sohenver*, C. I, s. 57; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 418.

⁵⁷ *Târîh-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, (s. 77, dipnot 2) ve *Târîh-i Moğol* (s. 418)'da bu mısra "حسن شهیم ز نژاد قارا الغ سلطان" şeklindedir.

⁵⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Simtü'l-ulâ*, s. 70-71; *Târîh-i Şâhi Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 76; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 460; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 418.

Ben uluğ sultan gibi Padişâhlar soyundan gelmiş bir şahım
Eğer dünyada bir saltanat varsa o ancak bizim saltanatımızdandır.

بر لعل که دید هرگز از مشک رقم یا غالیه بر نوش کجا کرد ستم
جانا اثر خال سیاه بر لب تو تاریکی و آب زندگانیت به هم⁵⁹

Yakut üzerine miskten bir yazı kim görmüş?

Gâliye⁶⁰ hayat çeşmesine nerede zulmetti?

Sevgilim dudağının üstündeki siyah ben

⁶¹Karanlık ve âb-ı hayat ikisi bir yerde toplanmış gibidir.

همیشه باد سرزن بزیر مقتعه که تار و پود وی از عصمت و نکوکاریست⁶²

Bir kadının başı daima ismet ve insaniyet ipliklerinden örülmüş bir
perde altında olsun.

من اگر توبه زمی کرده ام ای سر و سهی تو خود این توبه نکردی که مرا می ندهی
(من) بس غصه که از چشمه نوش تو رسید تا دست من امروز بدوش تو رسید
در گوش تو دانه‌های در می بینم آب چشمیم مگر بگوشی تو رسید?⁶³

Ben her ne kadar şarap içmeye tövbe ettiysem de ey servi boylu

Sende şarap vermeye tövbe etmedin ya!

Bugün benim elim senin omzuna değinceye kadar

Senin dudaklarının hasretinden neler çektim.

Senin kulaklarındaki küpelerde inci taneleri görüyorum

⁶⁴Bunlar sakın benim gözyaşlarım olmasın?

⁵⁹ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; Hamdullâh Mustevfi, *Târih-i Güzide*, s. 533; Muineddîn Netenzi, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâra*, s. 27; Ali Han Vezîri, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 460; Hidayet Rızâ Kulihân, *Mecmau'l Fusaha*, C. I, s. 150; Ali Ekber-Müşîr Selimî, *Zenân-i Sohenver*, C. I, s. 65.

⁶⁰ Eskiden yapılan, misk ve amber karıştırılmış siyah saç boyası. Bkz. Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 989.

⁶¹ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 146; aynı müellif, Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", s. 97.

⁶² Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 271; krş. Ali Han Vezîri, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 460, dipnot 84.

⁶³ *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 81; Ali Han Vezîri, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 462, dipnot 86; *Begdilî, Âteşgede-i Âzer (Nîme-i Devvum)*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahrân 1378 hş., s. 447; Ali Ekber-Müşîr Selimî, *Zenân-i Sohenver*, C. I, s. 58.

⁶⁴ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 147; aynı müellif, Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", s. 97.

جمال سایه خود ز آن دریغ می دارم⁶⁵ ز آفتاب که او شهر کرد بازار بست
درون پرده عصمت که تکیه کاه من است مسافران صبا را گذار بدشوار بست⁶⁶

Serseri olan güneşten gölgemin güzelliğini korumak için
İsmet perdesi altında yaşıyorum.

Benim sığınmış olduğum ismet perdesinin altından
Saba rüzgârı yolcularının (esintilerinin) bile geçmesi mümkün değildir⁶⁷.

Padişâh Hatun hakkında söylenmiş ve kaynaklarda yazılmış bir
methiyede de şu mısralar bulunmaktadır:

اگر صدبار دیگر دستنراز سرگیر ندور انجهانرا
همایون پیگر نفر خنده فالخجسته طالعز بیاخصالی
بز بیوفرا و بر تحتشاهنخواهد دید چشم پادشاهی⁶⁸

Eğer devran-ı cihanın destanını yeniden yüz defa anlatmaya başlasalar
hümayun görünüşlü, uğurlu, fallı, beğenilmiş tâlîli, süslü hasetli, süs ve
haşmeti ile şahlık tahtında onun gibisini padişahlık gözü görmeyecektir⁶⁹.

Şiirlerin Türkçe çevirileri birkaç düzenleme dışında Bahriye Üçok'un
daha önce de bahsettiğimiz kitap ve makalesinden alınmıştır.

Sonuç

Kutlughanlılar; Padişâh Hatun zamanında İlhanlılarla kurdukları
siyasi ilişkilerin sonucunda hâkimiyet sahasını, Kirmân'dan Hürmüz
tarafına kadar genişletmişti. Bu duruma neden olan en büyük etken ise
İlhanlılarla kurulan güçlü siyasi ilişkilerdi. Ayrıca bu duruma bağlı olarak
Padişâh Hatun'da annesi Kutlug Terken Hatun gibi Kirmân'ın sosyo-
ekonomik işlerini düzene koymuş, âlimleri ve zanaat erbabı kimseleri himaye
etmişti.

Padişâh Hatun'un da saltanat dönemi selefleri gibi iktidar
mücadelesiyle geçmişti. Bu taht mücadeleleri sonucunda Padişâh Hatun üvey
kardeşi Siyurgatmış'ı öldürüp Kirmân tahtına oturmuştu. Ancak kısa bir süre

⁶⁵ *Târîh-i Şâhî Karâhtâiyân-i Kirmân* (s. 77) ve *Târîh-i Kirmân* (C. I, s. 460)'da bu
mısra "جمال طلعت خود را دریغ میدارم" şeklinde yazılmıştır.

⁶⁶ *Begdîlî, Ateşgede-i Âzer (Nîme-i Devvum)*, s. 446; Bahriye Üçok, *İslam
Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 147; aynı müellif, Kirman'da Müslüman Kutlug
Devletinde İki Kadın Hükümdar", s. 97.

⁶⁷ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 147.

⁶⁸ Nâsireddîn Münşî *Kirmânî, Sımtü'l-ulâ*, s. 70; Ali Ekber-Müşir Selimî, *Zenân-i
Sohenver*, C. I, s. 58.

⁶⁹ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler*, s. 149.

sonra kendisi de aynı akıbete uğramıştı. Nitekim Padişâh Hatun; Siyurgatmış'ın eşi Gerduçin Kirmân tahtından indirilmiş ve daha sonra onun tarafından öldürülmüştür. Padişâh Hatun'un ölümünden sonra Kirmân tahtına geçen kişiler pek bir varlık gösteremediler. Bunun sonucunda Kirmân hâkimiyeti Olcaytu tarafından bu hanedandan alınmış ve buraya Melik Nâsireddîn Muhammed b. Burhan vali olarak tayin edilmiştir. Bu durum Kutlughanlıların Kirmân'daki hâkimiyetlerinin sonu olacaktı.

Kaynakça

- ÂŞTİYÂNÎ, Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, Tahran 1387 hş.
- DALKESEN, Nilgün, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, Editör, Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011.
- EKBER, Ali- SELİMÎ, Müşir, *Zenân-i Sohenver*, C. I, Tahran 1335 hş.
- GENÇTÜRK, Cihan, "Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 5, Sayı: Ek Sayı, Aralık 2016, ss. 97-112.
- GregoryAbû'l FARAC (Bar Hebraeus), *Abû'lFarac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- Hâfiz-i EBRÛ, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, Neşr. Sadık Seccâdi, C. III, Tahran 1375 hş.
- Hamdullâh Mustevfi-i KAZVÎNÎ, *Târih-i Güzide*, Neşr. AbdülhüseynNevâ'i, Tahran 1364 hş.
- Hidayet Rızâ KULÎHÂN, *Mecmau'l Fusaha*, C. I, Neşr. Mezâhir Musaffâ, Tahran 1382 hş.
- HONDMÎR, *Habîbü'l-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş.
- Kadı Ahmed Gaffârî-i KAZVÎNÎ, *Târih-i Cihan Âra*, Kitâb Furûşî-i Hâfiz, Tahran 1338 hş.
- KAZVÎNÎ, Muhammed, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, Neşr. İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş.
- Lutf Ali Beg Âzer b. Âgâ Hân-i BEGDİLÎ, *Âteşgede-i Âzer (Nîme-i Devvum)*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1378 hş.
- MERNİSSÎ, Fatıma Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar), (Çev. M. Ali Kayabol-Filiz Nayır), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992.
- MÎRHOND, *Ravzatu's-safâ fî Sîretî'l-enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hülefâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş.

- Muhammed b. Ali b. Muhammed ŞEBANKÂREÎ, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1373 hş.
- Muineddîn NATANZÎ, *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, Neşr. Pervîn İstehri, Tahran 1383 hş.
- , *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre (Müntehabü't Tevârih-i Muîni "Anonim-i İskender"*, Neşr. Joan Aubin, Tahran 1336 hş.
- Nâsireddîn Münşî KİRMÂNÎ, *Simtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târih-i Karâhitâyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran 1328 hş.
- Reşîdüddîn FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, (Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani) TTK Basımevi, Ankara 2013.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Târih-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân* (Anonim), Neşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş.
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Kutlukhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002.
- ÜÇOK, Bahriye, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- "Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 81, Ankara 1961, ss. 81-98.

**KLASİK TÜRK EDEBİYATI ARACILIĞIYLA YEDİNCİ SINIFTA
DUYGULAR TEMASININ ÖĞRETİLEBİLİRLİĞİNİN
İNCELENMESİ***

**Teachability of Emotion Theme Through Classical Turkish Literature
Texts in 7th Grade Turkish Lesson**

*Ahmet KARABULUT***

*Lokman TURAN****

Özet

Bu çalışma, ilköğretim II. kademe 7. Sınıf Türkçe dersinde klasik Türk edebiyatı metnlerinin öğretilirliğini incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada esas amaç, öğrencilerin MEB yedinci sınıf Türkçe müfredatını öğrenirken aynı zamanda onları klasik Türk edebiyatı dünyasıyla tanıştırmak, yaklaşık olarak altı yüz yıl edebiyatımıza yön vermiş bu dönemin dil ve üslup özelliklerini, kendine has kurallarından bazılarını öğrencilere kavratmaktır.

Klasik Türk edebiyatı metnlerinin öğretilirliğini araştırma amaçlı yapılan bu çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden (case study) durum çalışmasından yararlanılmıştır. Çalışmada klasik Türk edebiyatı metinleri doküman inceleme tekniği ile incelenerek bu inceleme neticesinde Türkçe Dersi Öğretim Programı nazara alınmış biri dinleme metni olmak üzere toplamda 4 metin ve bu metinlere bağlı olarak da toplamda 40 tane etkinlik “Duygular teması” çerçevesinde ele alınarak hazırlanmıştır. Çalışma için hazırlanan toplamda 4 metin Erzurum merkezindeki iki farklı okulda toplamda 41 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama öncesinde ve sonrasında (ön test-son test) klasik Türk edebiyatına yönelik olarak başarı testi ile tutum ölçeği öğrencilere uygulanmıştır. Çalışma sonunda bütün öğrencilerle birebir görüşmeler yapılmış; görüşmelerden, tutum anketinden ve başarı testlerinden elde edilen veriler tablolaştırılarak değerlendirilmiştir.

Hazırlanan 4 metnin uygulama süreci sonunda tema sonu değerlendirme çalışmalarını takiben klasik Türk edebiyatı başarı testi

* Bu çalışma, Klasik Türk Edebiyatı Aracılığıyla Yedinci Sınıfta Duygular Temasının Öğretilirliğinin İncelenmesi adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, karabulut.ahmet25@gmail.com

*** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, lturan@atauni.edu.tr

öğrencilere tekrar uygulanmış olup çalışmada incelenen durum olan klasik Türk edebiyatı metinlerinin istenilen kazanımlarını edindikleri görülmüştür. Bunun yanında yapılan öğrenci tutum ölçeğinin ve öğrenci görüşmelerinin sonuçları da değerlendirilmiş ve klasik Türk edebiyatının ilköğretim II. kademe 7. Sınıf Türkçe dersinde kullanımında olumlu görüşlerin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yedinci sınıf Türkçe dersi, Klasik Türk edebiyatı, Duygular teması, Durum çalışması.

Abstract

This study was written to examine the teachability of Classical Texts of Turkish Literature in 7th grade Turkish courses. The main purpose of this study is to introduce the World of the classical Turkish literature texts to students while they are learning the Ministry of Education 7th grade Turkish curriculum. It also aims to make students comprehend some of its specific rules and language and wording characteristics of this period which directs our literature approximately 600 years.

On this study that aims to research classical Turkish literature texts' teachability, case study is used. Classical Turkish literature texts used in this study is researched in the light of document analysis method. As a result of this research, four texts (one listening) were written by taking Education Program into consideration and also forty activities in total are prepared in the frame of "Emotion Theme".

Classical Turkish literature achievement test is applied to students at the end of application process of these four texts. The case examined in the study is that students acquired the desired obtainment in classical Turkish literature texts. Besides, the result of student attitude scale and student interviews are evaluated and positive views are identified in the result of using classical Turkish literature in the secondary school 7th grade Turkish lessons.

Key Words: Turkish course, Classical Turkish literature, The themes of emotion, Case study.

1.Giriş

Dil, bir toplumun kültür aktarımının en önemli parçasıdır. Bir milletin toplum hayatı: o milletin hafızasını, atalarından almış olduğu örf ve gelenekleri, toplumsal genlerini ve bu genleri oluşturan kültürü yansıtır. Cemil Meriç'e göre(1998, s. 453);dil bir milletin hafızasıdır, eğer bir toplum dilini kaybederse hafızasını kaybeder, bugünüdüne bağlayan köprüler dinamitlenir. Binlerce yıl öncesine dayanan derin kökleri ile geleceğimizi de şekillendirecek olan kültür mirasımızı genç nesillere aktarabilmek, eğitimciler

olarak üzerimize düşen en önemli vazifedir. Bu bakış açısıyla yola çıkarak özellikle ortaokul Türkçe ders kitaplarında engin kültürümüzü, sanatımızı iletecek ve geçmişle geleceği birbirine bağlayacak metinlere yer verilmesi kaçınılmazdır.

Ortaokul ve lise müfredatı göz önüne alındığında sadece lisede yer verilen klasik Türk edebiyatı dersi ile öğrencilerimize atalarımızın ortaya koyduğu birbirinden değerli dil ve anlatım özellikleriyle yüzyıllara sığmayan bir birikimi anlatmak, sevdirmek zor olmaktadır. Bilkan da(2006);klasik edebiyatın biçim ve içerik özelliklerinin tanıtılmasında yeni bir anlayışa ihtiyaç duyulduğunu dile getirerek sözü geçen çalışmada; klasik Türk edebiyatının öğretiminin gençlerin estetik eğitimi bakımından da önem taşıdığını belirtmektedir. Bu çalışmayla öğrencilerimizi liseye nazaran daha erken çağlarda klasik Türk edebiyatının seçkin örnekleriyle tanıştırmak, yeni sözcüklerin öğretimiyle öğrencilerin kelime dağarcığını genişletmek, klasik bir eseri okuma cesareti ve yetisi kazandırmak, öğrencilerimizi divan edebiyatının duygu, düşünce ve hayal dünyasıyla tanıştırmak, bu edebiyattan zevk almasını sağlamak amaçlanmaktadır. Ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk bakımından bu çalışmaya uygun oldukları düşünülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, yedinci sınıf Türkçe derslerinde klasik Türk edebiyatı metinlerinin kullanımının ve öğretilebilmesinin incelenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda, yedinci sınıf öğrencilerini klasik Türk edebiyatı metinleriyle tanıştırmak, öğrencilere klasik edebiyatın bu zamana kadar gördükleri şiir türlerinden farklılığını göstermek, onların söz varlığını(terkipler, Osmanlı Türkçesi kelimeler) geliştirmek, yüzyıllara yayılmış kültürel birikimden yararlanmaları sağlamak amaçlanmıştır. Bu sayede geçmişle bağını koparmamış, atalarının edebî zenginliğine aşına bir nesil yetiştirmek hedeflenmiştir.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Klasik Türk edebiyatı metinleri ile oluşturulan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (case study) yönteminden yararlanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Yapılan bu çalışmada çalışma grubu olarak Erzurum – Yakutiye – Şair Nef'i Ortaokulu ve Erzurum – Palandöken – Yahya Kemal Ortaokulu öğrencileri olmak üzere toplam 41 (16 kız-25 erkek) ortaokul yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma Yakutiye Şair Nef'i Ortaokulunda Savaş GÜNBAŞ ve Palandöken Yahya Kemal Ortaokulunda Neşe ALAN adlı alanında yetkin ve deneyimli Türkçe öğretmenleri tarafından ön test ve son test şeklinde uygulanmıştır. Ortaokul yedinci sınıflarda incelenen bu uygulama için Erzurum Milli Eğitim Müdürlüğünden uygulamanın sınıflarda örgün eğitim ile yapılması için gerekli izinler alınmış olup uygulama 2015-2016 eğitim yılının güz döneminde 4 haftada yapılmıştır.

2.3. Çalışmada Yararlanılan Veri Toplama Araçları

Yapılan bu çalışmada nitel ve nicel veri toplama araçları birlikte kullanılmıştır. Yarı Yapılandırılmış Öğrenci Görüşme Formu, araştırmacı tarafından hazırlanan Klasik Türk Edebiyatı Başarı Testi, Klasik Türk edebiyatı metinleri ile hazırlanmış hikâyelerden oluşan ve her metnin sonunda etkinliklerle desteklenen Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Yardımıyla Hazırlanan Ders Kitapçığı ve Duygular temasının sonunda tema sonu değerlendirme soruları kullanılan veri toplama araçlarıdır.

Öğrenme Alanlarına Göre Etkinliklerin Analizi

Metinler	Dinleme/İzleme	Okuma/Anlama	Konuşma	Yazma	Dil Bilgisi	Edebiyat	Toplam
1.Metin		4		4	2	2	12
2.Metin	2	4		2	2	2	12
3.Metin		3	2	2	2	2	11
4.Metin	2	2	2	2	2	2	12
Toplam 4		13	4	10	8	11	47

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Klasik Türk Edebiyatı Metinleriyle Hazırlanan ‘‘Duygular’’ Temasının Etkinliklerle İşlenmesinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin ‘‘Duygular’’ temasının kazanımlarına ilişkin akademik başarılarını ölçmek amacıyla yapılan testte ön bilgiye sahip oldukları gözlenmiş fakat klasik Türk edebiyatı metinleriyle zenginleştirilmiş metinlerle ilk defa karşılaştıkları görülmüştür. Klasik Türk edebiyatına

yönelik olarak hazırlanan başarı testi ön test ve son test olarak öğrencilere uygulanmıştır.

Uygulanan ön test ve son testin öğrencilere ait başarı puanları ve ortalamaları tabloda verilmiştir.

Yahya Kemal Ortaokulu Ön Test ve Son Test Sonuçları

ÖĞRENCİ	OKULU	İLK TEST	SON TEST
Ö1	Y. KEMAL	64	77
Ö2	Y. KEMAL	74	80
Ö3	Y. KEMAL	54	59
Ö4	Y. KEMAL	74	85
Ö5	Y. KEMAL	52	64
Ö6	Y. KEMAL	90	95
Ö7	Y. KEMAL	75	80
Ö8	Y. KEMAL	70	75
Ö9	Y. KEMAL	54	73
Ö10	Y. KEMAL	72	79
Ö11	Y. KEMAL	69	72
Ö12	Y. KEMAL	43	62
Ö13	Y. KEMAL	74	67
Ö14	Y. KEMAL	57	67
Ö15	Y. KEMAL	57	72
Ö16	Y. KEMAL	54	72
Ö17	Y. KEMAL	52	77
Ö18	Y. KEMAL	25	69
Ö19	Y. KEMAL	69	75
Ö20	Y. KEMAL	64	85
Ö21	Y. KEMAL	59	69
ORTALAMALAR		62	74

Şair Nef'i Ortaokulu Ön Test ve Son Test Sonuçları

ÖĞRENCİ	OKULU	ÖN TESTİ	SON TESTİ
Ö1	ŞAİR NEF'İ	23	52
Ö2	ŞAİR NEF'İ	61	79
Ö3	ŞAİR NEF'İ	64	72
Ö4	ŞAİR NEF'İ	69	69
Ö5	ŞAİR NEF'İ	57	60
Ö6	ŞAİR NEF'İ	75	82
Ö7	ŞAİR NEF'İ	80	85
Ö8	ŞAİR NEF'İ	80	85
Ö9	ŞAİR NEF'İ	46	77
Ö10	ŞAİR NEF'İ	77	85
Ö11	ŞAİR NEF'İ	80	89

Ö12	ŞAİR NEF'İ	80	84
Ö13	ŞAİR NEF'İ	69	85
Ö14	ŞAİR NEF'İ	69	84
Ö15	ŞAİR NEF'İ	80	84
Ö16	ŞAİR NEF'İ	75	82
Ö17	ŞAİR NEF'İ	82	84
Ö18	ŞAİR NEF'İ	85	89
Ö19	ŞAİR NEF'İ	67	72
Ö20	ŞAİR NEF'İ	65	89
ORTALAMALAR		69.2	79.4

Öğrencilerin başarı ön test ve son testlerinin arasında bir farklılaşma olduğu gözükmemektedir. Bu da etkinliklerle uygulanan çalışmanın öncesi ve sonrası arasında bir farkının bulunduğu göstergesi olup çalışmanın olumlu sonuçlandığına dair bir çıkarım olabilir.

3.2. Klasik Türk Edebiyatına Öğrencilerin Bakış Açıları

3.2.1. Yahya Kemal Ortaokulu öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatına yönelik öğrenci tutum ölçeği sonuçları ve değerlendirmesi

Bu bölümde öğrencilere yönelik olarak yapılan 14 sorudan oluşan Klasik Türk Edebiyatına Yönelik Öğrenci Tutum Ölçeğinin sonuçları SPSS 16.00 programında analiz edilmiş ve sonuçları yorumlanmıştır. Hazırlanmış olan sorular öğrencilere çalışmanın sonunda uygulanmış ve çalışmanın hedefine ulaşır ulaşmadığına yönelik çıkarım yapmaya yardımcı olmuştur. Yahya Kemal ve Şair Nef'i Ortaokullarının bu ankete yönelik soruların bazılarının analizlerinin tabloları aşağıda verilmiştir.

Yahya Kemal Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Klasik Türk Şiiri Öğrenmeye Çalışmak Beni Mutlu Eder		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	13	44,8
Kısmen Katılıyorum	6	20,7
Katılmıyorum	2	6,9
Total	21	72,4

Yukarıdaki soruya 21 öğrenciden 13 ü olumlu cevap verirken 6 kişi çekimser kalmış ve 2 öğrenci de olumsuz görüş belirtmişlerdir. Tabloya bakıldığında öğrencilerin büyük oranının klasik Türk şiirine çalışma süreci periyodunda alışkanlık gösterdikleri söylenebilir.

Yahya Kemal Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Klasik Türk Şiiri ilgi Çekicidir		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	17	80,9
Katılmıyorum	4	13,8
Toplam	21	19,1

Öğrencilerin şiirlere karşı tutumlarının, çalışmanın sonunda yapılan ankette olumlu olduğu görülmektedir.

Yahya Kemal Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Yukarıdaki Şiirde Yer Alan Osmanlı Türkçesi Kelimeleri Öğrenmekten Hoşlanırım

	Sıklık	Oran
Katılıyorum	13	44,8
Kısmen Katılıyorum	5	17,2
Katılmıyorum	3	10,3
Toplam	21	72,4

Başka bir tutum ölçeği sorusunda klasik Türk edebiyatı şiirlerinin öğrenilmesinden hoşlanılıp hoşlanılmayacağı öğrencilere sorulmuş ve kısmen katılıyorum ibaresi de dâhil edilirse 21 öğrenciden 18'inin olumlu yanıtlar verdiği görülmüştür.

3.2.2. Şair Nef'i Ortaokulu öğrencilerinin Klasik Türk Edebiyatına yönelik öğrenci tutum ölçeği sonuçları ve değerlendirmesi

Şair Nef'i Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Klasik Türk Şiiri İlgi Çekicidir		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	11	55,0
Kısmen Katılıyorum	8	40,0
Katılmıyorum	1	5,0
Total	20	100,0

Uygulamanın ikinci okulu olan Şair Nef'i Ortaokulunda da yapılan öğrenci tutum anketi 20 öğrenciye uygulanmış ve uygulamanın bazı sorularının analizleri aktarılmıştır. Yukarıdaki tabloda 20 öğrencinin kısmen katılıyorum kısmını işaretleyenlerle birlikte 19 u olumlu yanıtlar vermişlerdir. Bu da klasik Türk edebiyatı metinlerinin öğrencilerde iz bıraktığının göstergesidir.

Şair Nef'i Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Türkçe Derslerinde Klasik Türk Şiirlerine Yer Verilmelidir		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	13	65,0
Kısmen Katılıyorum	5	25,0
Katılmıyorum	2	10,0
Total	20	100,0

Bu tabloda da öğrencilerin çok büyük bir oranı klasik Türk şiirlerinin Türkçe derslerinde yer alması gerektiğine dair olumlu yanıtlar vermiştir ki bu da çalışmamızın amacını destekler niteliktedir.

Şair Nef'i Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Klasik Türk Şiirini Öğrenmeye Çalışmak Beni Mutlu Eder		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	12	60,0
Kısmen Katılıyorum	5	25,0
Kararsızım	3	15,0
Total	20	100,0

Yukarıda tablonun sonuçları da incelendiğinde 20 kişiden 17 tanesinin soruya olumlu yanıt verdiği görülmüştür. Böylece çalışmanın olumlu sonuçlara ulaştığı yorumları çıkabilir.

Şair Nef'i Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Örnek Şiirdeki Sesler Ahenk İçindedir		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	15	75,0
Kısmen Katılıyorum	3	15,0
Katılmıyorum	2	10,0
Total	20	100,0

Öğrencilere sorulan yukarıdaki soru dâhilinde öğrencilerin klasik Türk edebiyatı şiirlerin ritim ve ahenk birlikteliğini kavradığı söylenebilir.

Şair Nef'i Ortaokulu Öğrenci Tutum Anketi Analizi

Bunun Gibi Bir Şiiri Anlamaya Çalışmanın Gereksiz Olduğu Düşüncesindeyim		
	Sıklık	Oran
Katılıyorum	5	25,0
Kısmen Katılıyorum	3	15,0
Katılmıyorum	12	60,0
Total	20	100,0

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmının ilk defa karşılaştıkları metinlere, şiir yapılarına, terkiplere alışmada ve anlamada sıkıntı yaşamadıkları, görüşlerin olumlu olmasından anlaşılmaktadır. Yukarıdaki tabloda, örnek olarak verilen bir klasik Türk edebiyatı şiirinin hakkında öğrenci tarafından görüş belirtilmesi istenmiş ve 20 kişiden 12'si klasik Türk şiirini anlamamanın gereksiz olduğu düşüncesinde olmadıklarını belirtmişlerdir.

3.3. Yedinci Sınıf Türkçe Dersi "Duygular" Temasının Klasik Türk Edebiyatı Metinleriyle İşlenmesine Dair Öğrenci Görüşleri Bulguları

Yedinci sınıf Türkçe dersi "Duygular" temasının klasik Türk edebiyatıyla zenginleştirilmiş metinleriyle hazırlanan etkinliklerin kullanılmasına yönelik öğrencilerin görüşleri nasıldır?

Öğrenci Görüşme Formu 1. Soru Analizi

Klasik metinleri incelediğimiz Türkçe dersi ile daha önceki Türkçe derslerinin uygulaması noktasında ne gibi farklar gözünüze çarpmaktadır, açıklayabilir misiniz?

92

1. soru	f
Dersin sunumu	Fark yok 41
Etkinliklerin tasarımı	Tasarımları beğendim. 30
	Düzenliydi 6
	Saçmaydı 2
Derse katılım durumunuz	Aynıydı 3
	Derse katılmadım/anladım 6
Dersin zevkli/zevksiz oluşu	Derse katıldığımı düşünüyorum 35
	Zevkliydi 27
	Zevkliydi, yeni şeyler öğrendim 6
	Osmanlı dönemi şiirlerini öğrendim 4
Ders hedeflerini başarabilme	Hiç duymadığım şiirleri duydum 4
	Eski kelimeleri öğrendim 24
	Zorluk çeksem de başarabildim 14
	Bazılarını başaramadım 3

Bu tablo incelendiğinde öğrencilerin çoğunda klasik metinlerle işlenen Türkçe dersi ile daha önceki Türkçe dersleri arasındaki sunumlarda bir farkın olmadığı görüşü hâkimdir. Uygulamanın yapıldığı toplamda 41 kişilik grupta öğrencilerin tamamı farklılığın olmadığını belirtmişlerdir.

Hazırlanmış olan etkinliklere yönelik soruda ise 30 öğrenci etkinliklerin tasarımlarını beğendiği, 6 öğrenci düzenli, 2 öğrenci saçma, 3 öğrenci de aynıydı cevabını vermiştir. Tasarlanan etkinliklerde daha önceki

Türkçe kitapları kıstas alınmış fakat ders kitabının ve öğrenci çalışma kitabının etkinlikleri klasik Türk edebiyatı metinleriyle zenginleştirilmiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin klasik Türk edebiyatı metinleriyle zenginleştirilmiş etkinlikleri farklı buldukları ifade edilebilir.

Derse katılım durumlarının incelendiği diğer soruda ise 35 öğrenci katıldığını, 6 öğrenci ise derse aktif katılmadığını ifade etmiştir. Bu sayılara bakıldığında öğrencilerin derse katıldıkları söylenebilir.

Görüşme formunun bir diğer sorusu dersten zevk alıp almamaya ilgilidir. Cevap olarak 27 öğrenci zevkliyi görüşünü belirtmiştir. Bu soruya olumsuz cevap alınmamıştır. Bu sorunun cevaplarına bakıldığında klasik Türk edebiyatı metinleriyle işlenen Türkçe dersinin öğrencilerde olumlu izler bıraktığı söylenebilir. Derste kullanılan metinlerin ve etkinliklerin klasik Türkçe derslerinden farklı oluşu bu konudaki en önemli etken olarak değerlendirilebilir.

Dersin hedeflerinin başarılmasıyla ilgili olan 1. sorunun son başlığında ise 41 öğrenciden 38 i olumlu yanıtlar vermişken 3 kişi dersi başaramadığını belirtmiştir.

Öğrenci Görüşme Formu 2. Soru Analizi

Klasik metinleri incelediğimiz Türkçe dersi ile daha önceki Türkçe derslerinin metinleri arasında ne gibi farklar gözünüze çarpmaktadır, açıklayabilir misiniz?		93
2. soru		f
Metinlerin içeriği	Metnin içeriği güzeldi.	32
	Metinde geçen kelimeler farklıydı.	9
Metinlerdeki kelimelerin farklılığı	Kelimeler farklıydı.	41
Metinlerin telaffuzu	Kelimeleri okuyuşta zorlandım, sonra alıştım.	28
	Hiç zorlanmadım.	5
	Biraz zordu.	8
Metinlerin anlaşılabilmesi	Kelimelerin anlamlarından öğrenme gerçekleşti.	29
	Öğretmenimin yardımıyla anladım.	8
	Metinleri anlamakta zorlandım.	4
Metinlerde şiihlere yer verilmesi	Şiihlerin öykülerle olması farklıydı.	26
	Anlatımı dikkat çekici yapmış.	10
	İlk defa için Osmanlı Türkçesi geçen metinler gördüm.	5

Tablo incelendiğinde klasik metinlerle oluşan Türkçe dersleri ile daha önceki Türkçe dersleri arasındaki farklılıkların olduğunu belirten öğrenci sayısı çoğunluktadır. Çalışma grubunun 32 öğrencisi bu farklılığı belirtirken 9 öğrenci de metinde geçen kelimelerin farklı olduğunu belirtmiştir.

Metinlerin telaffuzunun sorgulandığı bir diğer soruda ise öğrencilerden 33'ü zorlanmadığını, 8'i telaffuzun zor olduğunu belirtmiştir. Yukarıdaki tablodan hareketle öğrencilerin ilk kez gördükleri bu kelime yapısını okumada ilk başta zorlandıkları söylenebilir.

Metinlerin anlaşılabilmesinin sorulduğu bir diğer başlıkta ise öğrencilerin çoğu metinlerin anlamlarını altlarındaki kelimelerden çıkardıklarını belirtmiştir. 8 öğrenci metinleri öğretmenlerinin yardımıyla anladıklarını belirtirken 4 kişi metinleri anlamakta zorlandıklarını ifade etmiştir. 29 öğrenci de kelimelerin anlamlarının verilmesinin yardımıyla anlamayı gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.

Son başlıkta ise metinlerin şiirlerle beraber oluşturulması öğrencilere sorulmuştur. Bu konuda öğrencilerin 26'sı şiirlerin öykülerle birlikte olmasının farklı olduğunu, 10 kişi ilk defa böyle bir metin gördüğünü, geriye kalan 5 kişi de ilk defa Osmanlı Türkçesi metinler gördüğünü ifade etmiştir.

Öğrenci Görüşme Formu 3. Soru Analizi

Klasik metinleri incelediğimiz Türkçe dersi ile daha önceki Türkçe derslerini kıyasladığımızda öğrenme noktasında ne gibi farklar olduğunu açıklayınız

3.soru		f
Öğrenmenin gerçekleşmesi	Evet, öğrendim	18
	Yeni kelimeler öğrendim	15
	Osmanlı Türkçesi öğrendim	8
Öğrenmenin kolay ya da zor olması	Kolay öğrendim. Çünkü altlarında kelimelerin anlamları vardı	9
	Öğrendikçe öğrenmem kolaylaştı	16
	Orta derecede zorluktaydı.	16
Farklı şeyler öğrenme	Evet, yeni şeyler öğrendim.	12
	Beyitler, kelimeler öğrendim	16
	Söz sanatlarını öğrendim	13
Öğrenilenleri uygulayabilme	Uygulayabildim	15
	Etkinliklerde zorlandım	18
	Yeni kelimelerle cümle kurabildim	8
Öğrendiklerini hayata aktarabilme	Evet, aktarabilirim	16
	Hayır, aktaramam	12
	Evet ama kelimeleri söylemekte zorlanırım	13

Tablo ele alındığında klasik Türk edebiyatı metinleriyle ele alınan Türkçe dersinin daha önceki Türkçe dersleriyle kıyaslanmasına ilişkin uygulama grubuna yöneltilen sorulara öğrenme açısından bakıldığında öğrencilerin tamamı öğrenmenin gerçekleşmesine dair olumlu cevaplar vermiştir. Bu cevaplardan çıkarılabilecek olan yargı öğrenmenin gerçekleştiği yani ders kitabı ve etkinliklerin yararlı olduğudur.

Öğrenmenin kolay olup olmadığı hakkındaki soruya ise öğrencilerin çoğunun cevabı öğrenmenin yordamla gerçekleştirilse dahi olumlu olduğu yönündedir. Seviye olarak bu yaş grubu akademik ve gelişimsel açıdan incelendiğinde klasik edebiyat metinlerinin direkt olarak verilmemesi biraz daha yumuşak bir şekilde sunulması pedagojik olarak daha verimli olacaktır.

Farklı şeyler öğrenmeyle alakalı soruya bakıldığında da olumlu dönütlerin alındığını görmekteyiz. Öğrencilerden 16'sı beyitler, kelimeler öğrendiğini belirtirken geri kalan 13'ü ise söz sanatlarını öğrendiklerini vurgulamaktadırlar.

Öğrenilenlerin uygulanması noktasında sorulan soruya verilen cevaplarda ise 15 kişi uygulayabildim cevabını verirken 8 kişi yeni kelimelerle cümle kurabileceğini belirtmiştir. Bunun yanında 18 öğrenci ise etkinliklerde zorlandığını dile getirmiş fakat uygulayamam gibi bir yanıt alınmamıştır.

Öğrenmenin en temel ilkesi olan hayatta uygulayabilme ile alakalı soruya bakıldığında ise öğrencilerden 12'si bu soruya olumsuz görüş belirtirken diğerleri olumlu yanıtlar vermiştir. Bu açıdan bakıldığında içeriğin klasik Türk edebiyatı metinlerini öğrencilere sevdirmede ve onların hayatlarında kullanmada yararlı olacakları sonucu çıkarılabilir.

Öğrenci Görüşme Formu 4. Soru Analizi

Türkçe derslerinde işlediğiniz klasik Türk şiiri hakkında neler düşünüyorsunuz?		
4.soru		f
Klasik şiirle günümüz modern şiiri arasındaki farklar	Şiirin ölçüsü farklıydı.	25
	Kelimeler ve kullanılan dil.	10
	Şiir biçimi.	6
Klasik şiirlerin yazarları hakkında düşünceler	Şiirlerini yazmak için çok emek vermişler.	32
	Hepsi duygusal insanlarmış.	9
Klasik şiirlerde söz sanatı unsurları	Benzetme .	14
	Kişileştirme .	19
	Konuşurma .	8
Klasik şiirlerde kullanılan temalar	Sevgi, ayrılık, hasret, hüznün, üzüntü, peygamber sevgisi.	41

Son sorunun tablosu incelendiğinde öğrencilerin çoğu Arapça ve Farsça kelimelerin metinlerde kullanıldığının farkında oldukları

görülmektedir ki bu da öğrencilerin çalışmada istenen hedef amacı rahatlıkla anladıklarının göstergesi sayılabilir. Bunun yanında 10 öğrenci kelimelerin ve şiir dilinin farklı olduğunu belirtirken 6 öğrenci de şiirin biçimsel açıdan farklı olduğunu dile getirmiştir. Bu cevaplar karşılaşılan durumun öğrenciler tarafından farkında olduklarını gösterir.

Tablonun ikinci sorusuna bakıldığında öğrencilerin klasik Türk edebiyatı şairleri hakkında verdikleri cevaplarda 32 kişi şairlerin şiirlerinin ağır olduğunu belirtmişlerdir. Bu cevaptaki en önemli etken kullanılan dilin ve süslü anlatımın olmasıdır. Bir diğer cevap türünde ise öğrenciler şairlerin duygusal insanlar olduklarını belirtmişlerdir ki ele alınan tema çerçevesinde öğrencilere verilen şiirler genellikle hasret, ayrılık, vatan hasreti gibi konuları kapsamaktadır.

Çalışmanın ana unsurlarından biri olan klasik Türk edebiyatı öğretiminin incelenmesi dâhilinde genel olarak öğrencilere söz sanatları ve klasik Türk edebiyatının bazı nazım şekilleri kavratılmaya çalışılmıştır. Ortaokul müfredatına da uygun olan söz sanatlarının öğrenciler tarafından kavranıldığı alınan cevaplardan çıkarılabilecek bir yargıdır.

Temanın ‘‘Duygular’’ olarak seçilmesi ve genel hatlarıyla ayrılık, vatan hasreti, özlem gibi duyguların yansıtılması öğrencilerin klasik Türk edebiyatının temalarından bazılarına aşina oldukları söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Bu bölümde yapılan uygulama ve araştırmanın elde edilen sonuçlarının analizine, sonuçlardan hareketle çalışmanın alanyazına katkısına ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara sunulacak tavsiyelere yer verilmiştir.

4.1.1. Klasik Türk Edebiyatı ve metinlerinin öğretilirliği

Bu başlıkta ‘‘Yedinci sınıf Türkçe dersi ‘‘Duygular’’ temasının klasik Türk edebiyatı metinleri yardımıyla öğretilmesinin öğrencilerin akademik durumlarına etkisi nedir?’’ sorusuna dair sonuçlara yer verilmiştir.

Yapılan çalışmanın başlangıcında ve bitiminde öğrencilere klasik Türk edebiyatına yönelik başarı testi ön test ve son test şeklinde uygulanmıştır. Araştırma iki farklı okulda yapıldığından dolayı okulların arasında ön test ve son test sonuçları kendi aralarında analiz edilmiştir.

Uygulama yapılan okullardan biri olan Erzurum-Yakutiye- Şair Nef'i Ortaokulunda ön test ve son test arasındaki fark Tablo 4.2.' de gösterilmiş ve ilk testin aritmetik ortalaması 69.2 iken son testin aritmetik ortalaması 79.4

olmuştur. Araştırma yapılan bir diğer okul da Erzurum- Palandöken- Yahya Kemal Ortaokuludur. Bu okulun da ön test ortalaması 62.0 iken son test ortalaması 74.0 olmuştur. Bu iki okulda da başarı testleri arasında anlamlı bir puan farkı görülmektedir. Bu da öğrencilerin klasik Türk edebiyatına yönelik metinleri ve bilgileri elde edebildiklerini göstermektedir.

4.1.2. Klasik Türk Edebiyatına yönelik öğrencilerin görüşleri

Sonuç bölümünün bu kısmında öğrencilerin “Yedinci sınıf Türkçe derslerinde klasik Türk edebiyatı metinleriyle oluşturulan “Duygular” temasının öğretilmesine yönelik görüşleri nelerdir?” sorusu ve bu sorunun alt kısımlarına dair sonuçlar değerlendirilmiştir.

Görüşme formunun ilk sorusunda 41 öğrencinin tamamı çalışma yapılan klasik Türk edebiyatı destekli öğrenci ders ve çalışma kitabı ile daha önceki Türkçe derslerinin sunum ve işleme noktasında bir farklarının olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerden % 80’lik kısmı tasarlanan çalışmanın farklı olmasının sebebini etkinliklere bağlamış, % 87’lik kısım da çalışmaya etkin olarak katıldığını bildirmiştir. Çalışmaya dâhil olan öğrencilerden % 80 civarındaki kısmı dersin zevkli geçtiğini belirtmiş ve % 92’lik kısım da dersin hedeflerine ulaştıklarını değerlendirmiştir. Bu analizler ele alındığında çalışmanın genel amaçlarına uymada başarı sağladığı, klasik Türk edebiyatı metinleriyle hazırlanan ders içeriğinin öğrencilerde klasik edebiyatımıza karşı bir yakınlık oluşturduğu ve böylece kazanımların en yüksek seviyede elde edildiği söylenebilir.

Uygulanan çalışmanın grubundaki öğrencilerin tamamı klasik Türk edebiyatı metinleriyle oluşturulan temanın metinlerinin farklı olduğunu, % 90’lık kısmı metinler ve etkinliklerdeki kelimeleri öğrenebildiklerini, yine % 90’lık bir kısmı metinlerin telaffuzunda yordamla olsa dahi başarılı olduklarını belirtmişlerdir. Bu analizlerden yola çıkarak öğrencilerin hemen hepsinin klasik Türk edebiyatına aşinalık kazandıklarını ve bu edebiyat akımının özelliklerinden bazılarını kavradıkları söylenebilir.

Çalışma grubunun öğrencilerinin tamamı öğrenmeyi farklı ifadelerle gerçekleştirdiklerini aktarmışlardır. Bunun yanında % 90’lık kısmı hazırlanan metin ve etkinliklerin öğrenilmesinin –öğretmen yardımıyla olan dâhil- kolay olduğunu dile getirmiştir. 41 öğrencinin % 70’lik kısmı öğrendiklerini hayata uygulayabileceğini belirtirken geriye kalan % 30’luk kısım ise çalışmayı günlük hayatlarına aktaramayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu % 30’luk kısmın olumsuz görüş belirtmesindeki en önemli etken, çalışmada kullanılan klasik Türk edebiyatı metinlerinde geçen kelimelerin günlük hayatta kullanılmamasıdır. Bu analiz değerlerinden çıkan sonuç yorumlanırsa

öğrencilerin seviyelerine göre hazırlandığında klasik Türk edebiyatı metinlerini ve özelliklerini öğrenebilecekleri ve birçoğunun bu öğrenmelerini hayatlarına aktarabilecekleridir.

41 öğrencinin % 70'i klasik Türk edebiyatı şairleri hakkında çıkarımda bulunurken kalan %30'u da şairlerin "Duygular" temasından yola çıkarak duygusal insanlar olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin tamamı klasik Türk edebiyatında –özellikle çalışmada ele alınan söz sanatları- bulunan söz sanatlarını belirleyebilmiş ve yine çalışma grubunun hepsi "Duygular" temasından yola çıkarak klasik Türk edebiyatının temalarını bulmuşlardır. Bu kanıtlar ışığında öğrencilerin klasik edebiyatımızın metinlerini tahlil edebildikleri ve o metinlerden dönemin duygu anlayışından şairlerine kadar çıkarımda bulunabildiklerini ve bu çıkarımlardan çıkan sonucun da öğrencilere uygulanan tema ve etkinliklerin amaçları doğrultusunda olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin tamamı klasik edebiyatımızın şiirleri ile güncel olan şiirlerin arasındaki farkları belirleyebildikleri görülmüştür. Bu da öğrencilerin iki farklı dönemi ve arada yüzyılları barındıran kültür farklarını ayırmaya ilişkin kazanımları edindikleri söylenebilir. Öğrencilerin %90'lık kısmı bu tip şiirlerin yedinci sınıf Türkçe derslerine eklenmesini gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu da yapılan çalışmanın örtülü hedeflerinden biri olan klasik edebiyatımızın metinlerini öğrencilere sevdirmenin gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Bu çalışmanın bir diğer amacı da toplumda önyargılı olarak yaklaşılan klasik Türk edebiyatına yönelik tabuları yıkmak ve öğrencilerimize geçmiş kültürümüzün düşüncelerini ve onların kültürel mirasını tanıtmaktır. Bu değerlendirmeler dışında aşağıdaki yorumlar da sonuçlara eklenebilir:

1. Öğrencilerin klasik edebiyatımıza karşı görüşleri müspettir.
2. Çalışma grubundaki öğrenciler klasik Türk edebiyatı ile zenginleştirilmiş metinlerle işlenen derse karşı olumlu bir bakış açısı yakalamışlardır.
3. Öğrenciler klasik Türk edebiyatı metinlerine aşinalık kazanmışlardır.
4. Öğrenciler klasik Türk edebiyatı metinlerinin ders kitaplarında olmasına yönelik pozitif görüş bildirmişlerdir.
5. Öğrenciler hazırlanan klasik Türk edebiyatı ile zenginleştirilmiş etkinlikleri kendi seviyelerine uygun olarak yapmayı başarabilmişlerdir.

6. Metinlerin okunması ve anlaşılması yönündeki olumsuz eleştirilerin sebebi bu tip şiirlerle ve bu kelimelerle ilk defa karşılaşılmasıdır.
7. Öğrenciler metinleri altındaki kelimeler yardımıyla kolayca öğrenmişlerdir.

Bu sonuçlara bakarak öğrencilerin klasik Türk edebiyatının tüm özelliklerini kavrayabilecekleri çıkarımında bulunmak yanlış bir değerlendirme olacaktır. Ancak öğrenciye görelilik ilkesince öğrencilere bu dönemi ve özelliklerini yaşlarına ve akademik başarılarına uygun olarak kavratılabilmek mümkündür. Mesela aruz kalıplarının öğretimi ya da kelime anlamı vermeden direkt olarak beyitleri yorumlatmak gibi çalışmalar bu yaş grubuna ağır olacaktır. Bu çalışmadaki amaç öğrencilerin klasik Türk edebiyatı metinlerine aşina olmalarını sağlamak, geçmiş kültürümüzün dil ve şiir anlayışları hakkında fikir sahibi olmalarına ön ayak olmak, Osmanlı Türkçesi diye bir kavramın ve beyit gibi şiir biçimlerinin olduğunu sezdirmek bunun yanında da örtülü olarak toplumda bulunan klasik Türk edebiyatına karşı olumsuz tavrın kalkabileceğini göstermektir.

Bu çalışmanın öğrencilerde hazırbulunuşluk olarak klasik Türk edebiyatı metinlerine dair daha sonraki yıllarda olumlu faydaları olacağı söylenebilir.

4.2. Klasik Türk Edebiyatı ve metinlerinin öğretilebilirliği

Uygulama yapılan okullardan biri olan Erzurum-Yakutiye- Şair Nef'i Ortaokulunda ön test ve son test arasındaki fark Tablo 4.2.' de gösterilmiş ve ilk testin aritmetik ortalaması 69.2 iken son testin aritmetik ortalaması 79.4 olmuştur. Araştırma yapılan bir diğer okul da Erzurum- Palandöken- Yahya Kemal Ortaokuludur. Bu okulun da ön test ortalaması 62.0 iken son test ortalaması 74.0 olmuştur. Bu iki okulda da başarı testleri arasında anlamlı bir puan farkı görülmektedir. Bu da öğrencilerin klasik Türk edebiyatına yönelik metinleri ve bilgileri elde edebildiklerini göstermektedir.

4.3. Öneriler

Klasik edebiyatımızın metinlerinin öğretilebilirliğinin incelendiği bu çalışmanın sonuçlarına göre genel bir görüşe varılmasa dahi klasik Türk edebiyatı metinlerinin yedinci sınıfta öğretilebileceği ve Türkçe Öğretiminde farklı bir kaynak olabileceği söylenebilir. Çalışmada sadece klasik dönemini ele aldığımız edebiyatımızın zengin dil ve sanat özellikleri, başka dönemler ve sanat akımları ele alınarak uygulanabilir ve öğrencilerimizin genç yaşta Türk edebiyatının diğer dönemlerine dair fikir sahibi olmaları sağlanabilir.

Türkçe eğitiminde yaşanan metin seçimi problemleri bu yaklaşımla farklı bir yönde olumlu olarak etkilenebilir ve nesirle nazımın iç içe olduğu bu yaklaşım öğrencilerde farklılık hissiyle derse karşı istek ve heyecan uyandırabilir.

Kaynakça

Bilkan, A. F. Liselerde Divan Edebiyatı Öğretimi, Millî Eğitim, Sayı: 169, Kış / 2006.

Meriç, C. (1998).Kırkambar Cilt 2. İstanbul; İletişim Yayınları.

İŞ YÜKÜ VE PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİLER: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

The Relationship Between Workload and Performance: an Empirical Investigation

Ali BALTAÇI*

Özet

Bu araştırma esasen alanyazında yer alan daha fazla iş yükünün daha fazla performansa yol açabileceği yönündeki bir görüşü deneme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, okul müdürlerinin iş yüklerinin, performansları üzerindeki etkisinin incelenmesi araştırmanın amacıdır. Alanyazında bu konu ile ilgili çeşitli çalışmalar olsa da Türk Eğitim Bilimleri alanyazınında bu konu üzerinde yürütülmüş bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma iş yükü ve performans kavramlarına ilişkin yürütülen Türk eğitim bilimleri alanyazınındaki ilk çalışmadır. Araştırma kapsamında iş yükü ve performans ölçekleri araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Araştırma, İstanbul ilindeki 379 okul müdürü üzerinde yürütülmüştür. Ölçme araçlarıyla elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda okul müdürlerinin iş yükünün bireysel ve örgütsel performansları üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. İş yükündeki artış, bireysel ve örgütsel performansı arttırmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar önemlidir. Araştırma sonuçları alanyazında yeni boşlukları belirginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Yükü, Performans, Bireysel Performans, Örgütsel Performans, Okul Müdürü

Abstract

This research was conducted primarily to test the hypothesis in the literature, which more workload might lead to more performance. In this context, it is the intention of investigating the effect of the school principals' workloads on their performances. Although there are various studies on this subject in the literature, there is no study conducted on this subject in the Turkish Educational Sciences literature. This study is the first study in the literature of Turkish educational sciences related to workload and performance concepts. Workload and performance scales were developed by the researcher within the scope of the research. The research was conducted on 379 school principals in Istanbul province. The data obtained with the measurement tools were analyzed with the structural equation model. As a

*

result of the research, it was found that the school principals' workload had a positive effect on the individual and organizational performances. The rise in workload increases individual and organizational performance. The results of the research are significant. It has clarified new gaps in the results of your research.

Keywords: Workload, Performance, Individual Performance, Organizational Performance, School Principal

Giriş

Bilgi çağının öncüllerinden olan teknolojik gelişme ve yenileşme ile birlikte örgütlerin yapısında değişiklik olmuş, dikey örgütlenmeler yerini yaygın-yatay örgütlenmelere ve çalışanlar arası etkili grup süreçlerine bırakmaya başlamıştır. Örgütlerin bilgi çağına uygun bir yapıya erişmelerinde üretim bilgisi, teknik imkânlar, insangücü ve diğer kaynakların yanında çalışanların örgüt içindeki fiziksel ve psikolojik sağlık durumlarının korunması da önem kazanmıştır. Çalışanların korunmasıyla örgütler, üretimde verim, etkililik ve üretkenlik kazanmaya başlamışlardır. Örgüt yönetim desenindeki bu radikal değişim çalışanların örgütteki çalışma koşullarında da değişikliklerin olmasına yol açmıştır. Çalışma koşullarındaki değişikliklerden biri de performans kavramında olmuştur. Performans temelde çalışanların yürüttükleri işler ve bu işleri asgari kalitede yapabilme becerileridir. Performans kavramı aynı zamanda, örgütün çalışandan beklentilerini de yansıtmaktadır. İş yükü, örgütün belirli bir zaman veya üretim dönemi içinde çalışanlardan beklediği iş miktarıdır. İş yükü, çalışanların örgütsel yaşam alanlarında daha uzun süre ve daha kaliteli işler yapmalarını sağlayan önemli bir değişkendir. Performans kavramı son dönemlerde yönetim alanyazınında sıklıkla tartışılmakla birlikte, iş yükünün de çalışanların performansları üzerinde önemli olduğuna yönelik tartışmalar süregelmektedir.

Sosyal sistemin önemli bir parçası olan okullar, eğitim ve öğretim hizmetlerini yürütmekle görevli örgütlerdir. Türk eğitim sisteminde hem kamu ve hem de özel girişimler bünyesinde eğitim ve öğretim hizmetleri yürütülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı kamu ve özel ilköğretim okullarında görev yapan ve genel anlamda okulu yönetmekle görevli çalışanlar ise okul müdürü olarak tanımlanabilir. Okul müdürlüğü, hem kamu okullarında ve hem de özel okullarda geniş bir sorumluluk alanı ve aynı oranda büyük riskler barındırması ile zaman zaman mesai saatlerinin dışına taşabilen uzun çalışma süresi ile dikkat çekicidir (Balcı, 2000; Şişman, 2009). Bunun yanında okul müdürlüğünün çalışma alanına ilişkin aşırı iş yükü içermesi çeşitli araştırmalara konu olmuştur (Adebayo, 2006; Timms, Graham ve Cottrell, 2007). Alanyazında okul müdürlerinin performanslarının çok yüksek olduğu ve yine iş yüklerinin fazla olduğuna dair yaygın inanış olsa da özellikle Türkçe alanyazında bu konu ile ilgili oldukça sınırlı çalışmalar bulunmaktadır. Okul müdürünün performansı, okul içindeki rutin bir işi yapabilme kapasitesi iken iş yükleri temelde MEB ve diğer paydaşların müdürden beklediği iş miktarıdır. İş yükündeki artışın okul müdürünün

bireysel performansını etkileyebileceği yönünde genel bir inanışın bulunması ve bu inanışın henüz hiçbir araştırma ile incelenmemiş olması, bu çalışmanın yürütülmesinde temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, okul müdürlerinin iş yükleri ile bireysel ve örgütsel performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Okul yöneticisi için farklı zorluklar içeren iş yükü kavramının eğitim bilimleri alanında henüz incelenmediği belirlenmiştir. Bunun yanında Türkçe alanyazında performansa ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Korkmaz, 2005; Marks ve Printy, 2003; Ogbu, 1987). Ancak Türkçe alanyazında iş yükünün performansa etkisi henüz herhangi bir araştırmaya konu olmamıştır. Bu çalışma konu ve kapsam itibarıyla Türk eğitim bilimleri alanında daha önce incelenmemiş olan iş yükü ve performans kavramlarına odaklanmaktadır. Bu açıdan eğitim bilimleri alanyazınına kuram ve uygulamada katkı sağlayabileceği düşüncesi araştırmanın önemini arttırmaktadır. İlerleyen bölümlerde iş yükü ve performans kavramları ele alınacaktır.

İş Yükü Kavramı

İş yükü, çalışanların iş yapma performanslarına ve işe ilişkin algılarına etki eden farklı türden bir baskı durumudur. İş yükü, bir örgütte çalışanın yapmakla yükümlü olduğu işler bütünüdür. İş yükü, çalışma süresine göre kişiye düşen iş miktarı olarak tanımlanabilir. Kişinin gündelik iş yükü, bir gün içinde yapmakla yükümlü olduğu işlerin toplamıdır. Bununla birlikte iş yükü birey üzerinde baskı oluşturan ve bireyin normal şartlarda yürüttüğü işten fazla iş yüklenmesi durumunu kapsamaktadır (Reid ve Nygren, 1988). Başka bir ifadeyle iş yükü, kişinin çalışma alanında düzenli olarak yürütmekle görevli olduğu işlerin üzerinde bir iş fazlalığına sahip olduğu algısıdır. Çoğu durumda bir çalışanın iş yükü, kendisiyle aynı işi yapanların iş miktarıyla kıyaslanır. Çoğu durumda iş yükünü belirlemek rakamsal bir analizle olasıyken (parça başı işler vb.), kıyaslanmanın yapılamadığı durumlarda iş yükü kavramı soyut bir öngörü halini almaktadır. İş yükü, örgüt teorisyenlerince çeşitli analitik hesaplamalar ve karşılaştırmalara olanak tanıyan bir kavramdır. Çalışanların bireysel özellikleri, örgütsel ve çevresel etmenler iş yükünü etkilemektedir. Bununla birlikte alanyazında iş yükünün bireysel, örgütsel ve çevresel kaynaklı iş yükü olarak sınıflandırılması söz konusudur (Arlitt ve Williamson, 1996; Meijman ve Mulder, 1998).

Bireysel iş yükü, bireyin aktif olarak çalıştığı, yoğunlukla fiziksel eylem ve beceri gerektiren işlerde görülmektedir. Kişinin işe karşı bireysel tepkileri (önyargı vs.), çok fazla mola vermesi, işi yapmaya isteksizliği, fiziksel ve psikolojik sağlık durumu gibi etmenlerle iş yükünde değişiklikler olabilmektedir. Örneğin belirli bir işe önyargı ile yaklaşan ve çok fazla mola verdiği için işlerini biriktiren bir çalışan o işin yapılmasını geciktirebilir, bu durum zamanla iş yükünün daha da artmasına sebep olacaktır (Hockey, 1997; Lin, Lin, Yeh, Lin ve Hwang, 2011). *Örgütsel iş yükü*, örgüt içinde belirlenmemiş iş tasarımı, ast-üst arası dengenin kurulamaması, çalışanın sorumluluğunun diğer çalışanlardan fazla olması, işin gerektirdiği fazladan

nitelikler (yabancı dil bilgisi, analitik ve kavramsal beceriler vb.) gibi durumlardır. Örgütsel iş yükü, örgütün çalışandan beklentileri ile çalışanın bu beklentileri karşılama düzeyi arasındaki farklılıktır (Kuntz, Mennicken ve Scholtes, 2011; Levchuk, Levchuk Luo, Pattipati ve Kleinman, 2002). *Çevresel iş yükü*, gerek örgüt ve gerekse örgütün paydaşları tarafından oluşturulan geniş çalışma alanından kaynaklanmaktadır. Çalışma ortamının kalabalıklığı, çalışma alanının aydınlığı, genişliği, sıcaklığı ve temizliği gibi durumlar iş yükü üzerinde doğrudan etkilidir. Ergonomik etki olarak açıklanabilecek bu durum, yani çalışma alanının donanım özelliklerinin çalışanların çalışma isteklerini etkilemesi olarak tanımlanabilir. İşe ilişkin isteksizlik ise iş yükü üzerinde doğrudan etki oluşturacaktır (Laring, Forsman, Kadefors ve Örtengren, 2002; Roseman ve Booker, 1995).

Tarihsel olarak bir insanın iş yükü düzeyi aynı zamanda onun sağlıklı çalışma performansını etkilemektedir. İnsanın çalışma kapasitesi, bireysel, örgütsel ve sosyal faktörler tarafından etkilense de genellikle bir çalışanın haftada beş gün ve günde sekiz saat çalışması, belirli aralıklarla mola vermesi ve haftalık izin günlerinin olması önerilmektedir (Adebayo, 2006; Kuntz, Mennicken ve Scholtes, 2011). Eğitim çalışanlarının çalışma süreleri genellikle ders saatleri ile belirlenmektedir (Fidan ve Balcı, 2016). Ders saati ile gerçek zamanlı çalışma saati farklıdır. Öğretmenler için bir ders saati 30 ila 50 dakika arasında değişmekle birlikte genel bir ortalama olarak ilk ve ortaokullarda 40, liselerde 45-50 dakikalık dersler bulunmaktadır. İki ders arasında ise en az 10 dakikalık bir mola süresi (teneffüs) söz konusudur. Buna göre bir öğretmenin günlük ders saati, ders programına göre değişiklik gösterse de 6 ila 10 saat (yaklaşık 180-300 dakika) arasında değişmektedir. Öğretmenlerin haftalık çalışma saatleri de farklılık göstermektedir. Örneğin haftalık en az çalışma süresi 15, en fazla çalışma süresiyse 40 ders saati olarak belirlenmiştir. Öğretmenler günde ortalama 3 ila 5 saat arasında çalışırken, haftada en az 8 en fazla 16 saat çalışmaktadır. Öğretmenlerin çoğu, tam gün eğitim veren okullarda çalışmaktadırlar ve bu okullarda bulunma süreleri ortalama olarak 6 saattir. Öğretmenlerin, dersleri bittiğinde okulda bulunma zorunluluğu yoktur. Oysa okul müdürleri, öğretmenlerden farklı olarak tam zamanlı olarak (yani idari yönetimlerce belirlenen mesai saatlerinde) ve günde 8 saat, haftada 40 saat okulda bulunmak zorundadırlar.

İş yükü, çalışan açısından genellikle olumsuz bir kavram olarak algılanmaktadır. Çalışanın sahip olduğu iş yükündeki değişiklikler, çeşitli fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Baltacı ve Balcı, 2017). Bununla birlikte iş yükü, belirgin olmayan görev tanımının olduğu, yani bir örgütte hangi çalışanın neyi, nasıl yapacağını belirsiz olduğu durumlarda da söz konusu olabilmektedir (Hockey, 1997). Okul müdürlerinin çoğunlukla farklı türden görev ve sorumlulukları olsa da kamu yönetimindeki değişiklikler ve üst yönetimin değişken politikaları sebebiyle görev tanımında olmayan pek çok yeni iş, okul müdürleri için söz konusu olabilmektedir (Çınkır, 2014). Örneğin bir okul müdüründen, bir muhasebeci kadar mali

konuları bilmesi, bir sigorta uzmanı kadar çalışanlarının özlük haklarını takip etmesi, bir mühendis kadar asgari donanım ve tadilat bilgisine sahip olması beklenmektedir. Bunun yanında okul müdürü, iyi bir hatip, iyi bir eğitim lideri ve (zaman, maddi kaynaklar, insan kaynakları vb. açısından) iyi bir planlayıcı da olmalıdır. Bu denli farklılaşan iş yükü beraberinde, hem belirli bir alanda uzmanlaşamamayı hem de yoğun bir fiziksel, psikolojik ve sosyolojik stres altında olmayı getirmektedir (Balcı, 2003; Çelikten, 2006; Dönmez, 2001).

İş yükü, işin başlamasından bitirilinceye kadar geçen zamanı da kapsamaktadır. Belirli işlerin belirli bir zaman aralığında tamamlanacak olması, belirli işlerin acil bir şekilde yapılmasının istenmesi gibi zaman baskısı iş yükü fazlalığına yol açabilmektedir (Timms, Graham ve Cottrell, 2007). Böylesi bir zaman baskısı çoğu durumda işin daha kısa sürede bitirilmesinin istendiği durumlarda söz konusu olabilmektedir. Bunun yanında işin gereklerine uygun bir hizmet öncesi veya hizmetiçi eğitim almayan çalışanın karşılaşılabileceği baskı da iş yükü olarak ele alınabilir (Lin, Lin, Yeh, Lin ve Hwang, 2011). Ayrıca, çalışanlar arasındaki sosyal destek azlığı, sosyalleşme ve bağlılık düzeyi de iş yükünü arttırabilmektedir. Çalışanlar arası sosyal desteklemenin bulunduğu durumlarda bir çalışan, diğerinin işine yardım ederek iş yükünü paylaşabilir (Reid ve Nygren, 1988).

Okul müdürleri için zaman ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Okullarda çoğu iş ve işlem zamana göre düzenlenmiş bir forma sahiptir (Akçay ve Başar, 2004). Gerek üst yönetimden ve gerekse okul içinde oluşabilecek fazladan iş yükü, okulun kurulu iş yükü dengesini değiştirecektir. Bunun yanında acil bir şekilde yapılması istenen çoğu işin aslında anıldığı kadar acil durumlar olmadığı da sıkça gözlenmektedir. Okulun bağlı bulunduğu üst yönetimin koordinasyon eksikliği sonucu oluşan fazladan iş yükü de söz konusudur. Örneğin bir okuldan aynı konuyla ilgili farklı zamanlarda, farklı biçimlerde ve farklı üst yönetim birimlerince istenen her türden bilgi iş yükünü arttırmaktadır (Çelikten, 2004; Turgut, 2011).

Okul müdürlüğü öğretmenlik mesleği üzerine şekillenmiştir. Okul müdürü esasen okulu yönetmekle görevli bir öğretmendir. Öğretmenlerin meslek öncesi eğitimleri, belirli bir öğretmenlik formasyon bilgisi ve mesleki bilgiden oluşmaktadır (Balcı ve Çinkır, 2002; Çelikten, 2006). Oysa okul müdürlüğü farklı yönetim becerilerini içeren karmaşık bir yapıdır ve belirli işlerin önceden veya hizmetiçi eğitimlerle edinilmesini gerekli kılmaktadır. Okul müdürlerinin büyük çoğunluğunun temel yönetim becerilerine ve iş uygulamalarına hâkim olmaması, onların iş yükünü arttırmaktadır (Fidan ve Öztürk, 2015a; Şişman, 2009). Eğitim ve uygulama bilgisi eksikliğinden kaynaklı iş yükü önemli bir baskı durumu oluşturmaktadır. İşlerin zamana göre ayarlandığı eğitim kurumlarında temel bilgi ve beceriden yoksun bir okul müdürünün, söz konusu işleri öğrenmesi fazladan çaba ve zaman gerektirecektir. Bununla birlikte sürekli değişen yönetici görevlendirme politikaları da okul yöneticilerinin istenen donanımlara sahip bir şekilde yetişmesine engel oluşturmaktadır. Çoğu durumda okul müdürü, okuldaki tüm

uygulamalara karar veren bir konumdadır. Kendisine yardımcı olan bir sosyal destek unsuru (müdür yardımcısı, memur vb.) olmadığı durumlarda oldukça ciddi bir iş yüküne maruz kalacaktır (Aksoy ve Işık, 2008; Batacı, 2017a; Balyer, 2012; Cemaloğlu, 2005; Dönmez, 2001).

Alanyazında iş yükünün oluşturduğu baskı, stres ve beklentilerin, çalışanlar üzerinde bireysel ve sosyal olumsuzluklara yol açtığıyla ilgili çalışmalar bulunmaktadır (Hockey, 1997; Klassen vd., 2013; Kuntz, Mennicken ve Scholtes, 2011). Genel olarak iş yükünün, yoğun stres durumu, tükenmişlik, damgalama, sosyal yalıtım, iş tatmininde ve motivasyonunda düşüşlere yol açtığına yönelik araştırmalar bulunmasına rağmen (Bogaert, Clarke, Willems ve Mondelaers, 2013; Torres, 2016; Xiaoming, 2014), iş yükünün bireysel ve örgütsel performansa katkı sağladığına vurgu yapan araştırmalar da söz konusudur (Mazur vd., 2016; Oron-Gilad, Szalma, Stafford ve Hancock, 2008). Bununla birlikte iş yükünün çalışanların işe yönelik dikkatlerini azalttığı, işi yapış şekillerini ve işin bitirilme süresini uzattığı, çalışanın yorulmasına ve performansını kaybetmesine neden olduğu, işin gereklerini yerine getirememeye gibi durumlara yol açması sebebiyle eleştirilmektedir (Becker ve Gerhart, 1996; Bowling, Alarcon, Bragg ve Hartman, 2015; Fritz ve Sonnetag, 2006; Kaber ve Endsley, 2004).

Performans Kavramı

Performans kavramının genel tanımını üzerinde alanyazında bir uzlaşma bulunmamaktadır. Kavrama ilişkin ‘başarım’, ‘başarı çabası’ ve ‘çabalama’ gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Alanyazında kabul gören bir ifadeyle performans, örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için yürütülen faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir (Eren, 2014; Hogg, 2016). Bunun yanında performans, ‘iş yapma düzeyi’ (Blumberg ve Pringle, 1982), ‘belli bir zamanda yürütülen faaliyetler’ (Waldman, 1994), ‘belli bir iş için yürütülen etkinlikler’ (Brockner vd., 1986) olarak tanımlanmıştır. Örgüt düzeyinde tanımlandığında performans, çalışanların belli bir süre içindeki gerçekleştirdikleri emeğin toplam düzeyidir (Sonnetag ve Frese, 2002).

Tarihsel süreçte performans kavramına ilişkin tanımlamaların örgüt biliminin gelişimi ile farklılaştığı görülmektedir. Klasik dönemde performans, örgütün amaçlarına ulaşması için kullandığı kaynaklar ile üretim miktarı arasındaki ölçüm olarak tanımlanmış ve bu dönemde insan faktörü göz ardı edilmiştir (Batt, 1999). Neo-Klasik dönemde performans, örgütün daha önce planlanmış üretim amaçlarına çalışanların ulaşma düzeyi olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde performans kavramına insan faktörünün dâhil edildiği görülmektedir (Bruggen, 2015; Rummler ve Brache, 1995). Modern dönemde ise performans, örgütün verimli bir üretim gerçekleştirmesi için işe koştuğu araçların etkililik derecesi olarak tanımlanmıştır (Bacal, 2011). Son dönem performans tanımlamalarında ‘uyum düzeyi’, ‘kaos yönetim becerisi’ ‘bireysel ve örgütsel kalite’, ‘inovasyon’, ‘girişimcilik seviyesi’ gibi belirli ölçütlerin eklenmesiyle performans kavramı fiziksel, psikolojik ve sosyolojik bazda değerlendirilmeye başlanmıştır (Baltacı ve Balcı, 2017; Hogg, 2016).

Eğitim bilimlerinde performans, genellikle öğrenme süreçlerinde incelenmiş bir kavramdır. Eğitim biliminde kavrama ilişkin öğrenme odaklı bir yaklaşım söz konusudur. Böylesi bir yaklaşımda performans, öğrenenlerin erişti düzeyleri olarak tanımlanmaktadır (Wiggins, 1993). Eğitim yönetimi alanında yapılan çalışmalarda ise, eğitim çalışanlarının, işe ilişkin tutumları olarak tanımlanmaktadır (Altun ve Memişoğlu, 2008). Bunun yanında eleştirel eğitim bilimcilerin performans kavramına ilişkin bir kavramsallaştırma girişimi de söz konusudur (Rhoads, 2006). Eleştirel eğitim bilimciler performans kavramının süregelen alışkanlıkları değiştiren baskıcı bir yönetim aracı olduğunu savunmaktadırlar (Dolan, 2008; Fidan ve Öztürk, 2015b). Bu araştırmadaki tüm tartışmalardan hareketle performans, örgütün amaçlarını yerine getirebilmek için çalışanın, örgütün üretim süreçleri içinde kendisinden beklenen işleri yapması ve bir bütün olarak örgütün ürettiği mal veya hizmetten beklediği faydayı sağlamasıdır. Bu tanım performans kavramının bireysel ve örgütsel mahiyetine vurgu yapmaktadır.

Alanyazında performans türlerine ilişkin çok çeşitli ayrımlar bulunmaktadır. Performansı bireyin gerçekleştirdiği işlerin toplamı olarak ele alan çalışmalar olmasının yanında (Bacal, 2011), örgütün üretim süreçleri sonunda elde ettiği getiriler toplamı olarak değerlendiren çalışmalar da söz konusudur (Sonnetag ve Frese, 2002). *Bireysel performans*, çalışanların edimsel etkileridir (Hogg, 2016). Çalışanların kendilerinden beklenen işleri yapabilme kapasiteleri, onların performansları olarak adlandırılmaktadır (Eren, 2014; Wiggins, 1993). Bir çalışan kendisinden beklenen işleri yapıyor ve daha fazla işi yapmaya eğilim gösteriyorsa bu durum, yüksek bireysel performans olarak adlandırılmaktadır (Timms, Graham ve Cottrell, 2007). Ancak bunun yanında çalışanın, kendisinden beklenen işlerden daha az iş yapması durumu da söz konusudur ki bu ikinci duruma düşük bireysel performans denilmektedir (Rhoads, 2006).

Örgütsel performans ise, örgütün üretim süreçleri sonunda ürettiği mal ve hizmetin verimliliği (Becker ve Gerhart, 1996), örgütün etkililik derecesi (Miller, 2016), örgütün üretim kapasitesi (Eren, 2014), amaçlara ulaşma derecesi (Litwin ve Eaton, 2016) gibi farklı tanımları içermektedir. Örgütsel performans, örgütün amaçları doğrultusunda yönetilmesi sonucu elde ettiği başarı düzeyi olarak tanımlanabilir. Bu noktada örgütün üretim sürecine vurgu söz konusudur, bu vurgu örgütsel çabanın varlığını belirginleştirir. Son tahlilde örgütsel performans, örgüt içinde tüm alanlarda gösterilen çaba sonucunda elde edilen başarılar toplamı olarak kavramsallaştırılabilir. Örgütsel performans, bireysel performanslar toplamı olarak tanımlandığında, çalışanın örgüt içindeki varlığına yüksek tonda bir vurgu yapılmaktadır. Çalışanlar, örgüt içinde her düzeyde performans göstermektedirler. Örgütün çalışanlara yaklaşımındaki saydamlık, çalışanın performansını etkileyecektir (Batt, 1999; Bruggen, 2015). Çalışanın örgüte bağlılığı ve diğer örgütsel davranım örüntülerini sergilemesi de örgütsel performans üzerinde doğrudan etki yapacaktır (Balci, Baltacı, Fidan, Cereci

ve Acar, 2012; Baltacı, 2016; Waldman, 1994). Örgütsel performanstaki değişimlerin temelinde çalışanların performanslarındaki değişimler yatmaktadır. Bu noktada örgütsel performans bir insan kaynağı yönetimi olarak adlandırılabilir.

Son dönemlerde örgütlerin rekabet alanlarının çoğalmasıyla birlikte performans kavramı önemli bir kavram haline gelmiştir. Örgütler kendi performanslarını geliştirme çabasıdadırlar. Bu durum, örgütün sahip olduğu insan kaynağının geliştirilmesi ile mümkündür. Örgütsel düzeyde performansın sağlanması ve sürdürülmesi için insan kaynağının etkili kullanımı da gerekmektedir (Wiggins, 1993). Bu noktada çalışanların bireysel performanslarına etki eden değişkenlerin incelenmesi gerekir. Bireysel performans artışı, örgütsel performansı da arttıracaktır (Hogg, 2016).

Toplumsal yaşamda öğretim hizmetlerini yürütmekle görevli olan okullar, bireysel ve örgütsel performansların söz konusu olageldiği örgütlerdir. Tarihsel olarak okullarda, öğrenciler için erişim derecelerine yönelik performans değerlendirmeleri yapıldığı gibi öğretmenler ve diğer çalışanlar için de performans değerlendirmeleri söz konusudur. Öğretmen değerlendirmeleri, önceleri müfettişler kanalıyla yapılmaktayken günümüzde okul müdürleri öğretmenleri değerlendirmektedirler. Böylesi bir değerlendirme girişimi, önemli olmakla birlikte, öğretmenin tam bir bireysel performans ölçümü anlamına gelmediği söylenebilir. Çünkü öğretmenin bireysel performansı, yalnızca onun öğrencilere edindirdiği istendik davranış değişimindeki başarısının veya okul içindeki uyum derecesinin toplamından fazlası olduğu kabul edilmektedir (Balcı ve Çınkır, 2002; Çelikten, 2004; Şişman, 2009). Bu durumda okulun örgütsel performansının da öğretmen ve diğer çalışanların bireysel performansları toplamından fazlası olacağı söylenebilir.

Bir öğretim örgütü olarak önemli bir toplumsal işlevi olan okullar, gerek bireysel ve gerekse örgütsel performans ölçümlerine olanak tanıyacak çeşitliliğe sahiptir. Diğer örgütlerden farklı olarak okullarda çalışanların performans ölçümleri nispeten daha kolay yapılabilmektedir. Örneğin bir öğretmenin ders başarısı, yerel ve genel sınavlardaki (TEOG, LYS vb.) ders başarısı ile kıyaslanarak bir performans değerlendirilmesi yapılması söz konusudur. Benzer şekilde örgütsel performansın ölçülmesi söz konusudur. Yani okulun performansı çoğu kez onun yerel genel sınavlardaki başarısına göre değerlendirilmektedir. Böylesi bir değerlendirmenin tarihsel olarak sürüyor olması eğitimde performans değerlendirmenin bireysel ve örgütsel düzeyde sınav temelli olagelmesi inancını da beraberinde getirmektedir. Oysa eğitim örgütlerinde bireysel ve örgütsel performansın farklı ölçüm yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Baltacı, 2016; Çınkır, 2014; Fidan ve Balcı, 2016).

Okul müdürlüğü, oldukça farklı türden becerileri gerektirmesi sebebi ile kamu yönetimindeki diğer yöneticiliklerden ayrılmaktadır. Yasal metinlerde ve eğitim yönetimi dizgesi içinde okul müdürlüğü bir meslek

olarak değil, öğretmenlere yüklenen bir ikincil görev olarak sürdürülmektedir (Çınkır, 2014). Okul müdürleri esasen öğretmendiler ve kendilerine öğretmenlik görevi dışında bir ikincil görev olarak okulu yönetme görevi verilmektedir. Bu durum kamu yönetimindeki diğer yöneticiliklerden farklı bir durumu da beraberinde getirmektedir (Baltacı, 2017c; Şişman, 2009). Okul müdürlerinin farklılaşan görevleri çok farklı türden iş yüklerini beraberinde getirmektedir. Okul içinde velilere, öğrencilere ve öğretmenlere hizmet sunan okul müdürleri aynı zamanda okulun bağlı olduğu üst kurumlara da bağımlıdır (Öztürk ve Balcı, 2014). Okul içinden ve dışından çok sayıda değişkenin beraberinde taşıdığı işler, okul müdürünün günlük, haftalık ve aylık işlerini oluşturur. Ayrıca okul müdürlerinin, öğretim dönemleri içinde ve tatil dönemlerinde yürüttüğü çok sayıda iş vardır. Bu denli çeşitli iş yükünün okul müdürünün performansını etkileyeceği açıktır. Ancak bu denli fazla iş yükü okul müdürlerinin daha fazla performans göstermesine yol açmaktadır. İşleyen demir işildar atasözünü hatırlatan bu durum, belirli bir zorlukla karşılaşan bireyin bu zorlukla baş etmek için farklı ve daha fazla çaba göstermesi olarak kuramsallaştırılabilir (Baltacı, 2016; Balcı ve Öztürk, 2014).

Alanyazında iş yükünün performans üzerine etkileri farklı araştırmalarda incelenmiştir (Durso ve Alexander, 2010; Guastello, 2016). Artan iş yükünün bireysel performansı arttırdığı yönündeki araştırmalara rağmen (Oron-Gilad, Szalma, Stafford ve Hancock, 2008; Marks ve Printy, 2003), iş yükündeki azalmanın bireysel performansa olumlu etkileri olduğunu bildiren çalışmalar da bulunmaktadır (Miller, 2016; Rhoads, 2006). İş yükündeki artışın, kişinin fiziksel kapasitesini zorlayacağını ancak bu durumun kendisinde beklenilmedik bir bireysel performans artışına yol açacağını bildiren araştırmaların söz konusu bulguları dikkat çekicidir (Timms, Graham ve Cottrell, 2007; Xiaoming vd., 2014). Bununla birlikte iş yükünün tükenmişlik, mobbing ve diğer olumsuz örgütsel davranışlara sebep olacağını ilişkin bulgularda söz konusudur (Baltacı, 2017c). Bunun yanında iş yükü arttıkça örgütsel performansta artış görüldüğü genellikle bildirilmektedir (Bruggen , 2015; Reid ve Nygren, 1988; Torres, 2016). Alanyazındaki araştırmalar farklı türden sonuçlara ulaşmışlar ve performans ile iş yükü arasındaki ilişkiyi tam olarak açıklayamamışlardır. Bunun yanında Türkiye'deki araştırmaların iş yükü, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık ve kazanç gibi davranışları incelediği ve performans ile iş yükü arasındaki ilişkilere odaklanmadığı dikkate değerdir.

Okul çalışanlarının farklı türden iş tanımları olması sebebiyle onlardan beklenen performanslar da farklılık göstermektedir. Bir öğretmen için performans, istendik davranış değiştirme ve örgüt içi uyumlu çalışma olarak belirlenmiştir (Baltacı, 2017b). Oysa okul müdürü için performans ölçütleri çok çeşitlidir. Okul müdürünün çok geniş bir iş tanımının olması sebebiyle ondan beklenen performansın da çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bir okul müdürü, hem bir eğitim lideri, hem yönetsel bir lider ve hem de sosyal

ilişkiler uzmanı olmalıdır. Dahası, işin gerektirdiği teknik becerileri de sergilemelidir. Bu denli farklı türden işinin olması okul müdürünün bireysel ve örgütsel performansını etkilemektedir. Okul müdürü bireysel olarak kendisinden beklenen işleri yapmalıdır. Örgütsel performans temel alındığında okul müdürü, okuldaki diğer çalışanların performanslarını olumlu yönde etkileyebilmelidir. Bu çalışma farklılaşan iş yüküne sahip olan okul müdürlerinin bireysel ve örgütsel performanslarını belirleme amacını gütmektedir. Bu araştırma esasen daha fazla iş yükünün daha fazla performansa yol açabileceği yönündeki bir görüşü deneme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Türkçe alanyazında okul müdürlerinin iş yüküne ilişkin belirlenebilmiş bir çalışmanın bulunmuyor olması bu araştırmanın önemini arttırmaktadır. Ayrıca alanyazında okul müdürlerinin performanslarına ilişkin yapılmış bir çalışmanın bulunmadığı belirlenmiştir. Bu araştırma söz konusu iki kavrama ilişkin belirgin bir farkındalık oluşturma amacını gütmektedir. Her öncü sosyal araştırmada olduğu gibi bu araştırma da alanyazındaki bir boşluğu kapatacak, ancak farklı türden yeni boşluklar ve araştırma konuları oluşturacaktır. Tüm bu tartışmalardan hareketle, okul müdürlerinin iş yükü ile performans arasında bir ilişki olduğu varsayılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilebilir:

H₁: Okul Müdürlerinin iş yükleri, bireysel performanslarını pozitif olarak etkilemektedir.

H₂: Okul Müdürlerinin iş yükleri, örgütsel performanslarını pozitif olarak etkilemektedir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Okul müdürlerinin iş yükü ile performansı arasındaki ilişkiler betimsel analiz yöntemlerinden yapısal eşitlik modellemesi ile incelenecektir. Yapısal eşitlik modelleri, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kullanılan bir tekniktir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın hedef evrenini, İstanbul İlinin 39 ilçesinde görev yapan 5315 okul müdürü oluşturmaktadır. Evrenden %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5'lik bir hata payı dikkate alınarak belirlenen örneklem büyüklüğü, 361 olarak belirlenmiştir (Balci, 2015). Araştırmada “oranlı tabakalı” örnekleme” tekniği kullanılarak 39 ilçeyi beş yaşam kalitesi düzeylerine göre sınıflandıran Şeker'in (2011) sınıflandırması kullanılmıştır. Araştırma, Kadıköy, Fatih, Üsküdar, Küçükçekmece, Kartal, Ümraniye, Bağcılar, Bahçelievler, Sultangazi, Sultanbeyli ilçelerinde çalışan okul müdürleri üzerinde yürütülmüştür. Araştırma kapsamında katılımcılara (okul müdürleri), 450 ölçek gönderilmiş, 431'i geri dönmüştür. Bu ölçeklerden 17'si eksik veya hatalı doldurma, 35'i de uç değerler nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Örneklem büyüklüğünü karşılayan 379 ölçek analize dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan okul müdürlerinin %86'sı erkektir; %37'si 31-

40 yaş; %33'ünün mesleki kıdemi 10-15 yıl; %41'inin yöneticilik kıdemi 5-10 yıl arasındadır ve son olarak %79'u lisans düzeyinde eğitim almıştır.

Ölçme Araçları

Araştırma kapsamında ölçme aracı olarak anket geliştirilmiştir. Söz konusu anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde okul müdürlerinin demografik özelliklerini belirleyen sorular bulunmaktadır. İkinci bölüm iş yükü ve son bölüm ise performans değişkenlerine ilişkin soruları barındırmaktadır.

Okul Müdürü İş Yükü Ölçeği: Okul müdürü iş yükü ölçeği, Reid, Shingledecker ve Eggemeier (1981); Hanson, Schaefer, Burken, Larson ve Johnson (2014); Kramer, Johnson ve Zeilstra (2016); Lin, Lin, Yeh, Lin ve Hwang (2011) ölçeklerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Ölçme aracının taslak hali 19 maddeden oluşmaktadır. Hazırlanan iş yükü ölçeği, üç işletme, iki eğitim psikolojisi, iki eğitim yönetimi, iki ölçme ve değerlendirme, bir yetişkin eğitimi, bir psikolog, bir sosyolog, iki çalışma ekonomisi alan uzmanlarına sunulmuş ve uzmanlardan alınan dönütlerle 3 madde çıkarılmıştır. Ön uygulamada kullanılan taslak ölçek 16 maddeden oluşmaktadır. “Okul Müdürü İş Yükü Ölçeği” için örnek maddeler: “Yaptığım işler günlük çalışma zamanımın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır” ve “Yaptığım işler sahip olduğum yetenek, yetkinlik ve becerileri farklıdır”. Taslak ölçek araştırmanın çalışma grubunda yer almayan, İstanbul’un farklı ilçelerinde görev yapan 119 kişilik bir okul müdürü örneklemini üzerinde ön uygulamaya tabi tutulmuştur. İş yüküne ilişkin ölçeğin yapı geçerliğini sınamak üzere ön uygulama sonuçları üzerinde öncelikle verilerin normal dağılımı araştırılmıştır. Bu bağlamda, analiz için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,982 ve Barlett’s testi anlamlı ($p < 0.01$) bulunmuştur. Faktör analizinde bir değişkenin sahip olması gereken en düşük faktör yük değeri .30 olarak önerilmektedir (Büyüköztürk, 2002). Veriler faktör analizi için uygun olduğu belirlendikten sonra, veri setine açılımcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçekten faktör yük değeri .30’dan düşük olan 3 madde ile binişik olan 2 madde atılmıştır. Açılımcı faktör analizinde (AFA), faktörleri oluşturan maddelerin madde toplam korelasyonlarının en az .20 olması önerilmektedir (Büyüköztürk, 2002). Buna göre, 1 madde de madde toplam korelasyonu .20’den daha küçük olduğu için atılmıştır. Sonuçta 10 maddenin tek faktöre dağıldığı ve bu faktörlerin toplam varyansın % 71,85’ini açıkladığı saptanmıştır. Ölçeğin toplamda Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır. İş yükü ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarından modelin iyi bir uyum gösterdiği belirlenmiştir [$\chi^2=339,60$; $sd=172$; $\chi^2/sd=1.97$; $p < .000$, RMSEA= 0.068, S-RMR= 0.039, GFI= 0.91, AGFI= 0.89, CFI=0.98, NFI=0.96, NNFI= 0.98, IFI= 0.98]. DFA sonuçlarında gözlenen ve beklenen model arasındaki uyum derecesinin 3’ün altında olması modelin kabul edilebilirliğini, 2’nin altında olması ise modelin iyi bir uyum gösterdiğini belirlemektedir (Hu ve Bentler, 1999). Buna göre X^2/sd oranının

1.97 olarak hesaplanması, ölçeğin iyi bir uyum gösterdiğini belirlemektedir. Örneklem büyüklüğüne duyarlı olan GFI değerinin .91 olması, genel olarak iyi bir uyumun belirleyicisi olarak önerilen .90 ve üstü değeri şartını karşılamaktadır. Kovaryans matrisleri arasındaki uyumu gösteren CFI, NFI ve NNFI göstergelerinin iyi bir model için önerilen en az .95 olma şartını karşıladığı belirlenmiştir. Bunun yanında örneklem büyüklüğü ve modelin karışık doğasından etkilenmeyen IFI göstergesinin de iyi bir model için .95 olması şartı sağlanmıştır. Sonuç olarak ölçeğin tek faktörlü yapısının AFA ile belirlendiği ve DFA ile doğrulandığı, ölçeğin iyi bir uyum düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir (Hu ve Bentler, 1999). Sonuç olarak 10 maddeden oluşan ‘Okul Müdürü İş Yükü Ölçeği’, cevap seçenekleri beşli likert tipi olarak düzenlenen tek faktörlü güvenilir bir ölçektir. Likert tipi ölçekte yer alan maddeler: (5) “Her zaman” ve (1) “hiçbir zaman” şeklinde belirlenmiştir.

Okul Müdürü Performans Ölçeği: Okul müdürü performans ölçeği ise Wong ve Laschinger (2013); Liden, Wayne, Liao ve Meuser (2014); Bacal, (2011); Durso ve Alexander, (2010) ölçeklerinden araştırmacı tarafından ilgili izinler alınarak geliştirilmiştir. Ölçme aracının taslak hali 23 maddeden oluşmaktadır. Hazırlanan performans ölçeği, üç işletme, iki eğitim psikolojisi, iki eğitim yönetimi, iki ölçme ve değerlendirme, bir yetişkin eğitimi, bir psikolog, bir sosyolog, iki çalışma ekonomisi alan uzmanlarına sunulmuş ve uzmanlardan alınan dönütlerle 4 soru çıkarılmış ön uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Ön uygulamada kullanılan taslak ölçek 19 maddeden oluşmaktadır. “Okul Müdürü Performans Ölçeği” için örnek maddeler: “Okuldaki çalışanların işe yönelik motivasyonlarını artırırım” ve “Etkili performansın önündeki engellerin belirlerim”. Taslak ölçek araştırmanın çalışma grubunda yer almayan, İstanbul’un farklı ilçelerinde görev yapan 119 kişilik bir okul müdürü örneklemini üzerinde ön uygulamaya tabi tutulmuştur. Performans ölçeğinin yapı geçerliğini sınamak üzere ön uygulama sonuçları üzerinde öncelikle verilerin normal dağılımı araştırılmıştır. Bu bağlamda, analiz için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,996 ve Barlett’s testi anlamlı ($p < 0.01$) bulunmuştur. Veriler faktör analizi için uygundur ve normal dağılmaktadır; ardından veri setine açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçekten faktör yük değeri .30’dan düşük olan 3 madde ile binişik olan 3 madde atılmıştır. İki madde de madde toplam korelasyonu .20’den daha küçük olduğu için atılmıştır. Sonuçta 13 maddenin iki faktöre dağıldığı ve bu faktörlerin toplam varyansın % 79,16’sını açıkladığı saptanmıştır. Ölçeğin toplamda Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ilişkin iki faktörlü modelde faktörler, alanyazına uygun olarak ‘bireysel performans’ ve ‘örgütsel performans’ olarak boyutlara ayrılmıştır. Performans ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarından modelin iyi bir uyum gösterdiği belirlenmiştir [$\chi^2=226,84$; $sd=156$; $\chi^2/sd=1.45$; $p < .000$, RMSEA= 0.051, S-RMR= 0.038, GFI= 0.92, AGFI= 0.87, CFI=0.99, NFI=0.96, NNFI= 0.99, IFI= 0.99]. Sonuç

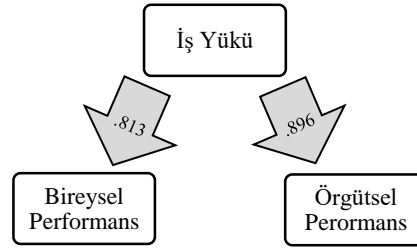

İŞ YÜKÜ VE PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİLER: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

olarak 13 maddeden oluşan ‘Okul Müdürü Performans Ölçeği’, cevap seçenekleri beşli likert tipi olarak düzenlenen iki faktörlü güvenilir bir ölçektir. Likert tipi ölçekte yer alan maddeler: (5) “Her zaman” ve (1) “hiçbir zaman” şeklinde belirlenmiştir.

Bulgular

İş yükü, bireysel ve örgütsel performans değişkenleri arasında öngörülen ilişkileri test eden yapısal eşitlik modeli, Şekil 1’de görülmektedir. Modele ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde modelin oldukça kararlı bir uyum içinde olduğu belirlenmiştir [$\chi^2=242,48$; $sd=142$; $\chi^2/sd=1.70$; $p<.000$, $RMSEA= 0.058$, $S-RMR= 0.038$, $GFI= 0.96$, $AGFI= 0.91$, $CFI=0.99$, $NFI=0.98$, $NNFI= 0.99$, $IFI= 0.99$]. Bu durumda modelin iş yükü ve performans arasındaki ilişkiyi tam olarak açıklayabildiği belirlenmiştir.

Şekil 1. İş yükü ve Performans Arasındaki Yapısal Model

Tablo 1’de sunulan yapısal modele ait uyum indeksleri modelin veri ile iyi bir uyum gösterdiğini belirlemektedir. İş yükü düzeyi her iki performans boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir. Başka bir deyişle iş yükünün artan düzeylerinde hem bireysel performans ($\beta=.813$; $p<.01$), hem de örgütsel performans ($\beta=.896$; $p<.01$) yönünde daha fazla artmaktadır.

Tablo 1. Yapısal Eşitlik Modeli Analiz Sonuçları

Değişkenler ve ilişkinin yönü	R ²	SD	P	χ^2	sd	χ^2/sd	C FI	I FI	RMS EA	NN FI	N FI	G FI	AG FI
İş Yükü - Bireysel Performans	.81	.28	.00	242.4	14	1.70	.9	.9	.058	.99	.9	.9	.91
İş Yükü - Örgütsel Performans	.89	.32	.00	8	2		.9	.9			8	6	

N=379, $p<.01$

Yapısal eşitlik analizi sonuçlarında gözlenen ve beklenen model arasındaki uyum derecesinin (χ^2/sd), 2’nin altında olması ise modelin oldukça iyi bir uyum gösterdiğini belirlemektedir (Hu ve Bentler, 1999). Buna göre χ^2/sd oranının 1.70 olarak hesaplanması, ölçeğin iyi bir uyum gösterdiğini ve önerilen modelin desteklendiğini belirlemektedir. Örneklem büyüklüğüne duyarlı olan GFI değerinin .96 olması, genel olarak iyi bir uyumun

belirleyicisi olarak önerilen .90 ve üstü değeri şartını karşılamaktadır. Ayrıca, kovaryans matrisleri arasındaki uyumu gösteren CFI, NFI ve NNFI göstergelerinin iyi bir model için önerilen en az .95 olma şartını karşıladığı belirlenmiştir. Bunun yanında örneklem büyüklüğü ve modelin karışık doğasından etkilenmeyen IFI göstergesinin de iyi bir model için .95 olması şartı sağlanmıştır. Tüm bu sonuçlardan hareketle, iş yükü ile performans arasında önerilen modelin kabul edilebilir bir model olduğu belirlenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında okul müdürlerinin iş yükü ile bireysel performansları arasında pozitif ve oldukça güçlü bir ilişki belirlenmiştir. Bu sonuç araştırmanın ilk hipotezinin (H₁) kabul edildiği anlamına gelmektedir. Buna göre okul müdürlerinin iş yüklerindeki artış bireysel performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu sonuç alanyazındaki çeşitli araştırmalarla benzerlik göstermektedir (Mazur vd., 2016; Oron-Gilad, Szalma, Stafford ve Hancock, 2008; Marks ve Printy, 2003; Levchuk, Levchuk, Luo, Pattipati ve Kleinman, 2002). Alanyazında iş yükündeki artışın, çalışanı daha fazla bir şekilde işiyle ilgili konularla ilgilenmeye iteceğini ve iş yerinde daha aktif çalışacağına yönelik pozitif bir etki yapabileceği bildirilmektedir (Brugen, 2015; Fritz ve Sonnetag, 2006). Benzer şekilde iş yükündeki artışın çalışanın işe yönelik tutumlarında artışı sağlayacağına yönelik araştırmalar da bulunmaktadır (Miller, 2016; Hockey, 1997; Kuntz, Mennicken ve Scholtes, 2011). Bunun yanında iş yükünün çalışan için anlamlı hale gelmesinin bir gereği olarak kazanç beklentisine vurgu yapan araştırmalar da bulunmaktadır (Brugen, 2015; Sonnetag ve Frese, 2002). Ancak iş yükündeki artışın, bireysel performansı azalttığına ilişkin bulgular da mevcuttur (Turgut, 2011; Wong ve Laschinger, 2013; Dolan, 2008). İş yükünde artış, çalışanlarda tükenmişlik durumu oluşturabileceğine yönelik araştırmalar bulunmaktadır (Xiaoming vd., 2014; Torres, 2016; Boagert vd., 2013). Bununla birlikte iş yükü çalışanın örgütü terk etmesine yol açabilmektedir (Durso ve Alexander, 2010; Guastello, 2016). Sonuç olarak bu araştırmanın alanyazında önemli bir sonuca ulaştığı söylenebilir. Bunun yanında iş yükünün bireysel performansı düşürdüğünü belirleyen araştırma sonuçları bu araştırma sonucunda çelişmektedir. Araştırmanın bu bulgusu, alanyazın için yeni bir veri ve çalışma alanı sunmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, okul müdürlerinin iş yüklerindeki artış, onların örgütsel performanslarını da arttırmaktadır. Bu bulgu araştırmanın ikinci hipotezinin de (H₂) kabul edildiği anlamına gelmektedir. İş yükünün örgütsel performans üzerinde etkileri alanyazında farklı türden araştırmalara konu olmuştur (Hockey, 1997; Kaber ve Endsley, 2004; Lin, Lin, Yeh, Lin ve Hwang, 2011; Kuntz, Mennicken ve Scholtes, 2011). İş yükündeki artış, örgütlerde çalışma disiplini değiştirebilir, böylesi bir değişim çalışanların işe karşı daha fazla odaklanmasına yol açabilir (Klassen vd., 2013; Liden vd., 2014). Okul müdürlerinin iş yüklerindeki artış, onların okul işleri ile daha fazla ilgilenmesini sağlayacaktır. Okul içinde daha aktif bir şekilde çalışan

okul müdürünün, okulun birikimli performansına olumlu katkı yapacağı bu araştırmanın önemli bir sonucudur. Bununla birlikte alanyazında farklı türden araştırmalarda, çalışanların iş yüklerindeki artışın, örgütün çalışma düzenine olumsuz etki yapacağı belirlenmiştir (Brugen, 2015; Laring, Forsman, Kadefors ve Örtengren, 2002; Klassen vd., 2013; Guastello, 2016; Rhoads, 2006). Ayrıca bu araştırmanın önemli bir bulgusu da okul müdürlerinin iş yüklerinin onların örgütsel performanslarını, bireysel performanslarından daha fazla etkilediğidir. Araştırma bulgularından hareketle, okul müdürlerinin okulun başarısı için çabaladıkları ve bireysel performanslarını, örgüt için sergiledikleri sonucuna varılabilir.

Gerek MEB bünyesinde ve gerekse özel sektörde okul müdürlerinin iş analizlerinin olmadığı belirlenmiştir. İş analizleri ile iş yükü miktarı ve performans ölçütlerinin belirlenmesi kolaylaşmaktadır. Mevcut performans ölçüm sisteminin çoğunlukla somut değişkenler üzerinden yürüdüğü ve okul müdürü değerlendirmelerinde sürekli değişen bir sistemin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte okul müdürlerinin performans ve iş yükü belirleme ölçümleri sistematikleştirilebilir. Yılın belirli dönemlerinde yürütülecek sistemli çalışmalarla okul müdürlüğü, ikincil bir görev olmaktan çıkarılarak daha kurumsal bir yapıya kavuşturulabilir.

Bu araştırma sonuçları alanyazında iş yükü ve performans arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Araştırmanın farklı türden örgütsel davranış biçimleriyle desteklenmesi gereklidir. Bu araştırmanın alanyazına belki de en büyük katkısı alanyazındaki yeni boşlukları görünür kılmasıdır. İleride yapılacak araştırmalarda iş yükü ile örgütsel vatandaşlık, örgütsel sosyalleşme, muhalefet, bilgi uçurma, meşruiyet, paternalizm gibi kavramların ele alınması, bu kavramın teorik bütünlüğünü arttıracaktır. Ayrıca performans ölçümleri için yeni ve farklı türden ölçekler geliştirilmelidir. Okul müdürlerinin performanslarının ölçümleri için yeni model önerileri geliştirilebilir. Her sosyal araştırmanın olduğu gibi bu araştırmanın da çeşitli sınırlılıkları vardır. Bu araştırma İstanbul ilindeki katılımcı okul müdürlerinin görüşleri ile sınırlıdır. Toplumda ve eğitim sisteminde yaşanabilecek sosyal, örgütsel ve diğer değişiklikler bu çalışmanın sonuçlarını geçersiz kılabilir. Bu araştırmayla aynı yönde tasarlanmış farklı türden araştırmaların çeşitli yıllarda uygulanması özelde araştırma sonuçlarına ve genelde bilime katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Adebayo, D. O. (2006). Workload, social support, and work-school conflict among Nigerian nontraditional students. *Journal of Career Development, 33*(2), 125-141.
- Akçay, C., & Başar, M. A. (2004). İlköğretim okul müdürlerinin yönetsel görevlere ayırdıkları zaman ve bunları önemli görme dereceleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 38*(38), 170-197.
- Aksoy, E., & Işık, H. (2008). İlköğretim okul müdürlerinin öğretim liderliği rolleri. *Sosyal Bilimler Dergisi, 19*, 235-249.

- Altun, S. A., & Memişoğlu, S. P. (2008). Performans değerlendirmesine ilişkin öğretmen, yönetici ve müfettiş görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 14(1), 7-24.
- Arlitt, M. F., & Williamson, C. L. (1996). Web server workload characterization: The search for invariants. *ACM SIGMETRICS Performance Evaluation Review*, 24(1), 126-137.
- Bacal, R. (2011). *Performance Management 2/E*. New York: McGraw Hill Professional.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., & Verbeke, W. (2004). Using the job demands-resources model to predict burnout and performance. *Human resource management*, 43(1), 83-104.
- Balcı, A. (2000). İkininli yıllarda Türk milli eğitim sisteminin örgütlenmesi ve yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 6(4), 495-508.
- Balcı, A. (2003). Eğitim örgütlerine yeni bakış açıları: Kuram araştırma ilişkisi II. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 33(33), 26-61.
- Balcı, A. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler (12. Baskı). *Ankara: PegemA Yayıncılık*.
- Balcı, A., Baltacı, A., Fidan, T., Cereci, C., & Acar, U. (2012). Örgütsel sosyalleşmenin, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlıkla ilişkisi: İlköğretim okulu yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 47-74.
- Balcı, A., & Çınkır, Ş. (2002). Türkiye'de eğitim yöneticilerinin yetiştirilmesi. *21. Yüzyıl Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sempozyumu*, 211-236.
- Balcı, A., & Öztürk, İ. (2014). Türkiye'de Eğitimin Finansmanı ve Eğitim Harcamaları Bilgi Yönetim Sistemine (Tefbis) İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri ve Yaşadıkları Sorunlar. *Milli Eğitim dergisi*, 204 (2), 63-87.
- Baltacı, A., & Balcı, A. (2017). Complexity Leadership: A Theoretical Perspective. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 5(1), 30-58.
- Baltacı, A. (2016). Mentörlük ve göreve başlama. *Pegem Atıf İNdeksi*, 0, 289-308. doi:10.14527/899
- Baltacı, A. (2017a). Avrupa Okullarında Dini Simgelerin Yasallığı. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (1), 45-80.
- Baltacı, A. (2017b). Relations between Prejudice, Cultural Intelligence and Level of Entrepreneurship: A Study of School Principals. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 9(3), 645-666.
- Baltacı, A. (2017c). A Comparison of Syrian Migrant Students in Turkey and Germany: Entrepreneurial Tendencies and Career Expectations. *European Journal of Educational Research*, 6(1), 15-27. doi:10.12973/eu-jer.6.1.15

- Balyer, A. (2012). Çağdaş okul müdürlerinin değişen rolleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 75-93.
- Batt, R. (1999). Work organization, technology, and performance in customer service and sales. *ILR Review*, 52(4), 539-564.
- Becker, B., & Gerhart, B. (1996). The impact of human resource management on organizational performance: Progress and prospects. *Academy of management journal*, 39(4), 779-801.
- Blumberg, M., & Pringle, C. D. (1982). The missing opportunity in organizational research: Some implications for a theory of work performance. *Academy of management Review*, 7(4), 560-569.
- Bogaert, P., Clarke, S., Willems, R., & Mondelaers, M. (2013). Nurse practice environment, workload, burnout, job outcomes, and quality of care in psychiatric hospitals: a structural equation model approach. *Journal of advanced nursing*, 69(7), 1515-1524.
- Bowling, N. A., Alarcon, G. M., Bragg, C. B., & Hartman, M. J. (2015). A meta-analytic examination of the potential correlates and consequences of workload. *Work & Stress*, 29(2), 95-113.
- Brockner, J., Greenberg, J., Brockner, A., Bortz, J., Davy, J., & Carter, C. (1986). Layoffs, equity theory, and work performance: Further evidence of the impact of survivor guilt. *Academy of Management Journal*, 29(2), 373-384.
- Bruggen, A. (2015). An empirical investigation of the relationship between workload and performance. *Management Decision*, 53(10), 2377-2389.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Cemaloğlu, N. (2005). Türkiye’de okul yöneticisi yetiştirme ve istihdamı: Varolan durum, gelecekteki olası gelişmeler ve sorunlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 249-274.
- Çelikten, M. (2004). Bir okul müdürünün günlüğü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 123-135.
- Çelikten, M. (2006). Okul kültürünün şekillendirilmesinde müdürün rolleri. *Eğitim ve Bilim*, 31(140).
- Çınkır, S. (2014). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Sorunları: Sorun Kaynakları ve Destek Stratejileri. *İlköğretim Online*, 9 (3), 1027-1036. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ilkonline/issue/8594/106892>
- Dolan, J. (2008). Feminist performance criticism and the popular: Reviewing Wendy Wasserstein. *Theatre Journal*, 60(3), 433-457.
- Dönmez, B. (2001). Okul güvenliği sorunu ve okul yöneticisinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 7(1), 63-74.

- Durso, F. T., & Alexander, A. (2010). Managing workload, performance, and situation awareness in aviation systems. *Human Factors in Aviation*, 217-247.
- Eren, E. (2014). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Fidan, T., & Balcı, A. (2016). Principal Proactivity: School Principals' Proactive. *Applied Chaos and Complexity Theory in Education*, 29.
- Fidan, T. & Öztürk, İ. (2015a). The relationship of the creativity of public and private school teachers to their intrinsic motivation and the school climate for innovation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 905-914.
- Fidan, T. & Öztürk, İ. (2015b). Perspectives and expectations of union member and non-union member teachers on teacher unions. *Journal of Educational Sciences Research*, 5(2), 191-220.
- Fritz, C., & Sonnentag, S. (2006). Recovery, well-being, and performance-related outcomes: the role of workload and vacation experiences. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 936-954.
- Guastello, S. J. (2016). A Nonlinear Paradigm for Resilience, Workload, Performance, and Clinical Phenomena. *Industrial and Organizational Psychology*, 9(02), 509-516.
- Hanson, C., Schaefer, J., Burken, J. J., Larson, D., & Johnson, M. (2014). Complexity and Pilot Workload Metrics for the Evaluation of Adaptive Flight Controls on a Full Scale Piloted Aircraft. *NASA Research Papers*, 2014 (05), 730-745.
- Hockey, G. R. J. (1997). Compensatory control in the regulation of human performance under stress and high workload: A cognitive-energetical framework. *Biological psychology*, 45(1), 73-93.
- Hogg, M. A. (2016). Group members differ in relative prototypicality: Effects on the individual and the group. *Behavioral and Brain Sciences*, 39, 159-175.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Kaber, D. B., & Endsley, M. R. (2004). The effects of level of automation and adaptive automation on human performance, situation awareness and workload in a dynamic control task. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 5(2), 113-153.
- Klassen, R., Wilson, E., Siu, A. F., Hannok, W., Wong, M. W., Wongsri, N., ... & Jansem, A. (2013). Preservice teachers' work stress, self-efficacy, and occupational commitment in four countries. *European journal of psychology of education*, 28(4), 1289-1309.

- Korkmaz, M. (2005). Duyguların ve liderlik stillerinin öğretmenlerin performansı üzerinde etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 11(3), 401-422.
- Kramer, R., Johnson, A., & Zeilstra, M. P. (2016). The Integrated Workload Scale–Translation and validation of a subjective workload scale. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part F: Journal of Rail and Rapid Transit*, 9 (5), 683-717.
- Kuntz, L., Mennicken, R., & Scholtes, S. (2011). Stress on the ward–An empirical study of the nonlinear relationship between organizational workload and service quality (No. 277). *Ruhr Economic Papers*. 12 (4), 145-189.
- Laring, J., Forsman, M., Kadefors, R., & Örtengren, R. (2002). MTM-based ergonomic workload analysis. *International journal of Industrial ergonomics*, 30(3), 135-148.
- Levchuk, G. M., Levchuk, Y. N., Luo, J., Pattipati, K. R., & Kleinman, D. L. (2002). Normative design of organizations. II. Organizational structure. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics-Part A: Systems and Humans*, 32(3), 360-375.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Liao, C., & Meuser, J. D. (2014). Servant leadership and serving culture: Influence on individual and unit performance. *Academy of Management Journal*, 57(5), 1434-1452.
- Lin, S. Y., Lin, C. H., Yeh, M. C., Lin, S. Y., & Hwang, Y. J. (2011). A psychometric evaluation of the Taiwan version of the Individual Workload Perception Scale. *Journal of Clinical Nursing*, 20(3-4), 494-503.
- Litwin, A. S., & Eaton, A. E. (2016). Complementary or conflictual? Formal participation, informal participation, and organizational performance. *Human Resource Management*, 9(2), 145-168.
- Marks, H. M., & Printy, S. M. (2003). Principal leadership and school performance: An integration of transformational and instructional leadership. *Educational Administration Quarterly*, 39(3), 370-397.
- Mazur, L. M., Mosaly, P. R., Moore, C., Comitz, E., Yu, F., Falchook, A. D., ... & Marks, L. B. (2016). Toward a better understanding of task demands, workload, and performance during physician-computer interactions. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 23(6), 1113-1120.
- Meijman, T. F., & Mulder, G. (1998). Psychological aspects of workload. *Handbook of Work and Organizational Psychology*. 2 (1), 165-199.
- Miller, B. A. (2016). *Assessing organizational performance in higher education*. New York: John Wiley & Sons.
- Ogbu, J. U. (1987). Variability in minority school performance: A problem in search of an explanation. *Anthropology & Education Quarterly*, 18(4), 312-334.

- Oron-Gilad, T., Szalma, J. L., Stafford, S. C., & Hancock, P. A. (2008). The workload and performance relationship in the real world: A study of police officers in a field shooting exercise. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 14(2), 119-131.
- Öztürk, İ., & Balcı, A. (2014). Millî Eğitim Bakanlığının 652 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname İle Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Ankara İli Kamu İlkokul ve Ortaokul Yöneticilerinin Görüşleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of Educational Sciences Research*, 4 (1), 213-241.
- Reid, G. B., Shingledecker, C. A., & Eggemeier, F. T. (1981). Application of conjoint measurement to workload scale development. In *Proceedings of the Human Factors Society Annual Meeting* (Vol. 25, No. 1, pp. 522-526). Sage CA: Los Angeles, CA: Sage Publications.
- Reid, G. B., & Nygren, T. E. (1988). The subjective workload assessment technique: A scaling procedure for measuring mental workload. *Advances in Psychology*, 52, 185-218.
- Rhoads, D. (2006). Performance criticism: an emerging methodology in second testament studies--Part I. *Biblical Theology Bulletin*, 36(3), 118-134.
- Roscoe, A. H. (1984). *Assessing pilot workload in flight*. Bedford: Royal Aircrew Establishment.
- Roseman, C., & Booker, J. M. (1995). Workload and environmental factors in hospital medication errors. *Nursing Research*, 44(4), 226-230.
- Rummler, G. A., & Brache, A. P. (1995). *Improving Performance: How To Manage the White Space on the Organization Chart. The Jossey-Bass Management Series*. San Francisco: Jossey-Bass, Inc.
- Sonnentag, S., & Frese, M. (2002). Performance concepts and performance theory. *Psychological management of individual performance*, 23(1), 3-25.
- Şeker, M. (2011). *İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması*. İstanbul'a Yönelik Yayınlar. Yayın No: 2010-103. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Şişman, M. (2009). Öğretmen yeterlilikleri: Modern bir söylem ve retorik. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 63-82.
- Timms, C., Graham, D., & Cottrell, D. (2007). "I just want to teach" Queensland independent school teachers and their workload. *Journal of Educational Administration*, 45(5), 569-586.
- Torres, A. C. (2016). Is this work sustainable? Teacher turnover and perceptions of workload in charter management organizations. *Urban Education*, 51(8), 891-914.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması İle İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 43-62.

İŞ YÜKÜ VE PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİLER: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

- Xiaoming, Y., Ma, B. J., Chang, C. L., & Shieh, C. J. (2014). Effects of workload on burnout and turnover intention of medical staff: a study. *Ethno Med*, 8, 229-237.
- Waldman, D. A. (1994). The contributions of total quality management to a theory of work performance. *Academy of Management review*, 19(3), 510-536.
- Wong, C. A., & Laschinger, H. K. (2013). Authentic leadership, performance, and job satisfaction: the mediating role of empowerment. *Journal of Advanced Nursing*, 69(4), 947-959.
- Wiggins, G. P. (1993). *Assessing student performance: Exploring the purpose and limits of testing*. New York: Jossey-Bass Inc.

ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA TÜKETİCİ GRUPLARI, MODA VE YÖNELİMLER ÜZERİNE –BİR TASLAK

On The Consumer Groups, Fashion and Orientations in the Middle East Islamic World – A Draft-

Ahmet Nurullah ÖZDAL*

Özet

Günümüzde olduğu gibi Ortaçağ'da da toplum hiçbir şekilde homojen bir yapıya sahip değildir. Gelir seviyesi, sosyo-ekonomik faktörler, kültür seviyesi, yaşam tarzı ve davranış biçimlerine göre insanlar çeşitli pazar bölümlerine ayrılabilirler. Bu insanlar kendi aralarında göçebeler-köylüler-şehirliler şeklinde, kadınlar-erkekler-çocuklar şeklinde, resmi kurumlar ve sivil tüketiciler şeklinde ya da üst-orta-alt sınıflar, köleler şeklinde alt gruplar halinde ele alınabilirler. Akıllı tüccarlar, bu şekilde içlerinde buldukları toplumun nabzını tutabilmişlerdir. Belirli istekleri olan bu alt-gruplardan gelen talepleri değerlendirmesini bilmişler ve buna yönelik tedarikçi çözümler geliştirerek zenginliklerini arttırmışlardır.

Harcama alışkanlıklarını etkileyen göç, kriz gibi olağanüstü durumlar söz konusu olabilir. Bunun yanında, farklı biçimlerde kendini gösteren moda akımları da Ortaçağ insanına yabancı olmayan olgulardır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Ekonomi, Tüketici grupları, Müşteri ilişkileri (CRM), Moda & Trend

Abstract

In the Middle Ages, as similar to today, society does not have a homogeneous structure in any way. According to income level, socio-economic factors, culture level, lifestyle and behavior patterns, people can be divided into various market segments. These people can be handled as subgroups in the form of nomads-peasants-cities, women-men-children, official institutions and civilian consumers, or upper-middle-lower classes and slaves. Smart traders have been able to hold the pulse of their community in this way. They have been able to evaluate requests from these subgroups with specific desires and have increased their wealth by developing supplier solutions.

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Tarih Bölümü, ahozdal@gmail.com

Emergencies, such as migration and crisis, that affect spending habits may be the subject of concern. In addition, fashion trends that are manifested in different forms are not unfamiliar to the medieval people, too.

Keywords: Medieval, Economy, Consumer groups, Consumer relationship management (CRM), Fashion &Trend

Giriş

Asırlar öncesine ait ve birbirlerinden farklı, değişken dinamiklere sahip çok geniş bir coğrafyanın halklarını ayrıntılı biçimde müşteri segmentasyonlarına ayırmak mümkün olamayacağı gibi böyle bir gayrete girmek de birçok sakıncaları beraberinde getirecektir. Yine de, kaynaklar incelendiğinde genel hatlarıyla bazı tüketici gruplarını betimlemek mümkün olabilmektedir. Bunlardan köylüler ve göçebeler, daha çok pazar yerleri ve ilgili çarşılar vasıtasıyla mutfak eşyası, kap-kacak, giysiler, saban ve kürek benzeri çiftçi araç-gereçleri gereksinimlerini temin ediyorlardı. Ortaçağ'da kadınlar, yanlarında bir erkek olmaksızın çarşıya ancak ev eşyası, süs eşyası, kumaş, kişisel bakım ürünleri satın almak ya da hamama vs. gitmek üzere çıkarlardı. Mesela parfüm mağazaları, kadınların içeride uzun süre vakit geçirdikleri dükkânlardandı.¹ Bazen kadınların, örneğin ses çıkaran topuklu ayakkabılarla dışarı çıkmaları hoş karşılanmayabilirdi.² Yine de Şiraz'da bir kadın, eğer örtülüysen ve ayaklarında mest, yüzünde de peçe var ise serbest bir şekilde alışverişe çıkabiliyor ve elinde yelpazesıyla vaaz dinlemek üzere mescide gidebiliyordu.³ Hatta daha tutucu olmasını bekleyebileceğimiz Mekkeli kadınlar, paralarını cömertçe güzel esanslar için harcamaktaydılar.⁴ İbnü'l-Fakîh, Yemame bölgesinin kadınlarının da parfümden anladıklarını, güzel kokular süründüklerini ve bunun onlar için bir alamet-i farika olduğunu söyler.⁵ Türk kadınları da bu anlamda gayet özgürdüler. 1334 yılı Altınorda Hanlığı'nı ziyaret eden İbn Battuta, günümüz Kafkasya'sında Burgo-Madzhary'e karşılık gelen Macar şehri hakkında şunları söyler:

“... Pazar esnafının eşlerine gelince, bunların da durumu diğerleri gibidir. Bu kadınlardan birini, atların çektiği harikulade bir arabada gördüm. Etrafında

¹ Mustafa Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, Ankara, 2011, s. 186.

² Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, s. 113.

³ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, çev. A. Sait Aykut, *Seyahatname I-II*, İstanbul, 2004, I, s. 284.

⁴ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, I, s. 214.

⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yusuf Hâdi, Beirut (Âlemü'l-Kütüb), 1996, s. 39.

eteklerini tutan birkaç cariye vardı. Kadının başında mücevherlerle donatılmış ve ön tarafında tavus kuşu tüyünden sorgucu bulunan bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açıktı. Zaten Türk kadınları yüzleri açık dolaşıyorlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında parfüm satın alıyordu... Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız ve adamı kadının hizmetkârı zannedebilirsiniz. Çünkü kadının bu alımlı, bakımlı, süslü haline karşılık kocasının üzerinde koyun postundan bir kürk ile başında külah bulunur.”⁶

Gençler de aynı şekilde çarşı ve bedestenler vasıtasıyla giyim, kişisel bakım ve süs eşyası satın alabiliyorlardı. Yemenli gençlerin *cenbiyelere*⁷ olan düşkünlükleri bilinmektedir. Mekkeli gençler, zarif, çok temiz ve genelde beyaz elbiseler giymekte, güzel kokular sürünmekte, gözlerine sürme çekmekte ve dişlerini misvakla fırçalamaktadırlar.⁸ Bağdatlı geçler de giyim-kuşamlarına ihtimam göstermekte, özel günlerinde misk ve amber sürünmekte, erkek olmalarına rağmen saç ve sakallarını boyamakta da herhangi bir beis görmemektedirler.⁹ Çarşılarda çocuklara yönelik oyuncaklar satan dükkânlar da bulunmaktadır. Hatta bazı fıkıh ve ahlak kitapları, çocuklar için üretilen, insan veya hayvan suretli oyuncakların namaz kılınan mekânlarda bulundurulmaması gerektiğini hatırlatırlar. Kahire’de, yalnızca çocuklara hitap eden, şekerlemelerin birçok türünü farklı renklerde ve şekillendirilmiş versiyonlarla satışa sunan dükkânlar bulunmaktadır.¹⁰

Hükümdarlık sarayları ile üst düzey resmi görevlilere ait köşk, kasır ve konaklar, her türden lüks eşya ve mücevherat satın alımları yaptıkları gibi yüklü mutfak giderlerine de sahiptiler.¹¹ Saraylar bu satın alımları büyük

⁶ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, I, s. 472-473.

⁷ Yemen’e özgü, enli, kıvrımı diğer hançerlere nazaran çok daha belirgin olan geleneksel, süslü hançer. Bazılarının sap kısımları gergedan boynuzundan imal edilirdi.

⁸ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, I, s. 214.

⁹ Tenûhî, *Neşvâru'l-Muhâdara*, thk. Abbûd eş-Şalecî, Beyrut (Dâru's-Sadr), 1971-73, I, s. 294; III, s. 36.

¹⁰ Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000, s. 240.

¹¹ Mesela Maveraünnehir’deki şehir zanaatkarlarının nadir bulunan siyah tilki derisi kullanarak ürettikleri kaftanlar, 10. yüzyılın tüm Müslüman hükümdarları için buradan dört bir tarafa gönderiliyordu. Hatta tanesi 100 Dinar veya biraz daha üstü fiyatlarla satılan bu kürkün yaka kısmına şerit olarak eklendiği, bahsi geçen kaftana sahip olmayan bir hükümdarlar düşünülemezdi, Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, çev. Ahsen

tüccarlarla doğrudan yaptıkları gibi belirli işletmelerle sözleşmeli alımlar da gerçekleştirmektedirler. İbn Haldun, hanedanlıkların ve resmi kurumların yeryüzündeki en büyük pazarlar olduğunu, bir grup olarak en büyük tüketici kitlesini oluşturduklarını söylemektedir. O, aynı zamanda bu büyük hacimli harcamanın ekonomiye canlılık ve hareket kazandırdığını belirtir.¹² Bu tüketici grubuna hitap eden ürünler arasında mutfak gereksinimleri ve erzak, tırazhane ürünleri, yapı malzemeleri vb. bulunmaktaydı. Kâğıt ve benzeri kırtasiye malzemesinin en mühim müşteri kitlesini de resmi ofisler teşkil ediyordu.¹³ Resmi makamların veya vakıf benzeri kuruluşların görevlendirdiği mimar ve mühendisler de bu grupta değerlendirilebilir. Onlar da inşaat / yapı malzemesi veya işçi kiralama işlerini doğrudan sözleşmeli satın alımlar vasıtasıyla hallediyorlardı.

Savaşçılar, ihtiyaçları olan silah, gıda ve gündelik kullanım eşyasını ordu pazarları vasıtasıyla temin etmekteydiler. Hastaneler, farmakolojik bitki ve baharatlar, ilaçlar, alkol benzeri tıbbi malzemeye gereksinim duymaktaydılar. Bu ihtiyaçlar bazen aktar dükkânlarından satın alınım yoluyla bazen de tedarikçi tüccarlar aracılığıyla karşılanıyordu. *Mir'âtü'z-Zamân* adlı eserinde, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey döneminde *Bimâristânu'l-Adûdî* (Adûdî Hastanesi) için satın alımı yapılan malzemelerin bir listesi verilmiştir. Bu malzemeler arasında, yatak, yorgan, nevresim takımları, toz şeker, kesme şeker, badem, kayısı, saklama küpleri (yiyecek ve ilaçlar için ayrı formlarda), Çin işi kaplar (tıbbi bitki köklerini saklamak üzere), Kabil ve Hint menşeli kara helile, demirhindi, zencefil, öd ağacı, misk, amber, ravend-i çinî, tiryâk-ı fârukî, hasta giysileri, mendiller, farklı ebatlarda yemek kazanları, çömlek ve tencereler, tıbbi araçlar, kefen bezi ve tabutlar bulunmaktadır.¹⁴

Medrese öğrencileri, âlimler, kitap okumaya ve felsefeye ilgi duyanlar, kısacası ilim erbabı, ihtiyaç duydukları kitap, kalem, kâğıt, hokkadivit takımı, mürekkep gibi nesnelere çarşıların sahaflar ve varakçılar /

Batur, İstanbul, 2005, s. 73; Bakır, Abdulhalık, "Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi", *Belleten*, C: LXV. S. 75-160, Ankara, Nisan – 2001, s. 88.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime* I-II, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2009, I, s. 548.

¹³ Eliyahu Ashtor, "Geç Ortaçağlarda Yakındoğu Şeker Endüstrisi Teknolojisinin Gerileişine Bir Örnek", çev. Abdulhalık Bakır - Pınar Koçoğlu (Ülgen), (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler* – 1 içerisinde), Ankara, 2008, s. 818.

¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Ayân*, ilgili bölümleri çev. Ali Sevim, *Makaleler* - 2 içerisinde, Ankara, 2005, s. 48.

kırtasiyeciler kısımlarından temin edebiliyorlardı.¹⁵ Bu tarz sahafçılar çarşıları, aynı zamanda ilim, edebiyat meraklısı münevverlerin buluşup çeşitli entelektüel sohbetler ya da şiir dinletisi benzeri etkinlikler düzenledikleri mekânlardı. Esasında kültürün pahalı olduğu¹⁶ bir devirden bahsettiğimize göre, Ortaçağ'da kitaplarla ve ilimle iştigal eden bu kesimi de lüks harcama yapan bir alt-grup olarak görmeye temayül edebiliriz. Ancak Dımaşkî, bu gruptakilerin büyük kısmının –filozoflar ve âlimler– yoksul bir konumda bulunmalarına rağmen varını yoğunu kitaplara harcayan ‘sadık müşteriler’ olduklarını söyler.¹⁷ Bu ilginç bir bilgidir ve kitap satın alma işini ‘zenginlere ait pahalı bir hobi’ mertebesinde, bahsedilen ürüne daha çok ihtiyaç duyan tanımlanmamış bir bağımlılık türünün müptelalarınca icra edilen konuma yükseltir. Yine de dönemin zengin kitap koleksiyonerleri yok değildir. Endülüs Emevî halifelerinden el-Hakem II (961-976), kitaplar satın almaları için uzak ülkelere özel görevli tüccarlar gönderiyor ve bu iş için de onlara yüklü miktarlarda paralar veriyordu.¹⁸ Suriye bölgesinde de Benî Ammar (Ammaroğulları Ailesi)’in kitap tutkusu biliniyordu. Onların, tüm memleketlerdeki kitapları satın alma vazifesini ifa eden sayısız adamları vardı. Bu uğurda muazzam servetleri feda etmişlerdi ve neticede Trablus’taki *Dâru’l-İlm*’in kütüphanesinde 3.000.000 kitabın toplanmasını büyük ölçüde sağlamışlardı.¹⁹ Bu kitap tedarikçisi ajan-tüccarlara *cavvâl* denilmekteydi. Özellikle 10. ve 11. yüzyıl İslam dünyasında bir tür kitap-mania (kitap çılgınlığı) yaşandı. Kitap ticaretinin altın çağını yaşadığı bu dönemlerde nadir ve güzel nüshaların peşinde koşan, müzayedeleri takip eden bir kitapseverler kalabalığı vardı.²⁰ Bu ticaretin yoğunlaştığı şehirlerden birisi Kurtuba idi ve Endülüs’te şu şekilde bir kanaat oluşmuştu:

¹⁵ H. İbrahim Hasan, *Tarihü’l-Devleti’l-Fâtümiyye*, Kahire (Mektebetü’n-Nehdati’l-Mısrıyye), 1981, s. 590.

¹⁶ Carlo M. Cipolla, *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, çev. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993, s. 69.

¹⁷ Ebu’l-Fazl ed-Dımaşkî, *el-İşâre ilâ Mehâsini’t-Ticâre*, çev. Abdulhalık Bakır, “Ticaretin Güzelliklerine İşaret”, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde), Ankara, 2008, s. 525.

¹⁸ Abdulaziz Sâlim, “İslam Çağında Kurtuba”, çev. Abdulhalık Bakır, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler - 2* içerisinde), Ankara, 2008, s. 315.

¹⁹ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul, 2010, s. 327.

²⁰ Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul, 1972, s. 191.

“Eğer İşbiliyye’de bir âlim ölse ve kitapları satılmak istense, o kitaplar Kurtuba’ya taşınır,
Kurtuba’da bir şarkıcı ölse ve müzik aletleri satılmak istense, o aletler İşbiliyye’ye taşınır”²¹

Bağdat’taki Sûku’l-Kütüb (Kitap Çarşısı), yaklaşık yüz dükkâna sahipti.²² 12. yüzyılda Fas’ın Marakeş şehrinde de sahaflar, ciltçiler ve kâtiplerin toplanmış olduğu ve her iki yakasında ellilerden toplam yüz adet sahaf ve kütüphanenin bulunduğu bir kültür sokağı vardı.²³ Makrîzî Kahire’deki Sûku’l-Kutûbiyyîn (Kitapçılar Çarşısı)’den bahsettiği gibi İbn Battuta da Şam’daki Emeviyye Camii’nin civarında bulunan ve kâğıt, kitap, kırtasiye malzemelerinin satıldığı, kitap meraklılarının uğrak yeri olan *varraklar* ve kitapçılar çarşısından bahseder. Bir başka yazar olan İbnu’l-Mubarrad da Şam’ın her biri bir uğraşıya ayrılmış yüz elli çarşısını anlatırken bu kitapçılar çarşısını zikretmektedir.²⁴ İbnü’n-Nedîm, bu şekilde ünlenmiş kitap tüccarlarından birisiydi ve eseri *el-Fihrist* de aslında çok farklı konuları ihtiva eden 60.000’in üzerinde kitabın adını, tanıtımlarını içeren bir nevi katalogdu. İbn Surah (öl. 1211) ise Kahire’nin en önemli kitapçısıydı, nadir kitapları koleksiyonculara satıyordu ve haftada yalnızca iki gün –pazartesi ve Çarşamba günleri– müşteri kabul ediyordu.²⁵ Konu felsefeyle alâkalı olunca, bazen kitap satışlarına kısıtlama da getirilebiliyordu. 9. yüzyılın sonlarında Halife Mu’temid, seyyar oyuncularını ve sokak falcılarını kaldırımları işgal etmekten men ettiği gibi kitap satıcılarını da felsefeye ve dini münazaralara dair eserler satmayacaklarına dair yemin ettirmişti.²⁶ Özellikle nadir kitap satışları, ya pazarlık usulü –yani satıcının verdiği üst rakamı alıcı adaylarının ufak ufak indirmeye çalıştıkları yöntem– ya da açık arttırma usulü –yani satıcının verdiği ilk fiyatın alıcılar tarafından tedrici olarak yükselttikleri yöntem– ile gerçekleşmekteydi.²⁷

²¹ Bu bilgi muhtemelen 12. yüzyıl veya sonrasına ait olmalıdır ve Ebu’l-Fazl et-Tifaşî tarafından nakledilmektedir, Sâlim, “İslam Çağında Kurtuba”, s. 312.

²² G. Le Strange, *Baghdad, During the Abbasid Caliphate*, London (Oxford University Press), 1924, s. 92.

²³ *1001 İcat: Dünyamızda İslam Mirası*, ed. Salim T. S. al-Hassanî, çev. Salih Tahir, İstanbul, 2010, s. 219.

²⁴ Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 118.

²⁵ Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 190.

²⁶ Bar Hebraeus Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999, I, s. 243.

²⁷ Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Macit Karagözoğlu, İstanbul, 2012, s. 58-59.

Aslında her anlamda koleksiyonerler, satın alımlarını açık arttırma usulüyle gerçekleştirmekteydiler. Müzayede, bazen bir antikacının dükkânında düzenlenebilirdi ve halka şeklinde oturan konuklar, münadinin yüksek sesle tanıtımını yaptığı obje için tekliflerini sunarlardı. Bu nesne, bir kitap, antika bir eser, henüz kesimi yapılmamış nadir bulunur bir değerli taş olabilirdi. Hatta bu nesnelere, vefat etmiş bir büyük zatın gündelik eşyası da olabilirdi.²⁸ Zevk ve hobi sahipleri de bu grupta değerlendirilmesi gereken müşterilerdir. Mısır'da antik objeler, mummyalar, hatta içi pamukla doldurulmuş Afrika'nın egzotik hayvanlarını²⁹ zevkle sergileyen böyle koleksiyonerler vardı. Zengin bir av tutkunu, şahsına ait bir mini hayvanat bahçesi oluşturabilirdi ve buradaki her bir hayvan için yüksek meblağlar ödeyeceği aşikârdı. Üsâme İbn Münkız'ın babası böyle bir zevk tutkunuydu ve onun cins atları, avcı doğan ve şahin kuşları (Karadeniz'in kuzeyinden ve Doğu Anadolu'dan getiriliyordu), içgüdüsel olarak kuş avına yatkın *zağar* cinsi tazıları (Anadolu'dan getiriliyordu), ceylan avında kullanılan sarı renkli *hamaviyye* cinsi köpekleri (Suriye'nin Hama kenti menşeli), *sulûkî* cinsi köpekleri, çalılıklarda kuş yakalamak üzere eğitilmiş gelinciği ve yine av için yetiştirilmiş çita ve leoparları vardı. Bu uğurda doğan, çita, tazi terbiyecileri, ahır görevlileri çalıştırmaktaydı.³⁰

Dervişler, sûfiler ve bunların bağlı oldukları dergâhlar, tekkeler de burada zikredilmeye değer bir potansiyele sahip olan ve bu potansiyelinin 13. yüzyıldan itibaren yükselen bir ivme yakaladığını bildiğimiz bir diğer tüketici grubtu. Normalde bir tekkenin mutfak vs. giderleri, bağlı bulunduğu vakfın satın alımlarıyla veya hayırseverlerin aynı yardımlarıyla karşılanmaktaydı. Bir de derviş ve müritlerin, hatta şairlerin yahut sıradan halkın tiryakilik seviyesinde tükettikleri bazı ürünler de vardı. Bu ürünlerden biri olan çay

²⁸ Suriyeli meşhur bir âlim zat olan Şeyh Ebu Ömer'in 20 Eylül 1210'da vefatından sonra elbiseleri çok pahalı fiyatlarla satılmıştı, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, haz. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994, XIII, s. 156. Nureddin Zengî'nin daha önceden Musul'da bir tasavvuf büyüğüne hediye etmiş olduğu bir sırma sarık, Bağdat'taki bir mezatta 600-700 Dinara satılmış, muhtemelen İran'daki başka bir açık arttırmada bu kez 1000 Dinara alıcı bulmuştu, İbn Ebu'l-Vefa, *İkâzu'l-Gâfil*, haz. Mustafa Eğilmez, (Basılmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Niğde, 1998.

²⁹ İçi doldurulmuş bir zebranın sergilenmesine dair anlatı için bkz. Ebu Hamîd Gırnatî, *Tuhfetu'l-Elbâb*, haz. Fatih Sabuncu, *Gırnatî Seyahatnamesi*, İstanbul, 2011, s. 149.

³⁰ Üsâme İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert, *İbretler Kitabı*, İstanbul, 1992, s. 257, 269-270.

hakkında ilk bilgileri 9. yüzyıldan itibaren Güney Çin'den dönen Müslüman seyyahlar vermeye başlamıştı. Mazaherî, *Ahbâru Atâr* isimli bir kitapta 13. yüzyılda mühürlü paketler içerisinde Çin'den İran'a getirilen çaydan bahsedildiğini söyler.³¹ Çay, daha çok İpek Yolu vasıtasıyla Müslüman ülkelere naklediliyordu ve Orta Asya'nın tekkelerinde sevilerek tüketilen, misafirlere ikram edilen bir sıcak içecek haline gelecekti. Nakşibendiyye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Muhammed Bahâuddîn'e atfedilen bir söz, “– Çay, *Nakşîlerin çorbasıdır*” şeklindeydi. Çayın Arap dünyası tekkelerindeki karşılığı ise kahveydi. Ortaya çıkış efsanelerinden birisinde Etiyopyalı keçi çobanından bahsedilse de kahve, sıcak olarak servis edilen içecek formatını Yemen'de kazanmıştı. Uyarıcı etkileri kısa sürede fark edildi ve dervişlerin gece uyanık kalıp daha fazla ibadet edebilmek için tükettikleri bir ürün haline geldi.³² Mısır ve Arabistan'da yaygınlaşması ise 14. yüzyılın sonlarından itibaren oldu. Anadolu ve Suriye bölgelerindeki bazı tekkelerde ve hatta halk arasında da yaygın biçimde kullanılan diğer maddeler arasında ise esrar ile afyon da bulunuyordu.³³

Doğulu Hıristiyanlar, dini ritüelleri gereği bazı ürünlerin en büyük talipleriydiler. Mesela onların kilisede mum yakma gelenekleri, kendilerini doğal olarak bu ürünün tüketicileri yapıyordu. Kahire'deki Sûku'l-Kammâhîn, özellikle yüklü miktarda mum satışının gerçekleştiği, Hıristiyanların Vaftiz bayramlarında kalabalıklaşan bir çarşıydı.³⁴ Aynı şekilde, günlükle kutsama âdeti nedeniyle manastır ve kiliseler, Umman'dan tüm dünyaya gönderilen günlükün en önemli alıcı gruplarından biri haline geliyorlardı. Manastırlardan da öte, bir kaynak, 13. yüzyıl ortalarında Ermenilerin her akşam evlerini günlükle tütsüleyerek kötülükleri kovduklarını, onlarda böyle bir ananenin yaygın olduğunu söylemektedir.³⁵

³¹ Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 111.

³² Tom Standage, *Altı Bardakta Dünya Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2009, s. 120.

³³ İbn Battuta, Anadolu'da uyuşturucu madde kullanımının hayli yaygın olduğunu söyler. Suriye'de, aynı tarihlerde vefat eden iki ünlü şairden birisi –Şems Muhammed b. Afif– esrar kullanımını yererken, diğeri –İbn Sâhib– ise esrara methiyeler düzmekteydi. Yeren şair hakkında bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, s. 524. Esrarı öven şair ve ona ait şiirlerden bir potpuri için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, s. 522-523. O, bir şiirinde şöyle diyordu: “– *Esrarın mahmurluğunda aradığım manalar vardır.*”

³⁴ Makrizî, *el-Mevâizu ve 'l-İ'tibâr bi Zikri 'l-Hitati ve 'l-Âsâr*, Kahire, 1270, II, s. 96.

³⁵ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253 - 1255)*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, 2010, s. 278. Aynı sayfada bulunan ilgili dipnotun açıklamasında,

Müşteri gruplarının belirlenmesinde kuşakların, moda ve trendlerin de önemli bir yeri vardır. Ortaçağ, düşünüldüğü gibi zamanın ilerlemediği durağan bir dönem değildir. Giyim tarzındaki değişimler bazen saray çevresinden halka yansıma şeklinde³⁶ yahut bir bölgeye yeni göç edenler sayesinde benimsenen bir moda akımı şeklinde olabiliyordu. Mesela Kuzey Afrika kökenlilerin –Berberiler– 10. yüzyılda yoğun biçimde İspanya’ya göç etmeleriyle birlikte Endülüs Müslümanları arasında yünlü elbise giyimi yaygınlaşmıştı.³⁷ Yaşanılan siyasi gelişmeler ya da ekonominin durumu da modaya yansiyabiliyordu. Irak Selçuklu sultanı Arslan Şah (1160 sonları - 1176)’tan bahseden kaynaklar, onun döneminde Irak bölgesinde pahalı, değerli elbiselerin (*libâsâ-yı fâhir*), renkli giysilerin (*kisvethâ-yı mulevven*), Kuzey Çin işi (*hutâyî*) kumaşların ve ağır altın işlemeli giyeceklerin kıymet ve revaç kazandığını söylerler.³⁸ Horasan ve Irak çevresinde 1161 yılının bolluk içerisinde geçtiği ve bu tarihten itibaren on yıldan uzun bir süre bölgede kayda değer bir pahalılığa rastlanmadığı³⁹ dikkate alınırsa eğer, bu vaka iyi bir ekonominin modadaki yansımaları göstermesi açısından güzel bir örnektir. Zaten vakayı zikreden kaynaklar, kendi dönemindeki güçlü maliye ve iktisadi rahatlık ortamı nedeniyle Arslan Şah’ın olumsuz özelliklerini bile –aşırı lüks merakı, savurganlık, fazla yumuşak huyluluk, mali kayıtları tutmadaki gevşeklik vs.– süslü cümleler yardımıyla maharetle maskeleymişlerdi. Bunun tersi bir durum, yani kötü ekonominin giyim tarzında meydana getirdiği tersine değişiklikler hakkında da 15. yy. başları Mısır’ından bir örnek bulunuyor. Eliyahu Ashtor, Makrîzî’nin *el-Mevâizu ve l-İ’tibâr* isimli eserinden bir pasajı referans göstererek bu dönemde üst tabakadan insanların Avrupa işi yünlü kumaşlar (*el-kûhî*) giymeye başladıklarını söyler ve bu veriyi

Ermenilerin her gün olmasa da her Cumartesi günü evlerini tütsülediklerini söyleyenlere dair malumat bulunmaktadır.

³⁶ Mesela Abbasî halifesi Mehdî’nin kızı Uleyye, esasında alın kısmında bulunan bir yara izini saklamak niyetiyle özel bir mücevherli takı tasarlatmış ve bunu kullanmıştı. Ancak onun bu hareketi halk arasında yeni bir moda başlatmış oldu, Tenûhî, *Neşvâru l-Muhâdara*, I, s. 195.

³⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara, 2013, s. 60.

³⁸ Râvendî, *Râhâtü’s-Sudûr*, çev. Ahmet Ateş, Ankara, 1960, II, s. 269, 286; Reşîdü’d-dîn, *Câmiü’t-Tevârih*, Selçuklular ile ilgili kısmını çev. Erkan Göksoy - H. Hüseyin Güneş, İstanbul, 2010, s. 245.

³⁹ Bkz. Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, İstanbul, 2016, s. 123.

kendi istediği biçimde bükerek, üzerine bir makale inşa eder.⁴⁰ Ashtor bu makalelerinde Mısır –genel olarak İslam dünyası– tekstil endüstrisini Batı Avrupa’nınkiyle karşılaştırırken, neden böyle davrandığına dair kuşkulandırmamızı gerektirecek derecede zorlama bir sonuca varır. Batı Avrupa’daki tekstil endüstrisinin büyüme eğilimine girerken İslam tekstil endüstrisinin gerilediğini iddia eder. Oysa gerçek tanımlama, İslam tekstil endüstrisi olgunluk dönemindeyken –gerileme değil– Batı Avrupa’daki bu endüstri büyüme değil olsa emekleme aşamasındaydı, şeklinde olmalıdır. Vakada bahsedilen Mısır’daki Frenk imalatı elbise giyme modası, kesinlikle Avrupa elbiselerinin kalitelerinin arttığına işaretidir. Aksine, Mısır’daki korkunç veba salgını nedeniyle artan işçi maliyetleri tekstil fiyatlarını tırmandırmış, bir de bunun üzerine gelen ekonomik kriz halkın satın alma gücünü olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden de insanlar –geçici bir dönem için– çok kaliteli ve pahalı olan İslam dünyası üretimi gösterişli tekstil ürünlerini almaktan içtinap etmişler, bunun yerine işçisiz, kaba dokunmuş, üretiminde en adi kumaş boyalarının kullanıldığı, eskiden yalnızca çok fakir insanların giymek için tercih ettikleri bu İtalya’dan ithal, ucuz elbiselere yönelmişlerdir.

Toplumun farklı katmanları arasında, dönemlere göre farklılaşan giyim alışkanlıklarına her dönem rastlanmaktaydı. Sözelimi 10. yüzyıldan itibaren tüm Yakındoğu ve Ortadoğu’da görülen *taylesan* (ince kumaştan mamul kapüşonlu yelek) modası neredeyse tüm ilmiye sınıfını etkisi altına almıştı. Sicistan ve Merv’de yalnızca üst düzey şahsiyetlerin tercih ettikleri *taylesan*⁴¹ Şiraz ve Bağdat’ta ilmiye ve kalemiye erbabından olan hemen herkes giymekteydi.⁴² 1000’li yılların başından itibaren sönmeye başlayan bu moda, sonraki birkaç yüzyıl boyunca sadece yargı mensupları arasında sürdürülecekti. 10. yüzyılda Batı İran’ın saygın insanları ve bürokratları arasında *durra* (bir tür cüppe) giyme modası kendini gösterdi.⁴³ Renk seçimi

⁴⁰ Bkz. Ashtor, “Geç Ortaçağlarda Ortadoğu’nun Ekonomik Gerileyişi (Bir Taslak)”, çev. Abdulhalık Bakır - Pınar Koçoğlu (Ülgen) - Alparslan Kılınç, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler - 2* içerisinde), Ankara, 2008, s. 535. Ayrıca bkz. aynı yazar, “Geç Ortaçağlarda Yakındoğu Şeker Endüstrisi Teknolojisinin Gerileyişine Bir Örnek”, s. 812 ve devamı.

⁴¹ Makdîsî, *Ahsenü’l-Tekâsîm*, çev. Ahsen Batur, *İslam Coğrafyası*, İstanbul, 2015, s. 338.

⁴² eş-Şabuştî, *Kitâbu’l-Deyârât*, thk. Kûrkîs Avvâd, Beyrut (Dâru’r-Raidî’l-Arabî), 1986, s. 297; Makdîsî, *Ahsenü’l-Tekâsîm*, s. 338.

⁴³ M. Manazir Ahsan, *Social Life Under The Abbasids*, London, 1979, s. 39-40. Ayrıca çeşitli etnik ve sosyal zümrelere ait kıyafet tercihleri ve bölgelere göre farklılaşan moda ve giyim tarzları hakkında bkz. aynı eser, s. 55-68.

hususunda da farklı unsurlar rol oynamaktaydı. Abbasilerdeki siyah renk takıntısı, bir dini-siyasi tercih meselesiydi.⁴⁴ Bir yörede daha çok üretilen tekstil boyası da o bölgedeki insanların renk tercihini belirleyebiliyordu. Mesela çivitin bol bulunduğu Kirman ve Horasan’da mavi renk; versin anavatanı olan Yemen’de sarı renk; kırmızı böceğinin bir habitatına sahip olan Endülüs’te kırmızı renk giysiler revaçtaydı. Endülüs’te aynı zamanda safran üretimi ve *tafl* (sarı çamur) da bol miktarda bulunuyordu ve böylece sarı renk elbiseler de bu ülkede ikinci derecede revaç buluyordu.

Sonuç

Ortaçağ İslam dünyası kendine has bir toplumsal devinime sahiptir. Toplumsal çeşitliliğin ticaret jargonundaki karşılığı, her biri farklı gelirlere sahip olan müşteri segmentleridir. Tüccarlara düşen, farklı grupların ihtiyaçlarını iyi okuyabilmek ve bu doğrultuda bir ticaret yönteminde karar kılmak olmalıdır. Mesela köylüler, göçebeler, alt ve orta sınıf şehirlier söz konusu olduğunda, işe yarar ürünleri makul fiyatlarla satışa sunup sürümden kazanmak daha akıllıcadır. Hareket halindeki ordunun mensuplarına satış yapabilmek için seyyar ordu pazarlarına katılım gerekir. Resmi kurumlar ve saray ile ticaret yapmanın yolu sözleşmelerden, tanınırlılıktan ve ticari açıdan güvenilir bir imaja sahip olmaktan geçer. Çok zenginlere satış yapabilmek içinse yine güvenilirlik ve tanınırlılık öğelerinin yanında, onlara kendilerini özel hissettirecek nadir bulunur arzu nesnelere bulup bu müşterilerin karşısına çıkarmak becerisi ehemmiyet kazanır.

Kaynakça

- Abu'l-Farac, Bar Hebraeus Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi I-II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999.
- Ahsan, Muhammad Manazir, *Social Life Under The Abbasids*, London, 1979.
- Ashtor, Eliyahu, “Geç Ortaçağlarda Ortadoğu’nun Ekonomik Gerileyişi (Bir Taslak)”, çev. Abdulhalık Bakır - Pınar Koçoğlu (Ülgen) - Alparslan Kılınç, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler - 2* içerisinde, s. 509-548 arasında), Ankara, 2008.
- Ashtor, Eliyahu, “Geç Ortaçağlarda Yakındoğu Şeker Endüstrisi Teknolojisinin Gerileyişine Bir Örnek”, çev. Abdulhalık Bakır -

⁴⁴ Abbasî döneminde memurlara siyah sarık takma zorunluluğu hakkında bkz. es-Sâbî, *Rusûmu Dâri'l-Hilâfe*, thk. Mikâil Avvâd, Beyrut (Dâru'r-Raidi'l-Arabî), 1986, s. 77; Ahsan, *Social Life Under The Abbasids*, s. 51-52.

- Pınar Koçoğlu (Ülgen), (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 763-834 arasında), Ankara, 2008.
- Bakır, Abdulhalık, “Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi”, *Belleten*, C: LXV. s. 75-160, Ankara, Nisan - 2001.
- Bakır, Abdulhalık, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Taşışi*, Ankara, 2000.
- Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul, 2010.
- Cipolla, Carlo M., *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, çev. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993.
- ed-Dımaşkı, Ebu'l-Fazl Ca'fer b. Ali, *el-İşâre ilâ Mehâsini't-Ticâre*, çev. Abdulhalık Bakır, “Ticaretin Güzelliklerine İşaret”, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 473-540 arasında), Ankara, 2008.
- Gırnatî, Ebu Hamîd Muhammed b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Elbâb ve Nuhbetu'l-A'câb*, haz. Fatih Sabuncu, *Gırnatî Seyahatnamesi*, İstanbul, 2011.
- Hasan, Hasan İbrahim, *Tarihü'd-Devleti'l-Fâtümiyye: Fi'l-Mağrib ve Mısr*, Kahire (Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısrıyye), 1981.
- Hizmetli, Mustafa, *Endülü's'te Hisbe Teşkilatı*, Ankara, 2011.
- İbn Battuta, Ebu Abdullah Muhammed Tancî, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, çev. A. Sait Aykut, *Seyahatname I-II*, İstanbul, 2004.
- İbn Ebu'l-Vefa, Muhammed b. Ebu Bekr, *Kitâbu İkâzi'l-Gâfil bi Sîreti'l-Meliki'l-Âdil Nûreddîn eş-Şehîd*, haz. Mustafa Eğilmez, (Basılmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Niğde, 1998.
- İbn Haldun, *Mukaddime I-II*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2009.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail İmâdü'd-dîn İbn Ömer ed-Dımaşkı, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Tarih 1-14*, haz. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Hamkâ ve'l-Muğaffelîn*, çev. Enver Gönenç, *Ahmak ve Dalgınlar Kitabı*, İstanbul, 2007.
- İbnü'l-Fakih, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedanî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yusuf Hâdi, Beirut (Âlemü'l-Kütüb), 1996.
- İbnü'l-Mücâvir, Ebu'l-Feth Cemâleddîn Yusuf b. Yakub, *Târihü'l-Mustabsır*, neşr. Oscar Löfgren, Leiden (E. J. Brill), 1954.

- Makdîsî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm*, çev. Ahsen Batur, *İslam Coğrafyası*, İstanbul, 2015.
- Makrîzî, *el-Mevâizu ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr* I-II, Kahire, 1270.
- Mazaherî, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul, 1972.
- Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2005.
- Mez, Adam, *İslam'ın Rönesansı: Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, İstanbul, 2014.
- Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul, 1950.
- Özdam, Ahmet N., *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, İstanbul, 2016.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara, 2013.
- Pedersen, Johannes, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Macit Karagözoğlu, İstanbul, 2012.
- Râvendî, Muhammed b. Süleyman, *Râhâtü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* I-II, çev. Ahmet Ateş, Ankara, 1960.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih (Selçuklular ile ilgili kısmı)*, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, İstanbul, 2010.
- Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253 - 1255)*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, 2010.
- es-Sâbî, Ebu'l-Hüseyin Hilal b. Muhassin, *Rusûmu Dâri'l-Hilâfe*, thk. Mikâil Avvâd, Beyrut (Dâru'r-Raidi'l-Arabî), 1986.
- Sâdî-i Şirazî, *Bostan & Gülistan*, çev. Yakub Kenan Necefzâde, İstanbul, 2000.
- Sâlim, Abdulaziz, "İslam Çağında Kurtuba", çev. Abdulhalık Bakır, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler - 2* içerisinde, s. 273-318 arasında), Ankara, 2008.
- Serahsî, *Mebûsât* I-XXX, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, 2008.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târihi'l-Ayân*, haz. Ali Sevim, *Makaleler - 2* içerisinde, Ankara, 2005.
- Standage, Tom, *Altı Bardakta Dünya Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2009.
- Strange, G. Le, *Baghdad, During the Abbasid Caliphate*, London (Oxford University Press), 1924.
- eş-Şabuştî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Kitâbu'd-Deyârât*, thk. Kûrkis Avvâd, Beyrut (Dâru'r-Raidi'l-Arabî), 1986.

- Tenûhî, Ebu Ali el-Kadi Muhassin b. Ali, *Neşvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere* I-VIII, thk. Abbûd eş-Şalecî, Beyrut (Dâru's-Sadr), 1971-73.
- Üsâme İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert, *İbretler Kitabı*, İstanbul, 1992.
- 1001 İcat: Dünyamızda İslam Mirası*, ed. Salim T. S. al-Hassanî, çev. Salih Tahir, İstanbul, 2010.

Homotopy Groups of Regular Economies

Murat BEŞER*

Özet

Bu çalışmada, regüler ekonomiler homeomorf olduğu delinmiş $(S^{CH} - Q)$ küreye taşınmış ve burada regüler ekonomiler alt manifoldunun homotopi grubu hesaplanmıştır. Böylelikle cebirsel topoloji metotlarının genel denge analizine bir uygulaması gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Denge Manifoldu, Regüler Ekonomiler, Homotopi Grubu

Abstract

In this work, regular economies are transferred to a punctured $(S^{CH} - Q)$ sphere which is its homeomorf. Then on this punctured $(S^{CH} - Q)$ sphere, Homotopy group of the regular economies' submanifold is calculated. In this case an applications of algebraic topology methods to the general equilibrium analysis was showed.

Keywords : Equilibrium Manifold, Regular Economies, Homotopy Groups

Giriş

Regüler ekonomiler kavramı İktisat literatüründe ilk olarak G. Debrue tarafından *Economies with a finite Set of Equilibria* (1970) makalesinde sınırlı sayıda hane halkının bulunduğu bir değiş-tokuş ekonomisinde denge noktasının yerel olarak sabit ve sınırlı olduğu ekonomileri tanımlamak için kullanmıştır. Sard teoremi yardımı ile regüler ekonomilerin, genel ekonomiler kümesi içinde yoğun bir şekilde bulunduğu gösterilmiştir. Y. Balasko'nun *The Graph of The Walras Correspondence* (1975) makalesi regüler ekonomiler teorisine cebirsel topolojik olarak incelemiş ve lif demetleri teorisi yardımı ile değiş-tokuş ekonomilerinin manifold yapısını ortaya koymuştur. A. Villanacci, L. Carosi, P. Benevieri, ve A. Battinelli'nin *Differential Topology and General Equilibrium with Complete and Incomplete Markets* (2002) ve R. Nagata'nın *Theory of Regular Economies* (2004) eserleri değiş-tokuş ekonomileri analizinde diferansiyel topolojik metotların kullanılması örneklerini içermesi açısından oldukça büyük öneme sahiptir. A. Matta *A Riemannian Metric on the Equilibrium Manifold* (2005) çalışmasında değiş-

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisat Bölümü, muratbeser@yahoo.com

tokuş ekonomilerinin oluşturmuş olduğu denge manifoldu üzerinde jeodezik eğrileri incelemiştir.

Bu çalışmada ise cebirsel topoloji metotları yardımı ile tüm ekonomilerin yoğun bir alt kümesi olan regüler ekonomilerin oluşturduğu alt manifoldun topolojik değişmezleri incelenmiş, bu ekonomilerin oluşturduğu geometrinin homotopi sınıfı hesaplanmıştır. Bu işlemleri gerçekleştirirken basitlik amacı ile regüler ekonomiler alt kümesi, kutup noktasından delinmiş kürenin özel bir alt kümesine taşınmış, buradan da homotopik olduğu sınırlı sayıda çemberin kama çarpımına transfer edilmiştir. Bu noktada regüler ekonomilerin homotopi grubu, sınırlı sayıda çemberin kama çarpımının hesaplanmasına denk hale gelmiştir.

$|H|$ sayıda bireyin yaşadığı ekonomide, $h \in H$, ekonomideki h . bireyi; C , ekonomide birbirinden farklı ve sonsuz bölünebilen $|C|$ adet malın

kümesini gösterebilir. h . bireye ait mal vektörünü $(x_h^c)_{c \in C=} \in R_+^C$ şeklinde ifade edelim. Her birey ticarete başlamadan önce elinde belli bir mal vektörü bulundurmaktadır. h . bireye ait başlangıç mal vektörünü $(e_h^c)_{c \in C=} \in R_+^C$

şeklinde gösterelim. p^c , $c \in C$ malının piyasa fiyatını göstermektedir. Tüm mallara ait piyasa fiyat vektörünü $p = (p^1, \dots, p^C)$ gösterelim. Bu vektör C

üzerinde iç çarpım fonksiyonu altında lineer fonksiyonel tanımlar ve

$\langle p, \cdot \rangle : C \xrightarrow{\langle p, (x_h^c)_{c \in C=} \rangle} p \cdot (x_h^c)_{c \in C=} \rightarrow R_{++}$ ifadesi h . bireyin elindeki $(x_h^c)_{c \in C=}$ mal

vektörünün piyasa değerini verir. Aynı şekilde bireyin ticarete başlamadan önce elinde bulundurduğu mal vektörünün piyasa değerini

$\langle p, (e_h^c)_{c \in C=} \rangle \mapsto p \cdot (e_h^c)_{c \in C=} \in R_{++}$ şeklinde gösteririz. h . bireyin tüketim

kümesini $C_h^* = \left\{ (x_h^c)_{c \in C=} \in R_+^C : \sum_{j=1}^C p^j x_h^j \leq \sum_{j=1}^C p^j e_h^j \right\}$ şeklinde gösterebiliriz.

h . bireyin amacı, C_h^* tüketim kümesi üzerinde tanımladığı tercih bağıntısını gösteren fayda fonksiyonu $u_h : R_+^C \rightarrow R_{++}$ ¹⁵¹ aracılığı ile refah seviyesini optimum noktaya getirmektir.

¹⁵¹ Fayda fonksiyonlarının aşağıdaki özelliklere sahip olduğu varsayılacaktır.

- $u_h : R_+^C \rightarrow R$ sürekli ve R_+^C üzerinde C^∞ sınıftan fonksiyon

Tanım 1 : $e \in R_{++}^{CH}$ ve $u \in A$ için $(e, u) \in R_{++}^{CH} \times A$ değiş-tokuş ekonomisini ifade eder.

Tanım 2 : h . bireye ait maksimizasyon problemi veri $p' \in R_{++}^{C-1}$ ¹⁵² ve $e_h \in R_{++}^C$ için

$$\begin{aligned} & \text{maks.}_{x_h \in R_{++}^C} u_h(x_h) \\ & \text{kısıt : } -p(x_h - e_h) = 0 \end{aligned} \quad (1)$$

şeklindedir ve (2) numaralı fonksiyon ile gösterilen x_h talep fonksiyonu, (1) numaralı denkleme ait çözüm fonksiyonudur.

$$x_h : R_{++}^{C-1} \times R_{++}^C \xrightarrow{(\bar{p}, e_h) \mapsto \arg \max \begin{cases} \text{maks.}_{x_h \in R_{++}^C} u_h(x_h) \\ \text{kısıt : } -p(x_h - e_h) = 0 \end{cases}} R_{++}^C \quad (2)$$

(1) nolu denklem klasik kısıt altında optimizasyon işlemidir ve

$$(p', e_h) \text{ eksojen değişkenleri ve } x_h \in \arg \max \begin{cases} \text{maks.}_{x_h \in \square_{++}^C} u_h(x_h) \\ \text{kısıt : } -p(x_h - e_h) = 0 \end{cases}$$

değeri için öyle bir $\mu_h \in R_{++}$ sayısı vardır ki (x_h, μ_h) vektörü¹⁵³

- $U_h(x) = \{x' \in R_{++}^C \mid u_h(x') \geq u_h(x)\} \subset R_{++}^C, \forall x \in R_{++}^C$
- Her $x \in R_{++}^C$ için $\left(\frac{\partial u_h}{\partial x_1}, \dots, \frac{\partial u_h}{\partial x_C} \right) \in R_{++}^C$

Yukarıdaki özelliklere sahip fayda fonksiyonlarının kümesini A ile gösterelim.

- Her $x \in R_{++}^C$ için $\sum_{j=1}^G \sum_{k=1}^G h_j h_k \frac{\partial^2 u_h(x)}{\partial x_j \partial x_k} < 0, \forall h \in R_{++}^C, h \neq 0$

¹⁵² Her $\alpha \geq 0$ için $\{x_h \in \square_{++}^C : p \cdot x_h \leq p \cdot e_h\} = \{x_h \in \square_{++}^C : \alpha p \cdot x_h \leq \alpha p \cdot e_h\}$ eşitliği gerçekleştiğinden fiyat vektörünü p_C malına ait fiyatı kullanarak normalleştirelim ve yeni fiyat

vektörünü $p = \left(\frac{p^1}{p^C}, \dots, \frac{p^{C-1}}{p^C}, 1 \right) = (p', 1)$ şeklinde yazalım.

$$^{153} \nabla u_h = \left(\frac{\partial u_h}{\partial x_1}, \dots, \frac{\partial u_h}{\partial x_C} \right)$$

$$\begin{cases} \nabla u_h(x_h) - \mu_h p = 0 \\ -p(x_h - e_h) = 0 \end{cases} \text{ eşitliğini sağlar. Bu ifadeyi aşağıdaki şekilde yazıp}$$

kapalı fonksiyon teoremini uygularsak veri (p', e_h) değerleri için görüntü kümesini $0 \in R^{C+1}$ yapan $(x_h, \mu_h) \in R_{++}^C \times R_{++}$ değerlerini elde edebiliriz.

$$F_h : R_{++}^C \times R_{++} \times R_{++}^{C-1} \times R_{++}^C \xrightarrow{(x_h, \mu_h, p', e_h) \mapsto \begin{cases} \nabla u_h(x_h) - \mu_h p = 0 \\ -p(x_h - e_h) = 0 \end{cases}} R^C \times R \quad (3)$$

h . bireye ait fayda maksimizasyonunu ekonomideki tüm bireyler için analiz etmek için yukarıda incelenen birinci derece koşulu ile birlikte piyasada

arz-talep eşitliğini $\sum_{h=1}^{|H|} e_h = \sum_{h=1}^{|H|} x_h$ de göz önüne almak gerekecektir.

Tanım 3 : $\xi = (x, \mu, p') \in R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1}$ ve $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için aşağıdaki dönüşüm genişletilmiş denge fonksiyonu olarak adlandırılır.

$$F : R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1} \times R_{++}^{CH} \xrightarrow{(x, \mu, p', e) \mapsto \begin{cases} \nabla u_h(x_h) - \mu_h p = 0 \\ -p(x_h - e_h) = 0 \\ -\sum_{h=1}^{|H|} e_h + \sum_{h=1}^{|H|} x_h = 0 \end{cases}} R^{CH+H+C-1} \quad (4)$$

Tanım 4 : $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için $F(\xi, e) = 0$ özelliğini sağlayan $\xi = (x, \mu, p') \in R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1}$ vektörü varsa, bu vektör $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için denge durumunu gösterir. $\Omega(e)$ ifadesi, $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için tüm denge noktalarının kümesidir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ $\Omega(e)$ kümesi sonlu sayıda olabileceği gibi sonsuzda olabilmektedir. Regüler ekonomilerin $\Omega(e)$ kümesi sınırlı ve yerel komşuluklarında eşit denge noktasına sahiptir.

Birinci ve ikinci refah ekonomisi teorilerinden hareketle, $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi Pareto optimal seviyede ise tek bir denge noktası vardır ve bu denge noktası $e \in R_{++}^{CH}$ seviyesinde olduğu bilinmektedir.

Pareto optimum noktada olan bir ekonomiden hareketle keyfi bir $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisinin denge noktasına sahip olduğunun ispatını aşağıda verilen homotopi fonksiyonu aracılığı ile elde ederiz. \tilde{e} Pareto optimum seviyedeki ekonomiyi göstermek üzere aşağıdaki denklem sistemlerini yazalım (Villanacci, Carosi, Benevieri, Battinelli, 2002: 234).

$$\begin{cases} \dots \\ \nabla u_h(x_h) - \mu_h p = 0 \\ -px_h + p[(1-\tau)e_h + \tau\tilde{e}_h] = 0 \\ \dots \\ -\sum_{h=1}^{|H|} x_h^* + \left[(1-\tau) \sum_{h=1}^{|H|} e_h^* + \tau \sum_{h=1}^{|H|} \tilde{e}_h^* \right] = 0 \end{cases} \quad (5)$$

$\tau = 1$ için Pareto optimum ekonomiyi, $\tau = 0$ için $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisini elde ederiz. (5) numaralı denklem takımlarını $H_e : R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1} \times [0,1] \rightarrow R^{CH+H+C-1}$ homotopi fonksiyonu aracılığı ile tanımlarız. $(H_{e,\tau=1})^{-1}(0) = \{\tilde{e}, \tilde{\mu}, \tilde{p}'\}$ kümesi Pareto optimal seviyede olduğundan dolayı boş küme değildir ve tek elemandan meydana gelmektedir.

Pareto optimum seviyede ($\tau = 1$) olan ekonomi için lineer dönüşümün rankı, $Rank(\nabla H_{e,\tau=1}(\tilde{e}, \tilde{\mu}, \tilde{p}')) = (|CH| + |H| + |C-1|)$ 'e eşittir.

Aşağıda verilen teorem yardımı ile her $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için piyasa denge vektörünün varlığının ispatlanması konusunda oldukça önemlidir.

Theorem 1 : M ve N aynı boyutlu ve sınırlara sahip olmayan C^2 sınıfından manifoldlar (Mukherjee 2005: 1- 50.) için bu iki manifold arasında

tanımlanan $M \xrightarrow{f,g} N$ fonksiyonları aşağıdaki dört özelliği sağlıyorsa $f^{-1}(y) \neq \emptyset$ 'dir (Nagata 2004: 49; Villanacci 2002: 199- 200.).

1. $f \in C^0$ ve $g \in C^1$
2. $y \in N$ için $A = \{x \in M : g(x) = y\}$ kümesinin elemanları, g fonksiyonunun Jacobian matrisindeki değerlerinin rankı, N manifoldunun boyutuna eşittir. (Regüler değer şartı)
3. $\text{Mod}_2(g^{-1}(y)) \equiv 1$
4. f ve g fonksiyonları arasında tanımlanan sürekli H homotopi fonksiyonunun $H^{-1}(y)$ görüntüsü kapalı ve sınırlı bir kümedir.

Lemma 1: Her $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için $H_e^{-1}(0)$ ters görüntüsü kapalı ve sınırlı bir kümedir. Böylece Heine-Borel Teoremi yardımı ile $H_e^{-1}(0)$ kümesi kompakt yapıldır. Diğer bir deyiş ile her $e \in \square_{++}^{CH}$ ekonomisi için en az bir $(x, \mu, \tilde{p}) \in R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1}$ denge vektörü vardır.

Yukarıda verilen lemmadan hareket ile aşağıdaki teorem verilebilir.

Teorem 2: Her $u \in A$ fayda fonksiyonu ve her $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi için öyle bir $(x, \mu, \tilde{p}) \in R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1}$ vektörü vardır ki $F(x, \mu, \tilde{p}, e) = 0$ dır.

Tanım 3'de ki $F : R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1} \times R_{++}^{CH} \rightarrow R^{CH+H+C-1}$ fonksiyonu, her $(x, \mu, \tilde{p}, e) \in F^{-1}(0)$ değeri için $\text{Rank}(\nabla_{(x,\mu,\tilde{p},e)} F(x, \mu, \tilde{p}, e)) = \text{boy}(|CH| + |H| + |C-1|)$ eşitliğini sağlar.

Bu durumda $\{0\} \in R^{CH+H+C-1}$, F fonksiyonu için regüler değerdir. Regüler değer teoreminden¹⁵⁵ hareketle ilgili çözüm kümesinin bir alt manifold yapısına sahip olduğu çıkarılır.

¹⁵⁵ Regüler Değer Teoremi: M ve N sırası ile m ve n ($m \geq n$) boyutlu manifoldlar olsun. Eğer q değeri $f : M \rightarrow N$ düzgün dönüşümü için regüler değer ise, $f^{-1}(N)$ ters görüntüsü, M manifoldunun $m-n$ boyutlu alt manifoldudur.

Lemma 2 : $F_{(\bar{x}, \bar{\mu}, \bar{p})}^{-1}(0)$ çözüm kümesi $R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1} \times R_{++}^{CH}$ uzayının CH boyutlu alt manifoldudur ve denge alt manifoldu olarak adlandırılır.

Lemma 3 : $F^{-1}(0)$ kapalı fonksiyonunun oluşturduğu alt manifolddan R_{++}^{CH} ye giden $pr: F^{-1}(0) \xrightarrow{(x, \mu, \bar{p}, e) \mapsto e} R_{++}^{CH}$ izdüşüm fonksiyonu has fonksiyon yapılıdır.

Her $e \in \square_{++}^{CH}$ için izdüşüm fonksiyonunun tersi kapalı olduğundan $F^{-1}(0)$ alt manifoldunun kompakt yapılı olduğunu elde ederiz.

Teorem 3 : $\hat{e} \in F_{(\bar{x}, \bar{\mu}, \bar{p})}^{-1}(0)$ için $F_{(\bar{x}, \bar{\mu}, \bar{p})}^{-1}(0)$ denge alt manifoldunun temel grubu, $\pi_1(F^{-1}(0), \hat{e}) = 1_{\hat{e}}$ sadece birim elemandan meydana gelmektedir.¹⁵⁶

Yukarıdaki teorem, $F_{(\bar{x}, \bar{\mu}, \bar{p})}^{-1}(0)$ denge alt manifoldunun basit bağlantılı olduğunu ve büzülebildiğini gösterir.

Tanım 5 : $F: R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1} \times R_{++}^{CH} \rightarrow R^{CH+H+C-1}$ fonksiyonu tanım 3'de ki şekliyle verilsin. $\{0\} \in R^{CH+H+C-1}$ vektörü, $F: R_{++}^{CH} \times R_{++}^H \times R_{++}^{C-1} \times \{e\} \rightarrow R^{CH+H+C-1}$ fonksiyonu için regüler değer ise, $e \in R_{++}^{CH}$ ekonomisi regüler ekonomi olarak adlandırılır. Tüm regüler ekonomilerin kümesini Ξ ile gösterirsek, $F^{-1}(0)$ ın alt manifoldu olduğu açıktır. Regüler olmayan ekonomiler $F^{-1}(0) \square \Xi$ kritik ekonomiler olarak tanımlanır.

Teorem 4: Regüler ekonomiler, $F^{-1}(0)$ 'de açık ve yoğun bir alt küme meydana getirirler. Regüler ekonomilerin yoğunluğu, kritik ekonomilerin $F^{-1}(0) \square \Xi$ Lebesgue ölçüsünün sıfır olduğu anlamına gelmektedir. (Balasko, 2009: 23-25)

Lemma 4 : $F^{-1}(0)$ denge alt manifoldu R^{CH} uzayına homeomorftur.

¹⁵⁶ Temel grup yapılarının tanımı için Marcelo Aguilar [1], s. 9-59

R^{CH} uzayı $S^{CH} - Q$ tek noktada delinmiş S^{CH} uzayına homeomorf olduğundan aşağıdaki sonucu elde ederiz.

Lemma 5: $F^{-1}(0)$ denge alt manifoldu $S^{CH} - Q$ ya homeomorftur.

A , denge manifoldu üzerinde kritik ekonomileri gösterebilir, yukarıda tanımlanan homeomorfizma yardımı ile bu kritik ekonomileri de $S^{CH} - Q$ üzerine taşırsak $S^{CH} - (\{Q\} \cup A) = \tilde{S}^{CH}$ delikli CH boyutlu küresini elde ederiz.

Tanım 6: $\{X_j : j \in \Lambda\}$ topolojik uzaylar ailesinin topolojik toplamı olan $\coprod_{j \in \Lambda} X_j$ uzayı üzerinde, her $x_j \in X_j$ noktası için oluşturulan

$\coprod_{j \in \Lambda} X_j / \{x_j : j \in \Lambda\}$ bölüm uzayına kama (wedge) toplamı denir ve $\bigvee_{j \in \Lambda} X_j$

şeklinde gösterilir.

A , denge manifoldu üzerinde kritik ekonomileri gösterebilir, yukarıda tanımlanan homeomorfizma yardımı ile bu kritik ekonomileri de $S^{CH} - Q$ üzerine taşırsak $S^{CH} - (\{Q\} \cup A) = \tilde{S}^{CH}$ delikli $|CH|$ boyutlu küresini elde ederiz. \tilde{S}^{CH} üzerinde ki her kritik ekonomi noktasını içine alan bir çember tanımlayıp bunların tanım 6 da verildiği şekli ile kama toplamını oluşturabiliriz.

$\underbrace{S^1 \vee \dots \vee S^1}_{\text{kardinalite } A}$ çemberlerin kama toplamının $S^{CH} - Q$ gömüldüğü ve $S^{CH} - Q$

küresinin güçlü deformasyon büzülmesi (strong deformation retract)¹⁵⁷ olduğu açıktır. Böylece tüm ekonomilerin $S^{CH} - \{Q\}$ alt uzayı olan

$S^{CH} - (\{Q\} \cup A) = \tilde{S}^{CH}$ regüler ekonomiler uzayının homotopi grubu

$\underbrace{S^1 \vee \dots \vee S^1}_{|A|}$ topolojik uzayının homotopi grubuna eşittir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ $A \subset X$ alt topolojik uzay ve $H: X \times I \rightarrow X$ homotopi dönüşümü tanımlansın. Her $x \in X, a \in A$ ve $t \in I$ için 1) $F(x,0) = x$, 2) $F(x,1) \in A$, 3) $F(a,t) = a$ şartı gerçekleşirse güçlü deformasyon büzülmesi denir.

¹⁵⁸ Homotopik topolojik uzayların topolojik değişmezleri birbirine eşittir.

$$\text{Teorem 5: } H_q \left(\bigvee_{j \in \Lambda}^m S_j^n \right) = \begin{cases} \bigoplus_{j \in \Lambda}^m \mathbb{Z} : q = n \\ 0 : q \neq n \end{cases} \quad n \text{ kürenin kama toplamının}$$

homoloji grubudur.

Teorem 6: (Kürelerin kama toplamı için Hurewicz teoremi) : n kürenin kama toplamının homoloji grubu ile homotopi grubu arasında izomorfizma dönüşümü kümesi boş değildir.

$$\Psi_q \in \text{Isom} \left(H_q \left(\bigvee_{j \in \Lambda}^m S_j^n \right), \pi_q \left(\bigvee_{j \in \Lambda}^m S_j^n \right) \right) \quad \text{Teorem 5 ve teorem 6 aracılığı ile}$$

regüler ekonomilerin homotopi grubu

$$\pi_q = \begin{cases} \mathbb{Z} \times \cdots \times \mathbb{Z} : q = 1 \\ |A| \\ 0 : q \neq n \end{cases} \quad (6)$$

şeklinde ifade edilir. (Dalmagro, Quintana 2005: 32)

Sonuç

Homotopi fonksiyonu yardımı ile her değiş-tokuş ekonomisi için en az bir denge vektörü olduğu ve bu ekonomilerin oluşturduğu geometrik yapının bir alt manifold yapısı meydana getirdiği gösterilmiştir. Bu alt manifoldun temel grubunun birim elemandan meydana gelmesi ve yol bağlantılı olması Öklid uzaya, buradan da delinmiş n küreye ($S^{CH} - \mathcal{Q}$) homeomorf olmasını sağlamıştır. Böylece denge manifoldu üzerindeki tüm analiz ($S^{CH} - \mathcal{Q}$) ye taşınmış ve burada denge manifoldunun özel bir alt manifoldu olan regüler ekonomiler alt manifoldunun homotopi grubu, homotopik olduğu kritik ekonomi sayısı kadar çemberin kama çarpımına indirgenerek hesaplanmıştır

Conclusion

It had been shown that there is an equilibrium vector for each exchange economy and geometric structure that these economies constituted had created a submanifold structure. Formation of fundamental group of this submanifold as unit element and being way related had provided to Euclidean space and from here it had provided that wimbled n sphere becomes ($S^{CH} - \mathcal{Q}$) homeomorph. Therefore, all analysis on the equilibrium manifold had been

moved to $(S^{cn} - Q)$ and homotopy group of regular economies submanifold that is a special submanifold of equilibrium manifold had been calculated by being demeaned to wedge product of circle as many as the number of critical economy that is homotopic.

Kaynakça

- Aguilar, Marcelo, Samuel Gitler ve Carlos Prieto (2002). Algebraic Topology from a Homotopical Viewpoint, New York, Springer Verlags
- Avriel, Mordecai (2003). Nonlinear Programming, New York: Dover.
- Balasko, Yves (1975). "The Graph of The Walras Correspondence", *Econometrica*, Vol. 43, No.5-6, s. 907-912.
- Balasko, Yves (1978). Connectedness of The Set of Stable Equilibria, *SIAM Journal of Applied Mathematics*, Vol. 35, No.4, 1978, s. 722-728.
- Balasko, Yves (2009). The Equilibrium Manifold, Massachusetts, The MIT Press.
- Borglin, Andreas (2007). Economic Dynamics and General Equilibrium. New York: Springer,
- Dalmagro, Fermin ve Yamilet Quintana (2005). "On the Hurewicz Theorem for Wedge Sum of Spheres"
- Debreu, Gerard (1970). "Economies with Finite Set of Equilibria. *Econometrica*", Vol. 38, No. 3, 1970, s. 387-392.
- Dold, Albrecht (1995). Lectures on Algebraic Topology. New York, Springer.
- Guillemin, Victor, Alan Pollack (2010). Differential Topology, Rhode Island, AMS Chelsea Publishing.
- Mukherjee, Amiya (2005). Topics in Differential Topology, New Delhi, Hindustan Book Agency
- Nagata, Ryo (2004). Theory of Regular Economies, Singapore, World Scientific,
- Villanacci, Antonio, Laura Carosi, Pierluigi Benevieri, Andrea Battinelli (2002). Differential Topology and General Equilibrium with Complete and Incomplete Markets, Boston, Kluwer Academic Publishers.

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN ALLAH'IN VARLIĞINI VE BİRLİĞİNİ İSPAT İÇİN KULLANDIĞI DELİLLER

Shahristani'ite That Uses the Evidence to Prove God's Existence and Oneness of

Halil ÇURAK*

Özet

Şehristânî (ö. 467-548/1074-1153) İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden birisidir. Kelâm, Dinler ve Mezhepler Tarihi, Felsefe ve Tefsir ilimlerinde haklı bir şöhrete sahiptir. VI/XII. yüzyıl Horasan bölgesinin Şehristân, Bağdat, Nişabur, Harizm, Merv gibi önemli ilim merkezlerinde hayatını geçirmiş ve Eş'arî kelimeler ekolünün metodolojisine büyük ölçüde bağlı kalarak fikirlerini ortaya koymuştur.

Şehristânî İslâm düşüncesinde Gazzâlî ile başlayan müteahhirin dönemin en önde gelen temsilcisidir. Müteahhirin dönemde özellikle mantık ve felsefenin kelama etkisi oldukça fazla olmuştur. Hiç şüphesiz Şehristânî de felsefeden çok etkilenmiş ve Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmek için felsefi ve mantıki kurgulamaları çokça kullanmıştır.

Bu çalışma, 2017 yılında tamamladığımız “Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri” başlıklı doktora tezi dikkate alınarak hazırlanmıştır.¹

Anahtar Sözcükler: Şehristânî, Kelâm, Allah, Delil, Varlık.

Abstract

Shahristani'ite (ö. 467-548/1074-1153) is one of the important figures ever produced in the Islamic world. Theology, history of religions and sects, philosophy and the Sciences of tafsir justified in has a reputation. VI/XII. Sehristan century the region of Khorasan, Baghdad, nishapur were also compared towards travel, Harizm, Merv'ari School of theology and spent his life in my heart, such as the important and largely adhering to the methodology of ideas has revealed.

Starting with the most prominent representative of the period muteahhir gazali shahristani'ite Islamic thought. Contractors during the period, the effect has been quite a lot of theology and philosophy, especially logic. Undoubtedly he was very impressed with shahristani'ite philosophy and staying organized in order to prove the existence and oneness of God used a lot of philosophical and logical.

The history of this study we completed in 2017, “the Word of Abdul Karim Shahristani Opinions” is based on a dissertation entitled.

Keywords: Shahristani'ite, Theology, God, The Evidence Entity.

* Dr. İl Müftülüğü, Cezaevi Vaizi. Sivas/Türkiye (halilcurak@hotmail.com).

¹ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Halil Çurak, “Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri” (Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2017), 208-220.

Giriş

Hız. Peygamber'in davetine muhatap olan sahabe, yüce bir ilahın varlığını ve birliğini akli olarak delillendirmek için Kur'an ve sünnetteki bilgilerin dışında yeni bir ispat çalışmasına ihtiyaç duymamıştır. Fetihlerin artması ve İslâm coğrafyasının genişlemesiyle beraber Müslüman toplum içerisine dâhil olan farklı fikir ve görüşlerden Dehriyye'nin âlemin ezeli olduğu fikrinden hareketle yaratıcıyı inkar ederek yaşamı ve ölümü zamana bağlamaları, Seneviyye ve Mecûsiler'in birden fazla ilahın varlığını savunmaları,² Hristiyanların Allah'ı üçlemeleri³ ve Yahudilerin yaratıcıyı yaratılana benzetmeleri⁴ Allah'ın varlığı ve birliği meselesini tartışma konusu haline getirmiştir. Daha sonra Müşebbihe-Mücessime yaratılanı yaratıcıya ve yaratıcıyı da yaratılana benzetme yönünü zat ve sıfatta olmak üzere iki şekilde ele almıştır.⁵ Bu sebeple II/VIII. Yüzyıldan itibaren bilginler bu mesele hakkında görüş ortaya koymaya başlamıştır. Bununla ilgili yapılan çalışmaların ilki de Ca'd b. Dirhem (ö. 118/736) ve Cehm b. Safvân'a (ö. 128/745) aittir.⁶ Daha sonraları ise bu konuyu Ebû Hanîfe (ö. 150/767) risalelerinde ele almıştır.⁷ Kelamcıların kullanmış oldukları deliller başlangıçta iknâî bir özellikte iken zamanla değişiklik göstererek istidlâlî ve kat'î bir karaktere bürünmüştür. Ebû Hanîfe de delillerin iknâî vasıftan istidlâlî dereceye ulaşması sürecindeki en önemli temsilcisi olmuştur.⁸

İslam dünyasında hem felsefeciler hem de kelamcılar Allah'ın varlığını birtakım metotlarla ispat etme yoluna gitmiştir. İslam filozofları akli olarak; hudûs, gaye ve nizam (inayet ve ihtira'), ilk sebep (ilk illet), hareket, imkân ve ekmel varlık delillerini kullanırken, kelamcılar da tamamen farklı olmamakla birlikte nakli delilin yanında hudûs, imkân, ilm-i evvel, nizam ve

² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yay. , 2016), 187.

³ Nüreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, nşr. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yay. , 1995), 21; Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlahi Tarafı*, çev. Fuat Sezgin (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1948), 76.

⁴ Abdülkerim eş-Şchristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tas. Ahmed Fehmi Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 176.

⁵ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı (Ankara: TDV Yay. , 1991), 169.

⁶ Bekir Topaloğlu, "Allah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (Ankara: TDV Yay. , 1989), 475.

⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber (İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde)*, nşr. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV yay. , 1992), 70-71.

⁸ Bekir Topaloğlu, *İslâm Filozoflarına ve Kelamcılarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vacib)* (Ankara: DİB Yay. , 1995), 7.

gaye ve kabul-ü âimme gibi aklî delilleri kullanmıştır.⁹ Allah'ın birliğini ispat etmek için filozoflardan Ebû Nasr Fârâbî (ö. 339/950), O'nun bölümlenmesinin düşünülemediği, varlığında cüzlerin tasavvur edilemeyeceği, çokluk ihtimalinin olmadığı, mahiyeti ve varlığının aynı olduğu, varlığı ve birliğinin eşit olduğu düşüncesinden hareketle ispat etmektedir.¹⁰ İbn Sînâ (ö. 428/1037) ise, Allah'ın birliğini ispat için, varlığını ispat etmede kullandığı 'vâcibu'l-vücut' ve 'mümkünü'l-vücut' delillerini kullanmıştır.¹¹

Kelamcılar Allah'ın birliğini Kur'anî delillerden hareketle ehad, vahid, nefy (Âl-i İmrân 3/62), Nehy (en-Nahl 16/51), bir başka ilahın reddi (el-Bakara 2/163; en-Nisâ 4/87), soru ve hayretle karışık soru (Fâtır 35/3: en-Neml 27/60-63), akli deliller getirerek (el-İsrâ 17/42; el-Enbiyâ 21/21-22), insan fitratına vurgu (el-İsrâ 17/67) ve teslisi reddetmek suretiyle (en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/73) ispatlamaya çalışmıştır. Hatta Allah'ın birliğini ispat etme hususunda bin yirmiyeye kadar delil getirildiğini görmek mümkündür.¹² Bu delilleri Şehristânî, akli olarak burhân-ı temânu' ve burhân-ı tevârüd olmak üzere iki başlık altında toplayarak ele almıştır.

Hiç şüphesiz ki Şehristânî Allah'ın varlığı ve birliğini ispat etme hususunda kendisinden önceki kelamcılar gibi konunun üzerinde önemle durmuştur. O'nun bu konu üzerinde durmasının birtakım sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi Dehriyye'nin âlemin kendiliğinden oluştuğu tezidir. Buna göre âlem ezelde cüzler halinde etrafa saçılmış ve istikameti olmayan bir halde idi. Cüzlerin çarpışması ve bu çarpışmanın tesiriyle birleşme meydana geldi. Daha sonra devirler geçtikçe görünen bu âlem oluştu.¹³ Bir diğer sebep filozofların varlığın Allah'tan sudur yoluyla meydana geldiğini söylemesi. Bu teoride âlem, zorunlu varlıktan (Allah) belli bir düzen istikametinde taşarak meydana gelir. Taşmayı sağlayan vasıta ise akıllardır. Allah kendi zatını düşünerek ilk aklı oluşturur. Bundan sonra ilk akıl Allah'ı ve kendisini düşünerek ikinci aklı oluşturur. Bu durum onuncu akla kadar bir önceki ve bir sonrakini düşünmek suretiyle devam eder. Bu süreç âlemin

⁹ Bu konuda detaylı bilgi elde etmek için bk. Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı*, s.7; Adnan Aslan, *Tanrı'nın Varlığına Dair Argümanlar: Ateist Din Felsefesi Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yay. , 2007), 51-56.

¹⁰ Ebû Nasr Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, çev. Ahmet Ateş (İstanbul: MEB Yay. , 1990), 123.

¹¹ Ebû Ali İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: Metafizik*, çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker (İstanbul: Litera Yay. , 2004), 1: 41-45.

¹² Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid* (İstanbul: Nûn Yay. , 1995), 64-67.

¹³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 74, 76.

meydana gelişini ifade eder.¹⁴ Seneviyye ve Mecûsîlerin âlemdeki iyilik ve kötülüklerin varlığını farklı ilahlara vermek suretiyle iki ilah düşüncesine varmaları da Şehristânî'nin bu konu üzerinde durmasına etki etmiştir.¹⁵ Bir diğer sebep ise Mu'tezile'nin Allah'ın kudretini hâdis kabul etmesi ve hâdis olan bu kudretin yaratmada etkisinin olduğunu belirtmesidir. Şehristânî ise hâdis kudrete sahip olanın yaratıcı bir varlık olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁶

Ancak burada O'nun Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmek için kullandığı delillerden bahsetmeden önce hayatı, düşünceleri, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmesi uygun olacaktır.

Şehristânî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, Horasan'ın kuzeyinde Nişabur ve Harizm arasındaki bölgede bulunan ve Horasan emiri Abdullah b. Tahir (ö. 259/873) tarafından kurulan Şehristân adlı şehirde 467/1074 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹⁷ Fıkhî mezhebine mensubiyetini ifade için eş-Şâfiî, itikadi olarak el-Eş'arî ve doğduğu yere nisbetle Şehristânî olarak künyelenmiştir. Kaynaklar O'nun Şehristân'da doğduğu görüşünde ittifak etmiştir.¹⁸ Büyük Selçuklular (1040-1308) ve Harizmşahlar'ın (1097-1231) hüküm sürdüğü coğrafyada hayatını geçiren Şehristânî'nin çocukluk dönemi, ailesi, evlenip evlenmediği ve çocuklarının var olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. İlk eğitimine memleketinde başlamış, Arap dili, matematik, mantık gibi alet ilimlerini öğrenmiştir.¹⁹ Daha sonra ilim açısından kendisini yetiştirmek için dönemin meşhur ilim merkezleri olan Nişabur, Harizm, Bağdat, Tirmiz, Merv'e yolculuklar yapmış

¹⁴ İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: Metafizik*, çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker (İstanbul: Litera Yay. , 2005), 2: 146-154; Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 36. Sudur nazariyesi hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Atay, *Farabi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. , 2001), 162-184.

¹⁵ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 36, 42.

¹⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 1: 38-39; a. mlf. , *Nihâyetü'l-İkdâm*, 37, 43, 44.

¹⁷ Şemseddîn Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmûri (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 36: 328.

¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân* (Beyrut: Dâru'l-fikir, 1987), 5:298; Şehâbuddîn Ebi'l-Felah İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmut el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1991), 6: 246; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 3:422.

¹⁹ Abdülkerîm es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Barûdî (Beyrut: Dâru'l-cinân, 1988), 3:475; Ebu'l-Hasan Zâhiruddîn el-Beyhakî, *Tetimmetu Sıvânî'l-Hikme* (Beyrut:1994), 119-120.

ve hayatının büyük bir kısmını memleketinden uzakta geçirmiştir. Ömrünün son demlerinde tekrar memleketine dönmüş ve Şa'ban ayının sonlarında 548/1153 tarihinde burada vefat etmiştir.²⁰

Şeristânî'nin hocaları arasında ön planda olanlar Şafii fakihî ve Tus kadısı Ebu'l-Muzaffer Ahmed b. Muhammed el-Havâfi (ö.500/1106), Ebû Nasr Abdurrahîm el-Kuşeyrî (ö. 514/1120),²¹ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Medîni (ö. 494/1100)²² ve Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Nâsır b. el-Ensârî (ö. 512/1118) dir.²³ Şehristânî üzerinde hocalarından en fazla etkisi olan zahid ve sufi kimliği ile ön plana çıkan Ebu'l-Kâsım Süleyman el-Ensârî'dir. Şehristânî, Ensârî'nin kendisi üzerindeki etkisini, "çoğu kere, üstadımız, ilim önderimiz (imamuna), sünnetin yardımcısı (nasır-ı sünnet), (el-Gunye ve Şerhu'l-İrşâd sahibi) Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Nâsır el-Ensârî'nin görüşlerine başvururduk"²⁴ diyerek açıklamaktadır.

Şehristânî'nin ilmi şöhretine rağmen yetiştirdiği talebelerinin sayısı oldukça az olup bunlardan ikisi Abdülkerîm es-Sem'ânî (ö. 562/1166) ve Muciruddîn el-Bağdâdî'dir (ö. 592/1196). Şehristânî eser ortaya koyma hususunda çok üretken bir kişidir. Eserlerinin bir kısmı günümüze kadar gelmiş olmasına rağmen diğerleri sadece kaynaklarda isim olarak zikredilmektedir. Bunlar arasında meşhur olup günümüze kadar gelmiş olanları el-Milel ve'n-nihal, Nihâyetü'l-İkdâm fi ilmi'l-keîâm, Musâraatü'l-felâsife, Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr ve Meclisü'l-halk ve'l-emr adlı eserleridir.²⁵

Şehristânî, kelam, felsefe, fıkıh, dinler ve mezhepler tarihi, tefsir, hadis gibi alanlarda yaptığı çalışmaları ve meydana getirdiği eserleri ile haklı bir üne sahiptir. Günümüze kadar ulaşan esarlere bakıldığında objektif ilmi

²⁰ Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1978), 4: 274; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Halû ve Mahmûd Muhammed et-Tanahî (Kahire: Dâru'l-Ahbarî'l-Kütübî'l-Arabî, 1992), 4: 128-129.

²¹ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye,1990), 3:428; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 273.

²² Sem'ânî, *et-Taḥbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*, thk. Münire Naci Salim (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1975), 2:161; Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 428.

²³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 428; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 273; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût ve Muhammed Naim el-Argasusî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994), 20:287.

²⁴ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 28.

²⁵ Hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında detaylı bilgi elde etmek için bk. Halil Çurak, "Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri", 30-36, 81-101.

titizliği, üslubu, meselelere vukûfiyeti onun önemli bir âlim olduğunun birer göstergesidir. Muhammed Âbid el-Câbirî kendisinden; ‘‘Düşünceye karşı bağımsız bir tarihçi ve konulara felsefi bir bakışla eğilerek gerçek bir karşılaştırma yapan birisidir’’ diye bahsetmektedir.²⁶

Şehristânî kendi ilmi seviyesini şöyle ifade etmektedir:

‘Ben ilmin en yüksek durumuna ulaştım, benim şanımlı küçük görülemez. Ben taklit zelilliklerinden tahkik ve teslim tepesine yükseldim. Nübüvvet kaynağından bir kâse ile öyle bir kâşım ki o kâşenin mizacı tensimdir. Denizin ortasına dalanlar kenarıyla yetinemezler. Kemal zirvesine yükselenler dibe çökmeye maruz olamazlar.’²⁷

Şehristânî’nin Allah’ın Varlığını İspat İçin Kullandığı Deliller

Her çağda Allah’a iman edenler olduğu gibi O’nun varlığını ve birliğini inkâr edenler de olmuştur. Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın varlığından ve birliğinden bahseden deliller aslında herkese hitap etmekte olup bütün delillerin de kaynağıdır. Ancak Allah’a inanmayanlar için gönderdiği kitaptaki delillerin hiçbir önemi yoktur. Bu deliller inananlar için bir öneme sahiptir. İnanmayanları veya şüphe içerisinde bulunanları ikna etmek için akla ve tecrübeye dayalı mantıki ve hissi delilleri ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle kelamcılar ve filozoflar Allah’ın varlığını ispat etmek için pek çok farklı veya benzer delil kullanmışlardır. Kelamcıların kullandıkları delillerin genel olarak hudûs, imkân, gaye ve nizam, kabul-ü âmme ve ilm-i evvel olduğu görülmektedir.²⁸ Hudûs delili ile, eserden müessire hareketle yani âlemin sonradan oluşundan, imkân ile âlemin mümkün oluşundan hareketle Allah’ın varlığı ispat edilir. Kainatın düzeni ve bir gaye için yaratıldığı hususuna dikkat çekilerek bu nizamı verenin Allah olduğu ortaya konulur. Şehadet-i amme ve fitrat da denilen kabul-ü amme delilinde insanda doğuştan bir yaratıcıya inanma melekesinin var olduğu esas kabul edilerek bu ihtiyacı insana yaratılışında fitratına koyanın Allah olduğu ispat edilir. İlmi kendinden olan ilk alime varıncaya kadar her alimin ilminin bir başkasından öğrenmesi

²⁶ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, trc. İbrahim Akbaba (İstanbul: Kitabevi Yay. , 2000), 34.

²⁷ Şehristânî, *Kitâbu'l-Musâraa: Filozoflarla Mücadele*, çev. Aygün Akyol ve Aytekin Özel (İstanbul: Litera Yay. , 2010), 3-4.

²⁸ Şerafettin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1998), 151-160.

esasına dayanan ilm-i evvel delilinde ilmi başkasından olmayan, ilmi gibi varlığı da zatının gereği olan ilk alim olan Allah'ta durması gerekir.²⁹

Hiç şüphesiz ki İslâm bilginlerinin her birinin kendine göre Allah'ın varlığını ispat etmede diğerlerinden farklı olarak daha güçlü görüp kabul ettiği ve üzerinde ağırlıklı olarak durduğu delil vardır. Örneğin Eş'arî (ö. 324/936) bizzat insanı delil saymış,³⁰ Gazzâlî gaye ve nizam delilini ön plana çıkarmış,³¹ İbn Melkâ (ö. 560/1165) ilm-i evvel delilini kullanmış ve İbn Rüşd (ö. 595/1198) ise, gaye ve nizam deliline 'hikmet ve inayet delili' adını vererek bunu deliller içerisinde maksada ulaşmada en açık delil olarak nitelendirmiştir.³² Şehristânî de Allah'ın varlığını ispat için bu delillerden hudûs, imkân ve fitrat delillerini tercih etmiştir. Bu üç delil içerisinde de fitrat delilinin daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Hudûs ve imkân delilini birleştirmek suretiyle ele almıştır. Biz de burada meseleyi izah ederken müellifin taksimine uyarak hudûs ve imkân delilini aynı başlık altında ele alacağız.

Hudûs-İmkân Delili:

Hudûs, bir şeyin yokluğundan sonra var olması anlamına gelmekte olup varlığın yoktan yaratılışıdır.³³ İmkân ise, varlığı ya da yokluğu gerekli olmayan şeydir.³⁴ İlk olarak Mu'tezile tarafından kullanılan hudûsu³⁵ Eş'arî ve Mâtürîdî (ö. 333/944) de eserlerinde kullanmıştır.³⁶ Daha sonra gelen mu'tezilî ve sünnî kelamcılar tarafından farklı argümanlarla kullanılan hudûs delilinde, âlemi meydana getiren bütün cisimler cevher ve araz esasına dayalı olarak ele alınmış, kâinatı oluşturan bütün cisimlerin bir özü ve bu özün taşıdığı vasıfların (araz) varlığı ortaya konularak âlemin bunlardan müteşekkil olduğu ispat edilmiştir.

Şehristânî, hudûs delilini öncelikle âlemin hadis olduğunun ispatını yapmak sonra da kadîm olduğu görüşünün batıllığını ortaya koymak suretiyle

²⁹ Gölcük ve Toprak, *Kelâm*, 151-160; Emrullah Yüksel, *Sistemâtik Kelâm* (İstanbul: İz Yay. ,2005), 30-37.

³⁰ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, tas. Hamude Gurabe (London: Matbaatü Mısır, 1955), 17-18.

³¹ Ebü Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, trc. Ali Arslan (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1971), 1:489-492.

³² Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı*, 7; Gölcük ve Toprak, *Kelâm*, 159.

³³ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, trc. Arif Erkin (İstanbul: Bahar Yay. , 1997), 84.

³⁴ Cürcânî, *Ta'rifât*, 29.

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2000), 1: 150,192.

³⁶ Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma'*, 19; Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Arûcî (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2007), 79.

izah etmektedir. O'na göre, cevher ve arazlardan oluşmuş olan âlemin hâdis olduğunu tespit edebilmek için öncelikle,

- arazların var olduğu,
- hâdis olduğu,
- cevherlerin ârazsız olamayacağı ve
- hâdislerin evveliyetsiz olmasının imkânsız olduğu fikri ortaya

konulmalıdır. Bu sayılan fikirlerin üzerine de hadislerin geriye doğru sonsuz bir biçimde devam edemeyeceği ve her hâdisin bir muhdisinin var olması gerektiği düşüncesi oluşturulur. Son aşama olarak da bu muhdisin Allah olduğu görüşü ortaya konulup ispat edilmiş olur.

Yine O'na göre, âlemin kadîm (ezelî) olmadığı düşüncesi de şöyle oluşturulmalıdır: Cevherlerin kadîm olduğu bir an için kabul edildiğinde şu sorularla karşılaşmak mümkündür;

- cevherler ya birleşiktir veya ayrıktır,
- ne birleşiktir ne de ayrıktır,
- aynı anda hem birleşik hem de ayrıktır,
- ya da bir kısmı birleşik diğer kısmı ayrıktır.

Özetle söylemek gerekirse cevherler, birliktelik, ayrıklık ve hem birliktelik hem de ayrıklıktan hali değildir. Birincinin ikincisiyle değişimi zatiyla olur, birleşme ve ayrılma yoluyla değil. Böylece öncesiz hâdisin olamayacağı, öncesi olanın da hâdis olduğu düşüncesi ispat edilmiş olur.³⁷ O'na göre iptal metodunu hem Eş'arî hem Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) de kullanmıştır.³⁸

Şehristânî'ye göre, kâinatı oluşturan varlığın her çeşidi ve her cisim, cevher ve arazlardan meydana gelmiştir. Ârazlar, cevherlere bağlı olarak varlığını devam ettiren renk, şekil, hareket gibi vasıflar olup ezelî ve ebedî değildirler. Hiçbir zaman arazlardan ayrı düşünülmemeyen cevherler arazlar ile varlık sahnesine çıkacağı için arazlar gibi süreli ve sonludur. Öyleyse cevher ve arazlardan oluşan cisimler, cisimlerden oluşan âlem yaratılmıştır, fânidir, ve sonludur. Her yaratılmış olan varlığın bir yaratıcıya muhtaç olması da aklen zorunludur. Âlem 'câiz li zâtihi' olduğu için, yokluğunu değil de var olmasını tercih edecek bir müreccih ihtiyacı duyar ki o müreccih de Allah'tır.³⁹

Şehristânî, âlemin tamamının caizattan olduğu bilgisinin kaynağının sarîh akıl olduğunu belirtir. Yani akıl, âlemi oluşturan parçaların her birinin

³⁷ Şehristânî, *Nihâyetü'l-Ikdâm*, 12.

³⁸ Şehristânî, *Nihâyetü'l-Ikdâm*, 12.

³⁹ Şehristânî, *Nihâyetü'l-Ikdâm*, 12, 17, 28.

mümkün olduğuna hükmeder. Tamamı da cüzlerden meydana gelen bir şey mürekkeptir. Böylece zaruri olarak akıl, âlemin imkânlar alanı olduğuna karar verir.⁴⁰

Şehristânî, âlemin hadis olduğunu ispat etmek için âlemin ötesinde bir halâ'nın⁴¹ (boşluk) varlığını ve cisimlerin sonsuz olamayacağını ileri sürmektedir. O, halâ düşüncesini kabul etmekle birlikte aynı zamanda cisimlerin sonsuza kadar bölünemeyeceği tezini de desteklemektedir. Yine O, cisimler ve halâ'nın sonsuz olduğu düşüncesinin kabul edilmesi durumunda birtakım sakıncaların ortaya çıkacağını belirtmektedir. Cisim ve boşluk sonsuz olduğunda cisim de bütün yönlerden veya bir cihetten sonsuz olur. Hangi yönden sonsuzluğu takdir edilirse edilsin sonsuzluk hattına bitişen bir sonlu noktanın varlığı mümkündür. Bu durumda iki nokta arasındaki hat birbirine uygun olur. Her iki hattın biri sonsuza götürüyorsa bu durumda kısa olan hat, uzun olan hatla eşitlenmiş olur ki bu imkânsızdır. Şayet kısa olan hat uzun olan hattan sonluluk açısından kısa ise, uzun olan da kısa olan da bu durumda sonlu olmaktadır. Her hâlükârda biri diğerinden daha büyük ve daha çok, diğeri de daha küçük ve daha az olacaktır. Aynı şekilde halâ veya melâ⁴² içerisinde de sonsuz bir uzaklığın bulunması da imkânsızdır. Bu durumda cisimler sonludur. Sonsuz bir boşluk fikri doğru değildir ve cisimlerin son bulduğu varlığın ötesinde bir boşluğun varlığı ise kaçınılmazdır.⁴³ Yine O'na göre, yukarıda cisimlerin sonsuz olmadığını ispat için öne sürülen bu burhan şekli, sonsuz sayılar ve şahıslar düşüncesinin eleştirisi ve iptalinde de kullanılabilir.⁴⁴

Şehristânî, Allah'ın varlığını ve âlemin hadisliğini İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî'den (ö. 478/1085) delil getirerek ispat yoluna da gitmiştir. Cüveynî'ye göre yeryüzü, su, ateş, hava ve gök cisimleri (eflâk) gibi yer kaplayan unsurlarla iç içedir. Bunların yönü ister sağda veya solda olsun; şeklen oldukları biçimden daha büyük veya daha küçük olsunlar bunları bu şekilde tahsis eden bir muhassısa mutlaka ihtiyaçları vardır. Akıl bunun böyle

⁴⁰ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 13.

⁴¹ Halâ: Hergangi bir cisimden yahut yer kaplamayan cevherden uzak olan yer, âlemin içinde veya ötesinde var olduğu düşünülen boşluk anlamında kullanılan bir kavramdır. Detaylı bilgi için bk. İlhan Kutluer, "Halâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yay. ,1997), 221.

⁴² Melâ: Dolu olma, doluluk, dolu olan yer, manalarına gelmekte olup halâ'nın zıddıdır. Detaylı olarak bk. Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yay. 2010), 108.

⁴³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 12-14.

⁴⁴ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 13.

olması gerektiğini zorunlu olarak bize verir. Bu durumda âlemi oluşturan şeylerin hadisliğinden âlemin hadis olduğu bilgisine ulaşmış oluruz.⁴⁵

Şehristânî, hudûs delilini imkân deliliyle bir arada kullanarak birleştirme yoluna gitmiştir. Varlığı vacib, mümteni' ve mümkün olmak üzere üç kısımda değerlendiren Şehristânî, vacibi; varlığı zaruri olan, mümteni'i; yokluğu zaruri olan ve mümkün de varlığı da yokluğu da zaruri olmayan olarak tarif etmiştir. Bu durumda vâcib ve mümkün varlık olarak bulunmakta, mümteni' ise, var olması imkânsız olandır. Vâcib; her türlü birleşim, ittisal ve taalluktan uzak olan, varlığı zorunlu olup hakikatte tek olan ve zatı vücubiyetine zait hiçbir sıfatı bulunmayan Allah'tır. Vacib varlık dışındaki bütün âlem her yönüyle mümkündür. Âlem, içerisinde bulunan bütün cevher, cisim ve arazlarla beraber sonludur ve bütün cüzleriyle değişime maruz kalmaktadır. Varlığın hepsi aracısız olarak Allah tarafından yaratılmıştır. Allah âlemi zorunlu olarak değil, ihtiyarıyla yaratmıştır. Bu sebeple Allah, mûcib bizzat değil, mûciddir. Âlem ise, caiz olup varlığı mümkün olandır. Varlığı caiz olanın yokluğu da caizdir. Varlığını yokluğuna tercih edecek bir tercih ediciye (müreccih) ihtiyaç duyar ki bu müreccih de vâcibü'l-vücut olan Allah'tır.⁴⁶

Şehristânî, hudûs ve imkân delillerinde kainatın yaratılmış (hâdis) olduğunu veya var olması için başkasına muhtaç (mümkün) olduğunu ispat ettikten sonra bunun mantıki bir sonucu olarak her hadisin bir muhdisin (yaratıcı) veya her mümkünün bir sebebinin (illet) olmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Hudûs ve imkân delilleri kuruluş ve sonuçları itibariyle birbirine benzemeleri sebebiyle O'nun tarafından hudûs delilinin bir başka şekli olarak görülmüş ve birlikte kullanılmıştır.

İmkân deliline eserlerinde ilk yer veren kişinin Şehristânî'nin olduğu belirtilmektedir.⁴⁷ Oysa Şehristânî *Nihâyetü'l-İkdâm* adlı eserinde kelimcilerin, Allah'ın varlığını ispat etmek için iki metot takip ettiklerini belirterek bunlardan birisinin hudûs, diğersinin de imkân delili olduğunu

⁴⁵ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 13. Cüveynî'nin âlemin hadis olduğunu ispat etmek için kullandığı akli deliller için bk. Cüveynî, *İnanç Esasları Kılavuzu: Kitâbu'l-İrşâd*, trc. Adnan Bülent Baloğlu ve dğr. (Ankara: TDV Yay., 2012), 36-45.

⁴⁶ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 14-18.

⁴⁷ Topaloğlu, "Allah", 476; Agil Şirinov, *Nasîrüddin Tûsî'de Varlık ve Ulûhiyyet* (İstanbul: İSAM Yay., 2011), 134; Mustafa Sinanoğlu, "Şehristânî (Kelama Dair Görüşleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38 (Ankara: TDV Yay., 2010), 469.

açıklamıştır. Dolayısıyla Şehristânî'den önce bu delillerin bazı kelamcılar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

Özet olarak ifade edecek olursak Şehristânî, Allah'ın varlığını ispat etmek için kendisinden önce bilinen ve kelamcılar tarafından kullanılan hudûs ve imkân delillerini kullanmıştır. Hudûs ve imkân delillerinin izahını yaparken cevher, araz, cisim, halâ, melâ, vâcib, mümteni' ve mümkün gibi kavramları kullanmak suretiyle akli ve felsefi bir takım argümanlar oluşturmuştur. Varlığı temelde kadîm ve hâdis olmak üzere iki kategoride değerlendirerek kadîm varlığın vacip olduğunu söylemiş bununla Allah'ı nitelemiştir. Hâdis varlık ile de Allah'ın dışındaki bütün âlemi tanımlamıştır. O'na göre cevher, cisim, âraz, halâ ve melâ gibi kavramlar da bu âleme ait olup sonlu, geçici ve sonradan meydana gelmiştir. Bunları meydana getiren muhdîs ve müreccih ise Allah'tır.

Fıtrat Delili:

Fıtrat, dini kabul için hazırlanmış cibillet, yaratılış anlamındadır.⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de fıtrata vurgu yapan pek çok ayet vardır. "Yedi gök, yer ve bunların içerisinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız..." (el-İsrâ 17/44), denilerek her şeyin Allah'ı yücelttiği vurgulanmıştır. "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler" (er-Rûm 30/30). Burada fıtratın insanın yaratılış özelliği olduğundan ve değişmeyeceğinden bahsedilmektedir.

Kabul-ü âmme veya fıtrat-ı selime de denilmekte olan bu delil erken dönemlerden itibaren Allah'ın varlığını ispat etmek için kullanılmıştır. Bu

⁴⁸ Şehristânî, *Nihâyetü'l-Ikdâm*, 75. Şehristânî'den önce yaşamış olan Mâtürîdî kelamcısı Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) eserinde imkân delilinin kullanıldığını görmek mümkündür ki bu da Şehristânî'nin dediği gibi kendisinden önceki kelamcılar tarafından kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fî Us'uli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: DİB Yay., 2004), 1:105. Eş'arî kelamcılar [Örnek olarak, Cüveynî, *İnanç Esasları Kılavuzu*, 36; Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, thk. İbrahim Âgah Çubukçu-Hüseyin Atay (Ankara: Nur Matbaası, 1962), 15-16; Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1209), *Kelâm'a Giriş-el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: AÜİF Yay., 1978), 137-138; Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), *Tavâli'u'l-Envâr: Kelâm Metafiziği*, çev. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2000), 168; Sâduddîn et-Taftazânî (ö.793/1390), *Şerhu'l-Akâid*, trc. Talha Hakan Alp (İstanbul: Rihle Kitap Yay., 2011)134-137) ve Mu'tezile tarafından da [Kâdî Abdulcebbar (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1:154-158] kullanılmıştır.

⁴⁹ Cürcânî, *Ta'rîfât*, 172.

delil ile insandaki Allah inancının yaratılıştan olduğu, dış dünyadan O'nun varlığını ispat etmek için delil aramaya gerek olmadığı ve fitratı bozulmamış her insanın da Allah'ın var olduğunu bilecek ve anlayacak durumda olduğu fikri ortaya konulur. Bu delile ilk dönemde eserlerinde yer verenlerden birisi de Eş'arî'dir. O'na göre Allah'ın var olduğuna bizzat insanın kendisi delâlet eder.⁵⁰

Şehristânî, Allah'ın varlığını ispat etmek için hem kendisi hem de diğer kelamcılar tarafından kullanılan hudûs ve imkân delilinin, insanın yaratılışında bulunan ve ilim, kudret ve hikmet sahibi bir yaratıcının var olduğu duygusu (fitrat) kadar güçlü olmadığını belirtir. O'na göre, ne kadar öncül oluşturulursa oluşturulsun hudûs delilinin ortaya çıkardığı, imkân delilinin işaret ettiği şeyler fitratın şahitlik edeceği şeylerden daha aşağıda kalır. İnsanın Allah'a olan ihtiyacı, hariçteki mümkünin vacibe, hadisin muhdise olan ihtiyacından daha açıktır. İnsan bir müdebire ihtiyaç duyar, ona yönelir ve ondan uzak kalmaz. Ona yönelir ondan yüz çeviremez. Zor ve sıkıntılı durumlarda ona sığınır.⁵¹ O, ayet ve hadislerden deliller de getirerek fitrat'ın güçlülüğünü vurgular: "Peki darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün halifeleri kılan kim? Allah ile birlikte başka ilah mı var! Ne kadar az düşünüyorsunuz" (en-Neml 27/62). "De ki: Karanın ve denizin derinliklerinden sizi kim kurtarır" (el-En'âm 6/63) ve "Peki ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden kim? Size hem gökten hem de yerden rızık veren kim?" (en-Neml 27/64). O'na göre bu ayetler fitrat delilinin varlığını ve diğer delillerden daha güçlü olduğunu gösterir. Fitratla ilgili olarak Hz. Peygamber: "Allah, mahlukâtı marifeti üzere (Allah'ı bilecek şekilde) yarattı, şeytan ise onları bundan uzaklaştırdı"⁵² şeklinde ifade edilmiştir. Şehristânî'ye göre buradaki 'marifet' muhtaç olmanın gerekliliğini ortaya koyan 'ihtiyaç' anlamındadır. Şeytanda hiçbir şeye muhtaç olmadığını telkin ederek insanı Allah'tan uzaklaştırmaya çalışmaktadır. İşte böyle bir durumda şeytanın bu kışkırtmalarına karşılık peygamberler fitratı yeniden hatırlatma ve insanı

⁵⁰ Eş'arî, *Luma*, 17-19. Gazzâlî insanın yaratılışında Allah'ın varlığı ve birliğini ortaya koyan kifayet edici delillerin olduğunu ve insanın başka bir delil aramaya ihtiyacının olmadığını belirtir. Bk. Gazzâlî, *İhyâ*, 1: 492.

⁵¹ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 75.

⁵² Bu hadis, hadis kitaplarında geçmemektedir. Şehristânî'nin *Nihâyetü'l-İkdâm* adlı eserini tahkik eden Ahmed Ferîd el-Mezîdî de bu ifadeyi İbn Kayyim el-Cevzî'den vermiştir. Bk. İbn Kayyim el-Cevzî, *Şifâu'l-Alîl*, thk. Ebû Firâs Bedred (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 173,261.

şeytanın aldatmasından korumak için gönderilmişlerdir. İnsan da âfak ve enfüs (kâinat ve kendisi) ayetlerini düşündüğünde fitraten Allah'ı kavradığını hissedecek, Allah'a olan muhtaçlığının farkına varıp bunu tüm benliğiyle fark edecektir.⁵³

Şehristânî fitrat delilini insanın benliğindeki muhtaç olma hissinden başka insanın yaratılışındaki evrelerle de izah etmektedir. O insanın nutfe halinden kan ve kemik haline, oradan da insan şekline dönüşümünü yani insanın yaratılışta geçirdiği aşamaları Allah'ın varlığına delil olarak vermektedir. İnsan başlangıçta bir damla su (nutfe) halindeydi, sonra kan pıhtısı (alaka), ardından da et, kan ve kemik haline dönüştü. Hâlbuki insanın kendi kendine bir halden başka bir hale dönüşmesi mümkün değildir. Bu dönüşümü yapacak bir ilk, ezeli, her şeye gücü yeten ve bilen bir yaratıcıya ihtiyacı vardır. Bu durum, bir şahıs için veya bir cisim için sabit olunca bütün şahıs ve cisimler için de gerekli demektir. O'na göre bu metotla hem Allah'ın varlığı ispat edilmiş hem de âlemin ve içindekilerin ezeli olduğu düşüncesi iptal edilmiş olur.⁵⁴

Şehristânî, Allah'ın varlığını ispat etmede fitrat delilini, hudûs ve imkân delillerinden daha sağlam ve güçlü görmektedir. O'na göre insan, âlemin hâdis ve mümkün olduğunu bilmese de vicdanının ve yaratılışının sesinden kaçması mümkün değildir. Fıtratında yüce bir yaratıcının var olduğunun bilgisi vardır ve bu bilgiyi Allah koymuştur. Ayrıca insanın yaratılıştaki oluşum evreleri de kendi kendine gelişen bir sistem veya insanın kendi müdahalesiyle olan bir şey değildir. İnsanı merhaleden merhaleye taşıyan ve onu gözetken bir yaratıcı vardır.

Şehristânî'nin Allah'ın Birliğini İspat İçin Kullandığı Deliller

İnsan selim fitrat ile Allah'ın var olduğu bilgisine ulaşabildiği gibi, akli düşünce yoluyla dış dünyadan hareketle de bu bilgiyi elde edebilmektedir. İnsanların büyük çoğunluğu tarafından Allah'ın varlığı kabul görünürken, birliği hususunda ortak bir inanç benimsenememiş, ulûhiyette denginin olduğu iddia edilerek çeşitli varlıklara tanrılık izafe edilmiştir. Ayrıca önceden tek tanrıyı kabul inancı sonradan çok tanrılı bir inanca da dönüşmüştür. Bu sebepten de Allah'ın birliği meselesi İslâm düşüncesinde merkezi bir konum teşkil etmiştir. İslâm düşünürleri II/VIII. asrın başlarından itibaren 'vâhid ve ahad'

⁵³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 75-76.

⁵⁴ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 12-13.

sıfatlarının muhtevası üzerinde durmuş, bunların yorumundan hareketle de Allah'ın tevhidini/birliğini temellendirmeye çalışmıştır.⁵⁵ Usulcülere göre vâhid 'bölünmeyen şey' anlamındadır. Allah'ın vâhid oluşundan kasıt ise bölünme ve parçalanma kabul etmemesidir. Aynı zamanda bununla denginin ve benzerinin olmadığı da kastedilir.⁵⁶ Kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Allah'ın birliği konusunu ele alan ilk kişi Ebû Hanîfe'dir.⁵⁷ O'na göre Allah'ın birliğinden kastedilen, ulûhiyette denginin bulunmaması ve hiçbir şeyin O'na benzememesidir.⁵⁸ Kelamcılar Allah'ın birliği konusunu zatında, sıfatlarında, rubûbiyette ve fiillerinde olmak üzere dört yönden incelemeye tabi tutmuşlardır.⁵⁹

Şehristânî vâhidi; 'bölünmeyen, parçalanmayan ve zatında ortaklığı kabul etmeyen şey' diye tanımlamaktadır. Allah'ın vahdaniyetini zatında, sıfatlarında ve fiillerinde olmak üzere üç yönden ele almıştır. O'na göre Allah'ın zatında tekliği bölünmemesini, sıfatlarında tekliği eşi ve benzerinin olmamasını, fiillerinde tekliği ise ortağının olmamasını ifade eder.⁶⁰

Şehristânî Allah'ın birliğini 'burhân-ı temânu' ve burhân-ı tevârüd' delillerinden hareketle özellikle iki ilahın varlığını kabul eden Seneviyye'ye karşı ispat etmektedir.⁶¹

Burhân-ı Temânu':

'Alıkoymak, engellemek, mani olmak' anlamındaki men' kökünden türeyen ve 'birbirine engel olmak, karşı koymak' manasına gelen temânu' ile burhan kelimesinden oluşan bir terkipdir. İrade çatışması varsayımına dayanarak Allah'ın birliğini ispat eden delilin adıdır. Bu delille kâinatta

⁵⁵ Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, 63-83.

⁵⁶ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 62. Gazzâlî de vahidden kastedilenin bölünme ve parçalanmayı kabul etmemek ve rütbe ve derece bakımından eşi ve benzerinin bulunmaması olduğunu belirtir. Bk. Gazzâlî, *el-İktisâd*, 73-74. Vahid ve ehad kavramlarının tahliliyle ilgili detaylı bilgi için bk. Resul Öztürk, 'Allah'ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında 'Samed' İsmi ve Anlam Alanı', *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 11, sayı:32 (Yaz 2007), 47-70.

⁵⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Vahdâniyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (Ankara, TDV Yay. , 2012), 428.

⁵⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 55. Ayrıca bu konunun açıklamasıyla ilgili bk. Ebu'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnisavî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Y. Vehbi Yavuz (İstanbul: Bayrak Yay. , 1992), 101.

⁵⁹ Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, 63-277; Yavuz, "Vahdâniyyet", 428.

⁶⁰ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 56.

⁶¹ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 56.

Allah'tan başka ilahların varlığı olumsuzlanmak suretiyle evrenin var olmasının imkânlılığı böylece kanıtlanmış olur.⁶²

Allah'ın birliğini ispat etmek için kelamcılar tarafından kullanılan bu delilin⁶³ aslı Kur'an ayetlerine dayanmaktadır. Kur'an'da bu delili akli açıdan destekler mahiyette çok fazla ayetin var olduğu sabittir. Ancak kelamcılar şu üç ayetten hareket ederek bu delili oluşturmuşlardır:

“ De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilahlar olsaydı onlar da arşın sahibine ulaşmak için yollar ararlardı.” (el-İsrâ 17/42).

“ Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin ve göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın sahibi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfattan münezzehtir.” (el-Enbiya 21/22).

“Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah, o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.” (el-Mü'minûn 23/91).

Şehristânî, temânu' delilini, akli bir takım izahlar getirmek suretiyle şöyle ortaya koyar:

1-Bir cisimle ilgili iki ilahtan birine o cismi hareket ettirme güç ve iradesi, diğerine de aynı anda o cismi durdurma güç ve iradesinin verilmesi durumu: Bu halde şu üç durum ortaya çıkar: a) Her ikisinin iradesi de aynı anda gerçekleşir, aynı yerde aynı durumda hareket ve sükûn bir araya gelmiş olur ki bunun olması imkânsızdır. b) Her iki ilahında iradesi gerçekleşmez. Bu durumda her ikisinin ilahlığında acziyet ve noksanlık meydana gelmiş ve mahal de her iki zıttan hali olmuş olur ki bu da imkânsızdır. c) İkinci ilahın iradesi gerçekleşmeden birinci ilahın iradesi gerçekleşmiş olur ki bu durumda ikincisi birincinin iradesine yenilmiş olur, fiilinden engellenmiş ve birinciye bağlanmaya mecbur bırakılmış olur. Bu da ilahlık vasfına aykırı bir durumdur. Sonuçta, tek bir fiilde iki farklı güç ve iradenin aynı yaratmayı gerçekleştirilmesi mümkün değildir.⁶⁴

2-Her yönden birbirine ihtiyaç duymayan iki ilahın varlığını kabul etme durumu: Bu durumda kendisine ihtiyaç duyulmayan müstağni olma durumundan çıkmış demektir. İlah olanın ihtiyaç duyulan olması

⁶² A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neş. , 1993), 80-83.

⁶³ Eş'arî, *Luma'*, 20-21; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 62-63; Râzî, *Kelâm'a Giriş*, 186-187; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 138-140; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 83-84; Neseî, *Tabsıra*, 1:9; Kâdî Abdulcebbar, *Şerh*, 1: 356,450.

⁶⁴ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 57.

gerekir. Her birisi kendisine ihtiyaç duyulmayan olmuş demektir ki, bu da eksik oldukları anlamına gelir ve böyle iki ilahın varlığının düşünülmesi imkânsız demektir.⁶⁵

3-İki ilahın varlığını takdir etme durumu: Bu durumda zati sıfatlarında ya denktirler (mütemâsil) ya da değildirler (muhtelif). Birbirinden farklı olup denk olmayan iki şeyin ilah olması imkânsızdır. Çünkü, zati sıfatlarda farklı olma halinde bu sıfatlarla muttasıf olan ilahtır, muttasıf olmayan ise ilah değildir. Şayet her yönden zati sıfatlarla muttasıf olmada denklik olursa, bu durumda hakikatte ve özellik açısından birbirinden ayrılmaları mümkün olmaz. Her ikisinin hakikati de tek olmuş demektir. Hakikatte tek olmak ise, mahal, zaman ve mekân gibi şeylerin hakikat üzerine zaitlikleri gerekir. Bunların hepsi de ilahlığı ortadan kaldırır.⁶⁶

4-Fiillerle yaratıcıyı ispat etme durumu: Kâinatta gördüğümüz fiillerin tamamı caiz ve imkân dâhilindedir. Caiz ise, var olma ve ya yok olma arasında varlığını yokluğuna tercih edecek bir müreccih ihtiyacı duymaktadır. Varlık yönü tercih edildiğinde zorunlu olarak bir müreccihin var olduğu düşünülür. Caizlik de haddizatında birbirinden bağımsız iki müreccihin varlığına delalet etmez. Eğer müreccih tercihi bağımsız olmazsa ilah olması imkânsızdır. Müreccih caiz olanın varlığını tercih ettiğinde onun var olmasını irade etmiştir. Başka bir müreccihin tercih işlemine dâhil olduğu düşünülse, bu durumda bağımsız olma hali ortadan kalkmış olur ve iradesi, ilmi ve kudreti de yok demektir. İkinci müreccih tercih işlemi birinciye ortak olmaz ve etkisiz bir durumda bulunursa ilmi, iradesi ve kudreti ortadan kalkmış olur ve böylece başkasının tercihiyle bağlanmış demektir. Böyle durumda olan bir müreccihin tercihte bulunması muhal olup başkasına bağımlı olma hali ilah olma durumunu ortadan kaldırmıştır.⁶⁷

5-Hareket ve sükûnu tabiat olarak caiz görme hali: İki ilahtan birisi irade ve kudretiyle hareket ettirmesini bildiği zaman, diğeri de hareketi kendi irade ve kudretiyle mi bilmekte yoksa diğerrinin irade ve kudretiyle mi? Kendi irade ve kudretiyle bilirse diğerrinin ilmi geçersiz olur ve cahil olduğu ortaya çıkar. Hareketi başkasının irade ve kudretiyle bilirse, bilen, irade eden ve kudret sahibi olan ilah olur, diğerrinin ilah olma durumu ise ortadan kalkar. İradenin en özel vasfı tahsisin gerçekleşmesi; kudretin en özel vasfı ise; yaratmanın meydana gelmesidir. Bu sebeple Allah'ın fail olmasının anlamı,

⁶⁵ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 57.

⁶⁶ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 57.

⁶⁷ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 58.

takdir veya tahsis edilmiş ve belli bir vakitte bir şeyin meydana gelişini bilmesi, bilince de ilmine göre onu irade etmesi ve iradesi istikametinde kudretiyle onu yaratmasıdır. Bunları yaparken de zatında, sıfatlarında, ilminde, iradesinde ve kudretinde hiçbir değişiklik meydana gelmez.⁶⁸

Şehristânî'ye göre, son iki durumda anlatılan 'fiille temânu' hali, iki ilahın varlığını imkânsız kılmaktadır. Öyleyse önceki ilk üç örnekte anlatılan 'zat itibariyle müstağni olmada temânu' delili ise, iki ilahın varlığının imkânsızlığını ortaya koymada 'fiille temânu' delilinden daha güçlü bir delildir.⁶⁹ Yani 'et-temanu' fi'l-istiğnâi bizzat' durumu 'et-temânu' fi'l-istiğnâi bilfiil'den daha güçlüdür.

Şehristânî'nin Allah'ın birliğini ispat için kullandığı temânu' deliline karşı eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerin iki noktada yapıldığını görüyoruz: a) Bir cismi aynı anda bir ilahın hareket ettirmesi, diğerrinin de sabit tutması durumunda böyle iki zıt iradenin varlığının kabulü imkânsızdır. Çünkü irade ilme, ilim de maluma tabidir. Eğer malum olan hareket hali ise, bundan murad da zaruri olarak hareket etmesidir. İlmen aksini takdir etmek düşünülemez. Bu durumda temânu' delilini ihtilafın gerçekleşmesi üzerine kurmak ya da ihtilafın gerçekleşmesi yönünde takdir etmek caiz değildir. Böylece bu delil geçersiz olmaktadır.⁷⁰ b) Fiilin nitelenişi (hayr-şer/nizam-fesat) itibariyle: Mevcudat içerisinde iyilik-kötülük, düzen-düzensizlik bulunmaktadır. İyilik ve kötülük tamamen birbirinin zıddıdır. İyiliğin varlığı hayrı dileyene, kötülüğün varlığı da şerri dileyene işaret etmektedir. İyiliği isteyen mutlak olarak kötülüğü isteyemez, kötülüğü isteyen de iyiliği isteyemez. Belirli bir fiilde hayrı dileyen, aynı fiilde şerri dileyemez. Fiilin zıtlarına delaleti faillerinin de farklılığına delalet eder. "Göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı her ikisi de fesada uğrardı" (el-Enbiya 21/22) ayeti delil getirilse de yerde ve göklerde hayır ve şer mevcuttur ve böylece iki ilahın varlığını delillendirmek mümkündür.⁷¹

Şehristânî, bu eleştirilere şöyle cevap verir: a) Hareket ve sükûn tabiat olarak câizattan olduğu için her birinin varlığı imkân dâhilindedir. Ayrıca irade hareket ettirmeye uygun ise, aklen iradenin hilafına olan şeyin takdir edilmesi de mümkündür, düşünülebilir. Takdir edilen ile tahkik edilen (gerçekleşen) bir görülebilir. Tahkikten gereken takdirden gereken gibidir.⁷²

⁶⁸ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 59.

⁶⁹ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 57.

⁷⁰ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 58.

⁷¹ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 60.

⁷² Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 58.

b) Fiilin varlığını yokluğuna tercih etmede hayır veya şer olmasında hiçbir önemi yoktur. Varlık var oluşu itibariyle tamamen iyiliktir ya da var olmasında hiçbir hayır veya şer bir durum söz konusu değildir demek de mümkündür. Fiil iyi veya kötü oluşu itibariyle değil de var oluşu yönüyle faile nispet edilir. Fail de varlığı var oluşu itibariyle irade eder, hayır veya şer oluşu itibariyle değil. Hayır ve şer, bir şeye göre iyi başka bir şeye göre de kötü olabilen izafi bir durumdur. Bu durumda Mu'tezile'nin söylediği gibi, 'Allah şerri dilerse kötüdür, öyleyse Allah şerri dilemez', gibi bir söz söylemek doğru olmaz. Çünkü Allah, varlığı var olması itibariyle dilemiştir, niteliği itibariyle değil. İrade sıfatının özelliği, varlığı yokluğa tercih etmez, şerri tercih etme değildir.⁷³

Şehristânî burada Seneviyye de cevap vermektedir. Şöyle ki, varlık içerisinde iyi ve kötünün ayrı ayrı varlığına şahit olunduğu gibi birbirleriyle karışık bir halde de bulunmaktadırlar. Mahzâ iyilik âlemi melekler âlemi, mahzâ kötülük âlemi de şeytanlar âlemidir. İhtilaf ve imtizâc âlemi ise, beşer âlemidir. Bu durumda üçüncü âlem olan ihtilâf ve imtizâc âlemini kabul etmek hayır ve şerrin birleşmesini de kabul etmek anlamına gelir. Öyleyse iyilik ve kötülük, varlıkta ihtilaf etmez de birleşirse bu durumda varlığın delâleti tek olmaktadır. Bunların hayır ve şer diye isimlendirilmesi de mümkün değildir.⁷⁴

Şehristânî, gerek Mu'tezile'ye gerekse Seneviyye'ye âlemdeki iyilik ve kötülüğün varlığının niteliği üzerinden değil de fiilin var oluşu noktasından hareket etmek suretiyle eleştiride bulunmaktadır. 'Allah şerri dilerse kötüdür' ve 'hayrın varlığı hayrı dileyene, şerrin varlığı da şerri dileyene işaret eder' düşüncesinin yanlış olduğunu fiilin var oluşu noktasından hareketle ortaya koymaktadır. Yine fiillerin nitelenişinin insanın eylemlerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca iyilik ve kötülük izafi olup herkes tarafından genel geçer bir kabulü de yoktur.

Burhân-ı Tevârüd:

'Gelmek, hazır olmak, inmek' manalarına gelen vürud kökünden türeyen 'birlikte gelmek, birlikte hazır olmak' anlamındaki tevârüd ile burhan kelimesinden oluşan bu terkip, farazi ilahlara ait kudretlerin değerlendirilmesine dayanarak Allah'ın birliğini ispat etmeyi amaçlayan bir delildir. Farazi olarak evrende başka ilahların var olduğu fikri kabul edilerek

⁷³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 61. Hayr ve şerrin varlığıyla iki ilahın gerekeceği yönündeki iddialara Gazzâlî de benzer cevaplar vermektedir. Detaylı bilgi için bk. Gazzâlî, *el-İktisâd*, 78-79.

⁷⁴ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 61.

bunların ittifak etme ihtimali dikkate alınır ve böylece tek yaratıcının birliği kanıtlanmaya çalışılır.⁷⁵

Şehristânî, tevârüd delilini şu şekilde kurgulamaktadır:

1-Bir fiil üzerinde iki farklı irade ve gücün birleştiği durum: Bu durumda o fiili var etmek için ya iki irade ve güç ortaklık yapacak- hâlbuki tek bir oluş ortaklığı kabul etmez- ya da birisi yaratmada tek olacak ki bu ilah olandır, ikincisi ise bu durumda mağlup olmuştur.

2-Farklı iki fiil üzerinde iki irade ve gücün ayrı gerçekleşmesi hali: Bu durumda her biri kendi yarattığını alıp götürür ki böylece her biri diğerine muhtaç olmamış olur. Muhtaç olmamakta muhtaçlığı ortaya çıkarır. Muhtaç olmamanın bizzat kendisi hâkimiyeti altına almak demektir. Çünkü isti'lâ'da (hüküm altına alma) ikinciye üstün gelme ve mecbur bırakma anlamı vardır.⁷⁶

Şehristânî tek fiilin failinin de tek olması gerekliliğinden hareketle bir fiile iki ayrı failin etkisinin olmasının imkânsızlığını ortaya koymakta ve böylece bir fiile etki edenin fail olduğunu diğerinin ise etkisiz kalarak fail olmaktan uzak olacağını belirtir. Yine farklı iki fiil üzerinde iki ayrı failin birbirlerinden bağımsız olarak etkide bulunmalarının birbirlerine muhtaç olmadıkları anlamına geleceğini ve muhtaç olmamanın da muhtaçlığı ortaya çıkardığını ortaya koymaktadır. Bu suretle hem evrende farklı ilahların olduğu fikrinin hem de bu ilahların aynı veya ayrı fiillerde ittifak ya da ihtilaf etmelerinin imkânsız olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

Şehristânî, Allah'ın varlığı ve birliğini ispat etme hususunda öncelikle naslardan hareket ederek akli çıkarımlarla ve kendisinden önceki kelamcılardan Eş'arî, Cüveynî ve Gazzâlî'yi takip ederek meseleyi izah etme yoluna gitmiştir. Kelamcılar tarafından yüce yaratıcının varlığı ve birliği birçok şekilde ispat edilirken kendisi Allah'ın varlığını hudûs, imkân ve fitrat delilleriyle; birliğini de burhân-ı temânu' ve burhân-ı tevârüd ile ispat etmiştir. Hudûs ve imkân delilini birleştirerek mezcetme yoluna gitmiştir. Âlem ve âlemi oluşturan cevher- araz, halâ- melâ, uzaklık- yakınlık, büyüklük- küçüklük gibi cisimlerden hareketle varlığın sonradan olduğu tezini ispatlamaya çalışmıştır. Yine varlığı akli olarak vâcip, mümteni' ve mümkün diye üçe ayırarak; vacibin varlığının zorunlu olduğundan dolayı Allah'ın

⁷⁵ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 52; Yavuz, "Vahdâniyyet", 429.

⁷⁶ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, 57.

varlığının gerekliliğini ortaya koymuştur. Mümteni' ise zaten var olması imkânsız olduğu için varlığından bahsetmek mümkün değildir. Mümkün ise, var olmak ve yokluğunu varlığına tercih edecek bir tercih ediciye ihtiyaç duymaktadır. Bu âlem, bu tür varlıktır. Var olmasını da Allah'a borçludur. Şehristânî, hudûs delilini âlemin hadis olduğunun ispatını yaparak ve kadim olduğu görüşünün batıl olduğunu ortaya koyarak iki şekilde izah etme yoluna gider. Şehristânî, âlemin hadisliğini halâ'nın (boşluk) varlığıyla da ispat eder. O'na göre, hala düşüncesi yani âlemin ötesinde bir boşluğun olduğu kabul edildiğinde cisimlerin sonsuz olamayacağı fikri de kabul edilmiş demektir.

Şehristânî, âlemin mümkün varlık oluşunu, varlığını yokluğuna tercih edecek bir müreccihe ihtiyaç duyduğunu, âlemin zorunlu olmadığını Allah tarafından zorunlu olarak değil de ihtiyarla yaratıldığını ve Allah'ın 'mûcib' (zorunlu) değil de 'mûcid bi'z-zat' olduğunu ifade ederek ispat etmektedir.

Şehristânî fitrat olarak insanın, yüce bir yaratıcının var olduğu hissini her zaman taşıdığını belirtmektedir. Yeter ki insan, bu sesin önüne herhangi bir engel koymasın. İnsan hayatının her anında özellikle de dara, sıkıntıya düştüğü zamanlarda bu duyguyu daha iyi hissetmektedir. O'na göre, ne kadar öncül oluşturulsa oluşturulsun hudûs delilinin ortaya çıkardığı, imkân delilinin işaret ettiği şeyler fitratın şahitlik edeceği şeylerden daha aşağıda kalır. İnsanın Allah'a olan ihtiyacı, hariçteki mümkünin vacibe, hadisın muhdise olan ihtiyacından daha açıktır. İnsan, âlemin ve içindekilerin sonradan oluştuğu tezini savunan hudûs ve imkân delillerini bilemeyebilir. Ama fitraten bu duyguyu her zaman hissetmektedir. Ayrıca insanın yaratılış evreleri ve bu evrelerin sürekli değişim ve dönüşüm göstermesi de insanın kendi kendine yapabileceği bir şey değildir. Nutfeden kemiklere et giydirilip insan şekline dönünceye kadar geçen süreci düzenleyen bir yaratıcı ve musavvirin bulunması gerekir ki o da Allah'tır. Böylece Şehristânî, fitrat delilini 'ihtiyaç hissetme' ve 'yaratılış evreleri'ni dikkate alma diye ikili taksime tabi tutmuştur.

Şehristânî, Allah'ın birliğini ispat etmek için temânu' ve tevârüd delillerini kullanmaktadır. Temânü' delilinde iki ilahın iradelerinin çakışması prensibinden hareket eder. Aynı fiil veya ayrı fiillerin oluşumunda ki çatışma halinde güçlü olanın ilahlığını ortaya kor. Diğerinin ise ilah olma ihtimali bu şekilde bertaraf edilmiş olur. Şehristânî 'fiille müstağni' olma halinin 'zatla müstağni' olma halinden daha güçlü olmadığını ifade eder. Yani fiilde üstün gelen ilahın, zati itibariyle daha güçlü olduğunu belirtir. Böylece temanu' delilini 'fiille müstağni' olma hali ve 'zatla müstağni' olma hali diye iki kısımda ele alır. Temânu' deliliyle ilgili Mu'tezile ve Seneviyye'den gelen

‘âlemde iyi ile kötünün, hayır ile şerrin varlığı iki ilahın varlığını ortaya koyar tarzındaki eleştirilere varlıkların niteliği üzerinden değil de var oluşları üzerinden hareket ederek cevap verir.

Şehristânî, tevârüd delilinde ise iradelerin uyumunu esas alarak aynı fiil ya da farklı fiilde müstağni olma durumunu ortaya kor ve iki ilahtan her ikisinin ihtiyaç duymamasının muhtaç oldukları anlamına geldiğini ifade eder. Bu durumda mutlaka birisinin güç ve iradesi diğerine galebe çalar ve böylece tek ilahın birliğini böylece kanıtlamış olur.

Şehristânî, kendisinden önceki oluşun bilgi birikimine sahip olmuş ve kendisinden sonrakilere bu bilginin aktarılması noktasında bir köprü vazifesi görmüştür. Hiç şüphesiz ki bunu yaparken de öğrendiklerine bir takım şeyleri de katmıştır. Mensubu olduğu ve kendisinden önce gelen Eş'arî mezhebinin imamlarından Eş'arî, Cüveynî, İsferyânî, Gazzâlî'yi takip etmiş, onlardan almış olduğu bilgileri sonrakilerden Râzî, Kâdî Beydâvî, Taftazânî'ye aktarmıştır. Özellikle Allah'ın varlığı ve birliğini ispat etmede kullandıkları deliller ve kurguladıkları argümanlar bunu göstermektedir.

Kaynaklar

Askalânî, İbn Hacer. *Lisânu'l-Mizân*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1987.

Aslan, Adnan. *Tanrı'nın Varlığına Dair Argümanlar: Ateist Din Felsefesi Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.

Atay, Hüseyin. *Farabi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Bağdâdî, Abdulkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Behiy, Muhammed. *İslâm Düşüncesinin İlahi Tarafı*. çev. Fuat Sezgin. Ankara: Hüsütübiyat Matbaası, 1948.

Beyhakî, Ebu'l-Hasan Zâhiruddîn. *Tetimmatü Sivânî'l-Hikme*. Beyrut: b.y.y, 1994.

Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*. trc. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Cevzî, İbnü'l-Kayyim. *Şifâu'l-Alîl*. thk. Ebû Firâs Bedred. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. trc. Ali Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn. *İnanç Esasları Kılavuzu: Kitâbu'l-İrşâd*. trc. A. Bülent Baloğlu ve dğr. . Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Çurak, Halil. “Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri”. Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2017.

Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit. *el-Fıkhu'l-Ekber (İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde)*. nşr. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. tas. Hamude Gurabe. London: Matbaatü Mısır, 1955.

Fârâbî, Ebû Nasr. *İhsâu'l-Ulûm*. çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. haz. İbrahim Âğah Çubukçu-Hüseyn Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâu Ulûmiddîn*. Trc. Ali Arslan. 10 cilt. İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1971.

Hamevî, Yakut. *Mu'cemü'l-Buldân*. thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1978.

İbnü'l-İmâd, Şehâbuddîn Ebi'l-Felâh. *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. thk. Mahmut el-Arnâvût. 10 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr: 1991.

İbn Sînâ, Ebû Ali. *Kitâbu's-Şifâ: Metafizik*. çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker. 2 cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.

Kâdî Abdulcebbar, Ahmed b. Halil. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. çev. İlyas Çelebi. 2 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2000.

Kâdî Beyzâvî, Ömer b. Muhammed. *Tavâli'u'l-Envâr: Kelâm metafiziği*. çev. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2000.

Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.

Kutluer, İlhan. “Halâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 221-225. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Mağnisavî, Ebu'l-Münteha Ahmed b. Muhammed. *Fıkhu'l-Ekber Şerhi*. çev. Y. Vehbi Yavuz. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûçî. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2007.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay. 2 cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1995.
- Öztürk, Resul. ‘‘Allah’ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında ‘Samed’ İsmi ve Anlam Alanı’’. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl:11, sayı:32 (Yaz 2007). 47-70.
- Sâbûnî, Nüreddîn. *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*. nşr. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Sem’ânî, Muhammed Abdilkerîm. *el-Ensâb*. thk. Abdullah Ömer el-Barûdî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988.
- Sem’ânî, Muhammed Abdilkerîm. *et-Tahbîr fî Mu’cemi'l-Kebîr*. thk. Münire Naci Salim. 2 cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1975.
- Sinanoğlu, Mustafa. ‘‘Şehristânî (Kelama Dair Görüşleri)’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38:90-92. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Subkî, Tacuddîn. *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*. thk. A. Muhammed el-Halû-M. Muhammed et-Tanâhî. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Ahbârî'l-Kütübi'l-Arabî, 1992.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. tas. Ahmed Fehmi Muhammed. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm. *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm. *Kitâbu'l-Musâraa: Filozoflarla Mücadele*. çev. Aygün Akyol-Aytekin Özel. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- Şirinov, Agil. *Nasîrüddin Tûsî'de Varlık ve Ulûhiyyet*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Taftazânî, Sa'duddîn. *Şerhu'l-Akâid*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: Rihle Kitap Yayınları, 2011.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm Filozoflarına ve Kelamcılarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*. Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. ‘‘Allah’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 471-498. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Topaloğlu, Bekir ve İlyas Çelebi. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki. ‘‘Vahdâniyyet’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

- Yüksel, Emrullah. *Sistemantik Kelâm*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Zehebî, Ahmed b. Osman. *Târîhu 'l-İslâm ve Vefeyâtü 'l-Meşâhir ve 'l-A 'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. 36 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- Zehebî, Ahmed b. Osman. *Siyeru A 'lâmi 'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût-M. Naim el-Argasûî. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

Öğrencilerin Profesyonel Eğitimlerinin Niteliğinin Arttırılmasında Metodolojik Yöntemler

*Olga Gavrishina GAVRİSHINA**

Аннотация

Повышению качества профессионального образования студентов может способствовать создание в вузе системы, которая позволила бы реализовать мониторинг и уровень подготовки студентов на основе объективной и независимой оценки. Разработанная внутривузовская система тестирования обеспечивает регулярный мониторинг успеваемости студентов.

Ключевые слова Качество вузовского образования, компьютерное тестирование.

Özet

Üniversitelerde yeni kontrol sistemlerinin kurulması profesyonel eğitimin kalitesinin yükseltilmesine imkan vermektedir. Yükseköğretim kurumları içerisinde uygulanan test sistemi öğrencilerin başarısını düzenli bir şekilde takip etmeyi sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler Yükseköğretim kurumlarının eğitim niteliği, bilgisayar bazlı test sistemi.

Abstract

The creation of the new controlling system in the university will contribute to the quality increase of the professional education. This would allow to fulfill monitoring and checking the level of students' knowledge basing on the independent computer assessment. The offered internal testing system would allow regular monitoring of student progress.

Key words: quality of university education, computer testing.

* Assoc. Prof. Dr., Kemerovo State University / Rusya, Olga_gav52@mail.ru

Отказ от единой государственной системы обучения, от многих давно устоявшихся традиций и введение новых (тестирование при приеме в вузы вместо традиционных экзаменов, интенсивное развитие системы негосударственного образования и т.д.) выводит проблему качества образования в ряд приоритетных государственных и общественных проблем. Возникает необходимость создания в вузе системы, которая позволила бы реализовать мониторинг и уровень подготовки студентов на основе объективной и независимой оценки.

Обязательное Интернет-тестирование студентов, с которым вузы столкнулись в последние годы, направлено на выявление соответствия качества подготовки выпускников требованиям Государственного образовательного стандарта (ГОС). Результаты такого тестирования влияют на аттестацию конкретной специальности. Проверочные тесты составлены вне вуза и содержат вопросы ГОС по всем дидактическим единицам (ДЕ) для данной специальности. При тестировании используется единый федеральный банк аттестационных педагогических измерительных материалов (АПИМ). Федеральный банк содержит базы тестовых заданий, на основе которых формируются тестовые комплексы в соответствии с дидактическими единицами дисциплин, включенных в ГОСы. В качестве критериев качества подготовки студентов аккредитационной коллегией устанавливаются значения показателей, достижение которых подтверждает соответствие требованиям ГОС. Для проведения тестирования используется специализированное программное обеспечение, предоставляемое вузу Росаккредагентством.

В целом, система тестирования в масштабах всей страны, несомненно, явление положительное и является требованием времени. Успешное участие вуза в ФЭПО достаточно высоко характеризует компьютерную оснащенность, хорошую работу учебной части и профессиональный уровень преподавателей вуза.

Кемеровский госуниверситет до аккредитации вуза принимал участие в ФЭПО шесть раз. Выявились положительные и отрицательные стороны Интернет-экзамена. Так, положительным является то, что преподаватели вынуждены были более внимательно изучить ГОС по преподаваемой дисциплине и привести в соответствии с ним изучаемый материал. Технические службы вынуждены были более тщательно подготовить компьютерную технику к учебному процессу с тем, чтобы без сбоев провести тестирование в режиме on-line или off-line.

Среди отрицательных сторон можно выделить следующие:

- 1 Есть опасность, что обучение сведется к натаскиванию на тесты.
- 2 Теряется много учебного времени на тестирование, студенты отвлекаются от учебного процесса.
 - 3 В режиме аккредитации вуза не всегда понятно, что собственно должно выявить тестирование. Подготовку специалиста? Так, например, в КемГУ для специальности «Психология» 030301.65 были предложены на аккредитационном тестировании три дисциплины: педагогика, социология, экономика; для специальности «Социология» 040201.65 - одиннадцать дисциплин: культурология, отечественная история, русский язык, политология, правоведение, психология и педагогика, экономика, информатика, математика, философия, КСЕ. Как видно, перечень дисциплин не содержит ни одной общей профессиональной дисциплины.
- 4 Не совсем правильный подход в зачтении результата студента как положительного в случае удовлетворительного ответа по всем дидактическим единицам. Например, допустим, что тест состоит из 10 ДЕ. Пусть из 10 студентов каждый студент не пройдет успешно тестирование всего лишь по одной ДЕ (причем по разным ДЕ). Но тогда общий результат будет нулевым. Эта ситуация крайняя, но она ведь возможна.

Надо отметить, что преподаватель, анализируя результаты Интернет-экзамена, не может выяснить, какие аспекты темы остались не усвоенные студентами. Очевидно, что система ФЭПО не обладает гибкостью, возможностью настройки в зависимости от конкретных задач и потребностей преподавателя.

Таким образом, параллельно с существующей системой внешней оценки уровня подготовки студентов возникает необходимость создавать внутривузовскую систему. При этом основными принципами внутривузовской системы контроля качества уровня подготовки должны быть независимость и объективность, а основным средством оценки – программно-дидактическое компьютеризированное тестирование. Оба принципа, безусловно, связаны друг с другом.

Для того, чтобы внутривузовская система контроля качества уровня подготовки студентов была сформирована, необходимо наличие

структурного подразделения (центра контроля качества), на которое возлагаются функции разработки, координации и управления системы; разработки регламентов использования процедуры компьютерного тестирования при организации аттестационных процедур различного уровня.

В настоящее время в Кемеровском госуниверситете достаточно активно используется программное средство «АСТ» – «Адаптивная среда тестирования». За два года преподавателями университета разработано 85 банков тестовых заданий (ТЗ) для проведения контроля знаний студентов. На физическом факультете разработано 30 банков ТЗ, общим количеством 5483; на математическом факультете – 26 банков ТЗ, общим количеством 4499; на экономическом факультете – 24 банка ТЗ, общим количеством 4504; на кафедре КСЕ – 3 банка ТЗ, общим количеством 985. За 2008-2009 учебный год проведено около 300 сеансов тестирования.

Внутривузовская система тестирования обеспечивает регулярный мониторинг успеваемости студентов. Она позволяет преподавателю использовать тестирование как средство оценки уровня подготовки в ходе промежуточной аттестации, либо как один из этапов экзамена, либо как подготовительный этап к экзамену.

Таким образом, к основным направлениям мониторинга можно отнести следующие:

- 1 *Текущий контроль* знаний студентов (проведение контрольных работ) в форме компьютерного тестирования. Центр контроля качества формирует сеансы тестирования, определяет логины и пароли для студенческих групп, выполняет аналитическую обработку результатов тестирования.
- 2 *Промежуточная аттестация* (проведение экзаменов и зачетов в форме компьютерного тестирования). Здесь не все так просто. Изучая любой предмет, студент невольно приобретает и конкретные навыки и свойства личности. Так, например, изучение математики способствует, в частности, развитию силы воли, трудолюбия, логического мышления. В математике при решении задачи важно уметь составлять алгоритм решения, находить его оптимальный вариант. Поэтому на экзамене преподаватель должен выявить не только знание учебного материала, но и умение студента составлять план решения задачи, логически его обосновывая. Конечно, это можно осуществить только в режиме диалога со студентом. Кроме того, отвечая на вопросы в таком режиме, студенты

учатся формулировать свои мысли, обосновывать рассуждения, строить логические цепочки мыслей. Следует признать, что экзамен в форме теста такой возможности не дает. Выбирая ответ из нескольких, предложенных в тесте, студент, и не зная правильного ответа, может угадать его. Конечно, с увеличением вариантов ответа, вероятность угадывания уменьшается, но она все же не равна нулю. Так что элемент случайности остается, и, главное, это способствует формированию негативной жизненной установки «делать на авось». Недостаток тестового экзамена и в том, что в итоге студент не узнает в чем он ошибается, и преподаватель не увидит, почему именно студент ошибается. А те вопросы, правильные ответы на которые угаданы, так и останутся пробелами в знании студента.

3 *Контроль остаточных знаний* студентов. Это направление является основным с точки зрения контроля уровня подготовки будущего специалиста. Остаточные знания – это знания, которыми студент должен обладать спустя некоторое время после завершения обучения по дисциплине. Безусловно, тестовые задания, предназначенные для контроля остаточных знаний и для текущего контроля (промежуточной аттестации) должны отличаться друг от друга по ряду параметров.

4 *Итоговая аттестация*. Технология тестирования может быть применена при проведении государственных экзаменов или как один из его этапов. Для этого необходимо сформировать банк тестовых заданий, отражающих пункты программы госэкзамена.

5 *Самоаттестация* студентов. Каждый студент может в любой момент обучения проверить уровень своей подготовки по дисциплине. Такое тренинговое тестирование является своеобразной формой организации самостоятельной работы студентов. Формирование у студентов умения самостоятельно пополнять свои знания, ориентироваться в потоке информации является одним из направлений совершенствования качества подготовки выпускников вуза.

В современных условиях тестирование стало неотъемлемой частью учебного процесса. Интересно мнение студентов о подобной форме контроля знаний. С целью выявления отношения студентов к проведению промежуточной аттестации в виде компьютерного теста был проведен их опрос. Анкетированием было охвачено 112 студентов второго и четвертого курсов математического факультета КемГУ. Результаты анкетирования показали, что мнение студентов разделилось почти поровну в ответе на вопрос: «Объективно ли отражают результаты

компьютерного тестирования уровень ваших знаний по предмету?» 51% студентов ответили «да» и 47% - «нет». Причем, среди ответивших «нет» большинство студентов «сильных», в то время как «да» ответили «средние» и «слабые» студенты. Аргументировали свой ответ «нет» студенты следующим образом: преподавателю можно объяснить свою точку зрения, компьютеру – нет; можно наугад ответить на хорошем уровне; в тесте нет наводящих вопросов, с помощью которых можно многое вспомнить; похожие, но неправильные ответы сбивают с толку; ограниченность во времени требует определенной скорости ответа. При ответе на вопрос: «Хотите ли вы, чтобы все экзамены проводились в виде тестов?» мнения студентов также разделились почти поровну. Студенты отметили, что многие перестают готовиться к экзамену, рассчитывая на удачу; весь материал для подготовки к тестам просто заучивается, да и материал изучается в рамках теста, а не за их пределами, при этом идет тупое заучивание, без понимания; требуется меньше знаний, включается больше зрительная память, а не обдумывание.

Таким образом, только сам преподаватель может, оценив специфику своего предмета, определить возможности использования тестирования как средства оценки уровня подготовки в ходе промежуточной аттестации. И, возможно, один преподаватель решит использовать тестирование как один из этапов экзамена, другой будет рассматривать экзамен как способ работать с неуспевающими студентами и пр.

Технологии компьютерного тестирования студентов, несмотря на неоднозначность мнений, при правильной организации анализа полученных результатов, разумным сочетанием с классическим стилем преподавания могут стать действенным инструментом в повышении качества предоставляемых вузом образовательных услуг.

